

ГУСТАВ МАЙКЛ ГОЛЕІ

З німецького переклав
Володимир Левицький

Київ-Ляйпциг
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ.
КОЛОМИЯ
Галицька Накладня.

WINNIPEG MAN.
Ukrainian Publishing.

HARVARD UNIVERSITY
WIDENER LIBRARY

UKRAINIAN INSTITUTE
LIBRARY GIFT

У сні

Місячне сяйво падає на поніжже моєго ліжка й лежить там, наче великий, ясний, плоский камінь.

Коли місячна повня у своїй постаті скорчується, і її правий бік зачинає зникати, — як обличче, що йде на зустріч старости, зпершу лиш на одній щоці показує морщини й марніс, — тоді, в таку пору ночі опановує мене понурій, повний муки неспокій.

Не сплю й нечуваю, і в півні з переміщується у моїй душі пережите з тим, що я читав або чув, як зливаються зі собою струї ріжної краски й чистоти.

Я читав про життє Будди Готами, заки поклався спати, і в тисячних відмінах снувалось твердженне все ново почерез мій ум:

»Раз летіла ворона до каміння, що виглядав, як кусок сала, й думала: може се щось смачне. Але що ворона там нічого смачного не нашла, то й відлетіла геть. Як та ворона, що зблизилася до каміння, так і ми — ми, спокусники — кидаємо аскета Готаму, коли стратили в нім уподобаннє.«

І образ про камінь, що виглядав, як кусок сала, виростає в безмір у моєму мозкові.

Ступаю висохлим руслом ріки й підношу гладкі кремінці.

Сіросині, покриті лискучим порохом, — я думаю й думаю про них і все таки не знаю, що з ними почати, — далі чорні із сірчаножовтими плямами, що виглядають, наче закам'янілі дитячі спроби відтворити незугарні, цятковані саламандри.

І я хочу геть далеко відкинути їх від себе, оті кремінці, але вони вишадають мені з рукі, і я не можу прогнати їх з очей.

Всі ті камені, що грали колись у моєму життю якусь роля, виринають довкруги мене.

Деякі мучаться незугарно, щоби видобутися з піску на світло денне — як великі, сірі раки, коли завертається хвиля, — і наче бажають за всяку ціну звернути на себе мою увагу, щоб мені сказати речі надзвичайної ваги.

Інші — втомившись —падають безсильно знов у свої нори й відрікаються прийти колинебудь до слова.

Часом я прокидаюсь із сумерку такого півсну й бачу на хвилину місячне сліво, що лежить на кінці моого покривала, наче великий, ясний, плоский камінь, щоби за хвилину знов слідкувати напомацки за моею втікаючою свідомістю, невгомонно шукати за тим каменем, що мучить мене, — що лежить десь захований в руїнах моїх споминів і виглядає, мов кусок сала.

Дощева ринва мусіла скручувати колись до землі біля нього, — так малою собі —, зігнена під тупим кутом, із краями з'їдженими ржею, і вперто намагаюся викликати в душі такий образ, щоби обрехати свої перелякані думки і вколисати їх до сну.

Се мені не вдається.

Все наново, все наново із глупою непохитністю твердить якийсь упертий голос у моєму нутрі, — невтомний, як віконниця, якою вітер б'є об мур у рівномірних відступах: се зовсім щось інше, се не камінь, що виглядає, як кусок сала.

І від того голосу не можна відірватися.

Коли я сто разів замічу, що се все неважне, то він, що правда, на хвилю вмовкне, але непомітно прокидаеться знову й наново вперто зачинає: добре, добре, те все правда, але се таки не камінь, що виглядає, як кусок сала. —

Поволі опановує мене нестерпне почуття безпомічності.

Як воно далі було, того не знаю. Чи я добровільно залишив опір, чи мої думки мене перемогли і зв'язали?

Знаю тільки, що мое тіло лежить у сні на ліжку, а мої змисли відірвані від нього та більше з ним не зв'язані.

Хто тепер мое »я«, хочу нараз питати, і тут же пригадую собі, що я ж не маю ніякого знаряду, яким я міг би ставляти питання; потім боюся, що глупий голос наново проснеться й заново зачнеться безконечне переслухання про камінь і сало.

І так я відвертаюся.

День

Нараз опинився я серед понурого подвірря й побачив через протилежну червонаву лукову браму — по другому боці вузкої, брудної вулиці — жидівського тандитника, спертого об склеп. Краї склепових мурів були завішані відпадками старого залізя, заржавілими лижами та многими іншими мертвими річами.

Отсей образ носив у собі ту дратуючу одноманітність, що є признакою всіх тих вражінь, які день по день, так і так часто переступають, наче прошаки, поріг нашої свідомості, і не викликував у мене ні то цікавости, ні несподіванки.

Я був свідомий, що в отсім окруженню почував себе від довшого часу, як дома.

І се почуваннє не полишило теж у мені ніякого глибшого вражіння мимо свого протиенства до того, що я ще недавно помічав і як я тут опинився. — —

Я мусів колись читати або чути про якесь дивне порівнаннє між каменем і куском сала, — впало мені нагло на думку, коли я йшов витоптаними сходами в гору до моєї комірки та мимоходом думав про масний вигляд кам'яних ступнів.

Нараз почув я кроки на горішніх сходах наді мною і, дійшовши до моїх дверей, я побачив, що се була чотирнадцятьлітня Розіна тандитника Арона Васертрума.

Я мусів перейти біля неї; вона стояла плечима до поручча й жадливо вигиналася взад.

Вона вхопилася своїми брудними руками за залізне

поручче, — для стриму — і я бачив, як її нагі, бліді руки світили із понурого півсумерку.

Я виминав її погляди.

Мені було гайдко від її нахабних усмішок і від того воскового обличча деревляних коників.

Я почував, що вона мусить мати губковате, біле м'ясо, мов аксольотль, якого я бачив колись у пташника в клітці з саламандрами.

Вії рудих мені таксамо осоружні, як вії крілика. —

І я відімкнув двері і швидко затріснув за собою. — —

Із моєго вікна я міг бачити крамаря Арону Васертура, як він стоїть перед своїм склепом.

Він оперся об одвірок темного склепіння і щипав кліщами свої нігти.

Чи руда Розіна була його дочка, чи сестрінка? Між ними не було ніякої схожості.

Поміж жидівськими обличчами, які день у день бачу на Когутячій вулиці, я вмію виразно відріжняти ріжні породи, які не дадуться затерти через близьке споріднені поодиноких осібняків, як не дастися змішати олій з водою. Тут не можна сказати: отсі там — се браття або батько й син.

Сей належить до одної породи, а той до іншої, от і все, що можна вичитати із черт обличча.

Що ж би се вкінці доказувало, коли б навіть Розіна й була похожа на крамаря!

Оті породи відчувають потайну гидъ і відразу одні перед одними, що проломлює навіть межі близького споріднення, але вміють се скривати перед зовнішнім світом так, як зберігається небезпечну тайну.

Ніхто з них не дасть їй проявитися наверха і в тій однозгідності вони похожі на повних ненависті сліпців, що чіпляються пересякловою брудом линви: один обома руками, другий лиш неохоче одним пальцем, але всі вони разом опановані забобонним страхом, що заги-

нуть, як тільки покинуть ту спільну опору й відлучатися від других.

Розіна є з тої породи, рудий тип якої ще більше відпихає, як другі. Мужчини сеї породи вузкогруді і мають довгі курячі шиї з вистаючим Адамовим яблуком.

Усе на них неначе веснянкувате, їй ціле своє життя вони — оті мужчини — терплять огненні муки та ведуть тайком безвпинну, безуспішну боротьбу проти своїх похотей, катовані вічним страхом про своє здоров'я.

Мені не було ясно, як загалом я міг поставити Розіну в якенебудь спорідненне із крамарем Ароном Васертуром.

Та ж я ніколи не бачив її біля старого, ані не помітив, щоб вони коли перекликнулися між собою.

Тай все була вона на нашому подвір'ю або тиснулася по темних кутках і коридорах нашого дому.

Правда, всі мої співмешканці вважають її близькою своячкою або, що найменьше, піклуванкою крамаря, але я переконаний, що ніодин не міг би подати основи таких здогодів.

Я хотів відірвати мої думки від Розіни й виглянути крізь відчинене вікно моєї кімнати в діл на Когутячу вулицю.

Арон Васертурм неначе почув мій погляд і звернув нагло своє обличче в гору до мене.

Своє здеревіле гідке обличче з круглими риб'ячими очима й відстаючою, розтятого горішною губою.

Він видався мені тим людським павуком, що відчував найніжніше порушення своєї сітки, хоч і як безучасним він прокидається.

І з чого лише він може жити? Про що думає і які його заміри?

Сього я не знав.

На краях муру його склепу висять день у день, рік за роком ті самі мертві безвартні ріčі.

Із заплющеними очима я міг би їх нарисувати: тут

загнена бляшана труба без затичок, пожовкливий образ мальований на папері з дивно віставленими жовнірами. Далі низка острог на зацвілім, шкірянім ремінці й інше напів зігниле дранте.

А напереді на долівці лежать круглі, залізні кухонні плити, уставлені густо побіч себе так, що ніхто не міг переступити порога склепу.

Усіх тих річей ніколи не убувало, ані не прибувало, а коли дійсно час-до-часу який прохожий задержався і спитав про ціну сього або того, тоді крамар попадав у страшенну лютъ.

В страшливий спосіб витягав він тоді губу й буркотів у подразненню щось незрозуміле, якимось горляним, спотикаючим басом так, що покупцеві відходила охота допитуватися далі, і він відстрашений продовжав свою путь.

Погляд Арина Васертрума блискавкою сховзнувся з моїх очей і спочивав тепер з напружену увагою на голих мурах, що притикали із сусіднього дому до мого вікна.

Що він лиш міг там бачити?

Та ж той дім стоїть задом до Когутячої, а його вікна виходять на подвірря! Тільки одно з них звернене до вулиці.

Припадково хтось увійшов мабуть у сій хвилі до тих кімнат, що лежали рядом із моїм поверхом — мені здається, вони належать до наріжного ателіє —, бо крізь мури я почув нагло розмову мужеського й жіночого голосів.

Але ж неможливо, щоби се запримітив крамар із долу! — —

Перед моїми дверми хтось порушився і я здогадався: се все ще Розіна стоїть там у темряві і жадно вичікує, що чайже ще може її до себе покличу.

А в долині, пів поверха глибше, чатує на сходах із запертим віддихом віспуватий підросток Льойза, чи від-

чиню я двері, і я просто відчуваю аж сюди на гору до себе подих його ненависти і його скажену заздрість.

Він боїться підійти близше, щоб його Розіна не за-
примітила. Він знає, що він залежний від неї, як го-
лодний вовк від свого доглядача, хоч найрадше він скочив би, щоб безтямно попустити вудила своїй скаже-
ності! — — —

Я засів до робітного стола й вишукував свої пін-
цети й долотця.

Але я не міг нічого робити, моя рука була надто
мало спокійна, щоби виправляти ніжні японські гра-
в'юри.

Сумне, понуре життя, що висить над сим домом,
не дає спокою моєму умові, і все наново виринають
старі образи переді мною.

Льойза і його брат-близнюк Яромір будуть ледви ро-
ком старші від Розіни.

Їхнього батька, що випікав проскурки, я ледви трохи
пригадую, тепер піклується ними, здається, якась стара
жінка.

Я не знав лише, котра то саме була зпоміж тих
усіх, що живуть поховані в сім домі, наче ропухи в
своїх норах.

Вона дбас про обох хлопців, се значить: вона дає
їм приміщення, за те мусять вони їй віддавати все, що
принагідно вкрадуть або випросять. —

Чи дає вона їм також їсти? Я не міркую, бо стара
приходить до дому аж пізним вечером.

Вона має бути обмивачкою мерців.

Льойзу, Яроміра й Розіну бачив я ще, як вони були
малими дітьми й часто невинно гралися в трійку на
подвіррю.

Але ті часи вже давно минули.

Цілий день вганяє Льойза за рудою Жидівкою.

Часами довго шукає за нею даремне, і як ніде не

може її найти, тоді підсувается під мої двері і з викривленим обличчем жде, може прийде вона потайки сюди.

Тоді, сидячи за своєю роботою, я бачу духом, як він чатус в куті коридора й, надслухуючи, витягає голову з виснаженою потилицею.

Тоді часами розноситься нагло в тиштині дикий крик.

Яромір глухонімий, і всі його думки виповняє безнастанно божевільна жадоба Розіни; він блукає, наче дикий звір, по дому, а його невиразне витте, яке він видав, напів божевільний зі злоби й зависті, звучить так страшно, що тобі кров у жилах стигне.

Він шукає їх обоїх і все думає, що вони мусять бути разом — заховані десь в однім із тисячі брудних закутків —, у сліпім шалі, переслідуваний думкою, що мусить слідити за своїм братом, щоби з Розіною не лутилось нічого, про що він не знав би.

І саме ота безнастанна мука каліки, прочував я, се той поваб, що підганяє Розіну все наново вдаватися із другим.

Коли її прихильність чи охочість ослабає, тоді Льойза видумує щораз то інші огидства, щоби наново розпалити похіть Розіни.

Тоді позволяють вони глухонімому ніби то, чи справді, себе приловити й заманюють роздратованого піdstупом за собою в темні коридори, в яких поналаджували злобні пастки із заржавілих обручів, що підносяться в гору, коли на них стати, з залізних граблів — звернених зубцями горі —, в які він мусить упасти й покалічитися.

Час-до-часу, щоби ті муки довести до краю, видумує Розіна на власну руку щось пекельне.

Тоді зміняє вона нагло своє поведіння з Яроміром й удає, наче б то знаходить у нім уподобання.

Зі своєю вічною усмішкою передає вона каліці речі, що дратують його до божевілля; а до сього вона видумала собі якусь ніби то таємничу, лише напів зрозумілу

бесіду знаками, яка мусить заплутати глухонімого в сітку непевності й пожираючих надій. —

Одного разу бачив я, як він стояв на подвіррі перед нею, а вона говорила до нього такими сильними рухами й порушанням уст, що, мені здавалося, він кождої хвилини може впасти із дикого схильовання.

Піт спливав йому по лиці від надлюдських з'усиль, щоби збегнути значине тої вмисне неясної й спішної вістки.

І цілий слідуючий день він чатував у горячці, вичікуючи на темних сходах іншого, напів запалого дому, що лежить на продовженню вузкої, брудної Когутячої вулиці, аж доки не прогавив часу, в якім міг собі випросити кілька дрібняків.

А коли пізним вечером напів мертвий від голоду й хвильовання хотів увійти до хати, його опікунка вже давно поспішилася замкнути двері. — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —
Веселий, жіночий сміх прірвався із притикаючого ателіс крізь мури до мене.

Сміх! — В сьому домі веселий сміх? В цілім гетто немає нікого, хто міг би весело сміятися.

Нараз прийшло мені на думку, що перед кількома днями сказав мені довірочно старий маріонетний комедіянт Цвак, будь то би якийсь молодий, багатий пан віднаймив у нього за дорогі гроші ателіс — очевидно, на тасмні сходини з дамою свого серця.

Кождої ночі, штука по штуці, щоби в домі ніхто не запримітив, спроваджувано крадьки дорогу обстанову нового мешканця.

Добродушний дідусь затирає руки на радощах, коли оповідає мені про те й по діточому радів, як то хитро-мудро він все уладив: ніхто зі співмешканців не догадується навіть про романтичну парочку.

А до ателіс можна дістатися незамітно аж із трох домів. — Навіть через спустні двері є один доступ!

Так, коли відчинити залізні двері від горища, — а се ж з тамтого боку зовсім легко, — можна попри мою комірку дійти до сходів нашого дому й ужити сього виходу...

Знову звенить веселий сміх і викликує в мене неясний спомин про розкішне мешкання й одну шляхетську сім'ю, яка мене часто кликала робити малі поправки на коштовній старовині. —

Нараз чую побіч різкий крик. В переляку надслухую.

Залізні двері від горища сильно задзвеніли і за хвилину впадає до мене в кімнату якась дама.

Із розпущенім волоссем, біла мов стіна, золотим брокатом окинувши нагі плечі.

»Майстре Пернат! Заховайте мене, — Христа Бога ради, — не питайте нічого, сковайте мене тут!«

Заки я міг ще відповісти, хтось знову відчинив мої двері і зараз назад затріснув. —

На хвилину заглянуло лице крамаря АRONA Vasertuma, як гидка вискаленна маска. —

— — — — — — — — — —

Кругла, бліскуча пляма виринає переді мною і в місячному сяйві я знову пізнаю поніжже моєго ліжка.

Ще лежить на мені сон, як важкий, м'ягкий плащ, а ім'я Пернат стоїть золотими буквами у моїй пам'яті.

Де тільки я читав отсе ім'я? —

Атанасій Пернат? —

Мені здається, здається, що десь, колись дуже давно я заміняв свій капелюх, і я дивувався тоді, що він мені так добре підходить, хоч у мене така незвичайна форма голови.

І тоді я заглянув у середину чужого капелюха, — і там — — так, так, там стояло золотими, паперовими буквами на білому підшиттю:

Атанасій Пернат.

Я лякався і страхався того капелюха і не зناх чому.

Нараз, наче стріла, спадає на мене голос, який я забув було, і що все хотів від мене довідатися, де саме той камінь, що виглядає, як кусок сала.

Я поспішно рисую собі гострий, солодкаво вискаленій профіль червоної Розіни і в той спосіб мені вдається уникнути стріли, що десь губиться в темряві.

Так, лице Розіни! Воно ще сильніше, як тупоумно лепетливий голос; і як я нечайно сковаюся у свою кімнату на Когутячій вулиці, то можу там мати спокій. —

I

Якщо я не помилився в своїм почуванню, що хтось іде за мною в гору сходами в певнім, рівнім віддаленню, щоби мене відвідати, то мусить він стояти тепер більш-меньш на останньому ступні.

Тепер він скручує на розі, де мешкає архівар Шемаяг Гілель, і виходить по витоптаних кам'яних плитах у сіня горішнього поверха, виложені червоними цеглами.

Тепер пересувається він напомацки здовж стіни, а тепер, саме тепер, мусить з трудом відчитувати по складам у темряві мою вивіску на дверях.

І я стаю посеред кімнати й дивлюся на двері.

Нараз відчинилися двері, і він увійшов.

Підступив до мене ледви кілька кроків й ані не здіймив капелюха, ні не привітався хоч би словечком.

Я почував, що він поводиться, як у себе дома, і мені видалось се цілком самозрозуміле, що він поводився так, не инакше.

Він сягнув до кишені й виймив якусь книжку.

Потім листкував довго в ній.

Окладинка книжки була металева, а заглиблення в виді розет і печаток були виповнені фарбою й малими камінцями.

Нарешті найшов місце, якого шукав, і вказав на нього.

Розділ звався »Іббур«, »вагітність душі«, відчитував він буква по букві.

Велика початкова буква »І«, виконана золотом і червоною фарбою, займала майже половину цілої сторінки,

яку я мимохіть перелетів очима, та була на краю ушкоджена.

Я мав се направити.

Початкова буква не була наклеєна на пергамент, як се я бачив дотепер у старих книгах, тільки була зложена, як здавалося, з двох тонких пластинок золота, що були споєні разом по середині та обхоплювали своїми кінцями край пергаменту.

Отже там, де стояла буква, мусіла бути викроєна в листку діра?

Коли так, то на найближшій сторінці мусіло се »І« стояти обернене?

Я обернув листок, мій здогад справдився.

Мимохіть я прочитав і сю сторінку і слідуочу по другім боці.

І я читав далі й далі.

Книжка говорила до мене, як говорить сонне марево, тільки більш ясно й виразно. І се ворушило мое серце, наче чис питаннє.

Слова плили з невидимих уст, оживали й тиснулися до мене. Вони крутилися й вигиналися переді мною, наче пестро одягнені невільниці, потім западались у землю або зникали, мов мінлива пара у воздухі, та робили місце слідуочим. Кожда сподівалася малу хвилину, що я її виберу й не схочу вже бачити другої.

Були між ними такі, що йшли пишно, мов пави, в мерехтячих одягах; їхні кроки були повільні й вимірені.

Інші, наче королеви, але постарілі й пережиті, з підмальованими повіками — з ледачим закроєм уст, із морщинами, закритими поганим білизном.

Я глядів мимо їх за дальшими, і мій погляд перелітав довгі ряди сірих постатей, з такими звичайними і безвиразними обличчами, що видавалося неможливо їх затягнути.

Далі приволікли вони якусь жінку, цілком нагу і величезну, мов архивеліт.

Хвилю станула ся жінка переді мною та нахилилася до мене.

Її вії були довгі, як ціле мое тіло, й вона німо показала на живчик своєї лівої руки.

Він бив, наче землетрус, і я чув, що в нім було життє цілого світа.

Здалека надлетів хоровід корибантів.

Мужчина й жінка обнялися. Я бачив, як вони надходили здалека, і все близше і близше шумів хоровід.

Тепер я чув звучний спів в екстазі близько перед собою, і мої очі шукали сплетеної в обіймах пари.

Але вона перемінилася в одну-одиноку постать і сиділа, напів мужчина, напів жінка — як гермафродит —, на престолі з перлівки.

А корона гермафродита кінчалася дошкою з червоного дерева; на ній черв'як знищення вигриз таємничі руни.

У хмарі пилу надійшла, спішно дрібочучи, череда малих, сліпих овець; товар на заріз, який вів за собою велітенський гермафродит, щоби кормити юрбу своїх корибантів.

Часом поміж постатями, що плили з невидимих уст, з'являлося декілька мерців із гробу — з обличчем заслоненим хустками.

А ставши переді мною, вони опускали нагло свої заслони й пажерливо гляділи своїми хижакькими очима на мое серце так, що мій мозок прошибав ледяний жах, а моя кров здрігалася, наче струя, в яку впали з неба відломи скелі — нечайно посеред її корита. —

Якась жінка перелетіла попри мене. Я не бачив її обличча, вона відвернулась, а мала на собі плащ із текучих сліз. —

Юрби машкар протанцювали повз мене, сміялися й не звертали на мене уваги.

Тільки один П'єро оглядається за мною задумчivo і вертається. Стас переді мною й дивиться в мое обличче так, наче б се було дзеркало.

Він викривлюється так дивно, щіносить і рухає своїми раменами, повільно, то знов швидко, мов блискавка, що й мене огортає примарна охота наслідувати його, кліпати очима, як він, здигати раменами та перекривляти уста.

Та враз відтручуєть його нетерпляче на бік інші постаті, що тиснуться за ним і всі хочуть перед мої очі.

Але ніодно з тих єств не є трівке.

Вони, наче ті перли, що пересуваються нанизані на шовковий шнур, наче поодинокі тони одної мельодії, що пливуть із невидимих уст.

Се вже не книжка говорила до мене. Се був голос. Голос, що хотів чогось від мене, чого я не розумів; хоч як дуже я силкувався. Що мучив мене пекучими, незрозумілими питаннями.

Але голос, що вимовляв ці видимі слова, був мертвий і без звуку.

Кождий звук, що гомонить у світі теперішності, має багато відгомонів, як кожда річ має одну велику тінь і багато малих, але сей голос не мав уже ніяких відгомонів — вони давно, давно вже розвіялися і продзвеніли. — — —

І я прочитав книжку аж до кінця та все ще держав її в руках, і здавалось мені, наче б то я, шукаючи, листкував у своїм мозку, а не в книжці! — —

Все те, що сказав мені голос, я носив від початку життя у собі самім, тільки було воно закрите й забуте та ховалося перед моїми думками аж по нинішній день. —

Я підніс очі.

Де був чоловік, що приніс мені книжку?

Відійшов?

Чи прийде її забрати, як вона буде готова?

Чи може маю йому її віднести? —

Але я не міг собі нагадати, щоби він сказав, де мешкає.

Я хотів викликати собі в уяві його постать, але се не вдалося.

Як він був одягнений? Стارий, молодий? — І якої барви було його волоссе, його борода?

Нічого; зовсім нічого я не міг собі уявити. — Всі ті образи, які я собі відтворював, розпливалися без стриму, скорше, як я міг їх у душі зложити.

Я заплющив очі і тиснув руками повіки, щоби вловити одну манесеньку частину його вигляду.

Нічого, нічого.

Я станув посеред кімнати і глядів на двері так, як се робив тоді — перед тим, заки він прийшов, і малював собі: тепер він скручує на розі, тепер ступає цегляною долівкою, читає мою вивіску »Лтанасій Пернат«, а тепер входить.

Даремне.

Найменьший слід спомину, як його постать виглядала, не заворушився в мені.

Я бачив книжку, що лежить на столі, й бажав собі в душі руки до неї, яка витягнула її з кишені й подала мені.

Навіть того, чи вона була в рукавичці, чи відкрита, молода, чи поморщена, прибрана в перстені, чи ні, я не міг собі пригадати.

Нараз я впав на дивну думку.

Се було наче вітхненне, якому не можна опертися.

Я одягнув мій плащ, заложив капелюх і вийшов на коридор і долі сходами. Потім я поволі вернув назад у свою кімнату.

Поволі, зовсім поволі, так як він, коли прийшов. А коли я відчинив двері, то побачив, що моя кімната лежала в сумерку. Але чи ж не був се ще ясний день, як я тільки що був вийшов?

Як довго мусів я там думати, що я не помітив,
як се вже пізно.

І я старався наслідувати невідомого ходом і руками,
але не міг собі їх ніяк пригадати. —

Як же мало мені пощастити наслідувати його, коли
я не мав ніякої основи, як саме він міг виглядати.

Але сталося інакше. Зовсім інакше, як я думав.

Моя шкіра, м'язи, мое тіло пригадали собі нараз, не
зраджуючи того мозкові. Вони виконували рухи, яких
я не бажав і не заміряв.

Так наче би мої члени не належали вже до мене!

Коли я зробив кілька кроків по кімнаті, став мій
хід непевний і наче чужий.

Отсе хід людини, яка все має намір упасти наперед,
казав я собі.

Так, так, так, такий був його хід!

Я знову се певно: такий він є.

У мене було чуже лице без заросту, з вистаючими
вилицями, і скісні очі.

Я почував се, хоч і не міг себе бачити.

Се ж не мое лице, хотів я скрикнути з переляку,
хотів його діткнутися, але моя рука не слухала моєї
волі, сягнула до кишені й дістала книжку.

Зовсім так, як він се передтим зробив. —

Нараз сиджу я знову без капелюха, без плаща, біля
стола і є сам собою. Я, я.

Атанасій Пернат.

Страх і переляк трясли мною, мое серце билося
шалено, і я почував: примарні пальці, що ще тільки
що шукали в моїому мозкові, випустили мене.

Ще почував я в заді голови студені сліди їхнього
дотику. —

Тепер я вже знову знаєм, який був чужинець, і я міг би
їхнього знову почути в собі, — кождої хвилини — коли б
тільки захотів; але уявити собі його образ, так, щоби

я його бачив перед собою око в око, — того я все ще не міг і мабуть ніколи не зможу.

Я зрозумів, — він є наче негатив, невидима порожна форма, рисів якої я не можу схопити — я сам мушу в неї влізти, коли у своїм власнім »я« хочу бути свідомий її постаті, її виразу. — —

У моїм столі, в шуфляді — була залізна касетка; — туди хотів я замкнути книжку і аж тоді, коли мене опустить хворобливий стан, хотів її знову виймити і взятися до направи зломаної початкової букви »І«.

І я взяв книжку зі стола.

Тоді стало мені так, наче б я зовсім не доторкнувся до неї; я схопив за касетку: те саме почуттє. Так, наче би чуттє дотику мусіло перебігти довгий, довгий простір глибокої темряви, заки віллеться в мою свідомість, наче би ті річі були віддалені від мене на якийсь довгий на цілі літа простір часу й належали до минулого, яке вже давно пройшло мимо мене!

Голос, що, шукаючи за мною, кружляє в темряві, щоби мучити мене масним камінем, пройшов побіч мене, не бачивши мене. Я знаю, що він походить із царства сну. А те, що я власне пережив, було справжнє життє, тому й не міг він мене бачити тай даремне за мною шукає.

Прага

Біля мене стояв студент Харовзек, з піднесеним коміром свого тонкого, прозорого плаща, і я чув, як він кланцав із зимна зубами.

Він може напитати собі смерть у сій протяжній, ледяній луковій брамі, сказав я до себе, і закликав його, щоби йшов зі мною до моого мешкання.

Але він відмовився.

»Дякую вам, майstre Пернат,« промимрив, трясучись із зимна, »на жаль не маю вже стільки вільного часу; — мушу чим скорше до міста. — Тай ми промокли б до нитки, коли б хотіли тепер вийти на вулицю — вже по кількох кроках! — — Дощ ллє, як з відра!«

Злива перелітала по дахах і спливала по обличчях домів, наче струї сліз.

Висунувши трохи голову, я міг бачити по другому боці на четвертому поверсі мое вікно, що, залите дощем, виглядало так, наче б його шиби розмокли і стали непрозорі, як міхур білуги.

Жовтий брудний потік стікав вулицею в долину, і брама наповнилася прохожими, що хотіли всі переждати негоду.

»Ось там пливе шлюбна китиця«, сказав нагло Харовзек і показав на китицю зів'ялого мірту, що його наднесла брудна струя.

Хтось за нами засміявся голосно з того.

Я обернувся й побачив, що се був старий, елегантно одітий пан із білим волоссем та з надутим обличчем, наче ропуха.

Харовзек оглянувся теж на хвилину поза себе і забурмотів щось під носом.

Чимось немилим віяло від старого; я відвернув від нього увагу та оглядав полинялі хати, що куняли ось тут перед моїми очима побіч себе на дощі, наче старі, сердиті звірі.

Які вони непривітні й нужденні!

Збудовані без застанови стоять вони ось тут, як бур'ян, що виростає з землі.

Перед двома-трома віками прибудовано їх до низького, кам'яного муру, що задержався як одновий, міцний останок давнішого, довжезного будинку, — як попало, не оглядаючись на других. Там стоїть половина похилої хати з запалим чолом; — побіч неї друга: вистас, як клевак.

На понурім овиді виглядали вони, наче б лежали в сні, і не відчувалося цілком того лукавого, ворожого життя, що б'є часами від них, коли осіння, вечірня мряка лежить на вулицях та помагає закривати їхню тиху, майже непомітну мімічну гру.

За час одного людського покоління, що я вже тут мешкаю, вкорінилося в мені враження, якого не можу позбутися, наче б то в деякі нічні години й у досвіта вони ведуть між собою жваво беззвучні, таємні наради. І часами стрясає їхніми мурами легка дрож, що не дастесь вияснити, шелест перебігає через їхні крівлі і спадає в дощеві ринви, — а ми приймаємо їх без уваги тупими змислами, не розсліджуючи їх причини.

Мені снилося часто, що я підглядав нечисту роботу сих хат та замічав, повен жаху і здивування, що се вони таємні, властиві володарі вулиці, що вони можуть позбуватися свого життя й чуття, то знову притягати їх до себе ;— що на день визичають вони їх жильцям, які тут мешкають, а слідуючої ночі жадають їх назад із лихварським процентом.

І коли ті дивні люди, що в них мешкають, перейдуть

в душі попри мене, як мари, як ества — яких не родили матері, — що в своїх думках і ділах неначе зложені з куснів недбало, без вибору, тоді більш, як колинебудь, я готов вірити, що такі сми криють у собі неясну правду, що наяві жевріє в моїй душі ще лише тільки наче вражіння барвистих казок.

Тоді пробуджується в мені тайком казка про прімару Голема, того штучного чоловіка, котрого колись тут, в отсім гетто злішив із первнів один рабін, що розумівся на кабалістичних штуках, та покликав його до бездушного, автоматичного буття, всунувши йому поза зуби магічне слово.

І як той Голем став знову глиняним твором у тій самій хвилині, коли з його уст забрано таємний життєвий знак, таксамо, здається мені, мусіли б упасти в один мент без духа всі ті люди, коли би в їхньому мозкові згасити в одного якунебудь маленьку тямку, якесь побічне стремління, може якусь безцільну звичку, у другого може тільки тупе вичікуваннє чогось цілком неозначеного, безпідставного.

Яке ж безнастанне, страшливе вичікуваннє криється при тім у всіх тих сотворіннях!

Ніколи не видно їх при роботі, сих людей, а проте вони будяться, як тільки дніс, та ждуть із запертим віддихом — наче на жертву, що прецінь ніколи не приходить.

І коли справді часом здається, що хтось вступає в їхні межі, хтонебудь безоборонний, що міг би впасти їх добицею, тоді нагло огортає їх обезсилюючий жах, проганяє їх назад у їхні закутки, і вони, дрожучи, покидають свої заміри.

Ніхто не видається їм досить слабий, щоб вони мали ще стільки відваги взяти його в свої руки.

»Зледащілі, беззубі хижаки, яким забрали їхню силу і збрую«, сказав Харовзек зпровола і глянув на мене. —

Звідки міг він знати, про що я думав? —

Часами розпалюємо так сильно наші думки, так почував я, що вони можуть, наче жевріючі іскри, перескочити на мозок нашого сусіда.

»— — — з чого можуть вони жити?« сказав я по хвиці.

»Жити? З чого? Неодин із них міліонер!«

Я глянув на Харовзека. Що він хотів тим сказати!

Але студент мовчав і глядів на хмари.

Гамір голосів у луковій брамі на хвилину припинився, чути було тільки шум дощу.

Що він під тим думав: »Неодин із них міліонер?!«

Знову здавалося, що Харовзек вгадав мої думки.

Він вказав на крамницю тандитника побіч нас, біля якої вода змивала ржу з залізного хламу і гнала її в пливучі, брунатночервоні калюжі.

»Арон Васертрум! Отсей, наприклад, міліонер, — майже третина жидівської дільниці належить до нього. Ви не знасте цього, пане Пернат?!«

Мені просто заперло дух у грудях. Арон Васертрум! Тандитник Арон Васертрум міліонер?!«

»О, я його добре знаю«, продовжив Харовзек їдко і наче б тільки чекав на те, щоб я його запитав. »Я зіпав також його сина д-ра Вакорі. Ви ніколи не чули про нього? Про д-ра Вакорі — славного — окуліста? — Ще перед роком одушевлялося ним ціле місто й тільки було й бесіди, — що про великого — — вченого. Ніхто тоді не зінав, що він змінив своє ім'я й що перше називався Васертрум. —

Він охоче вдавав з себе людину науки, що погорджує світом, а коли часом зайдла бесіда про походження, він скромно і глибоко зворушений замічав так собі, не договорюючи, що його батько походить із гетта, — та що він мусів із найнизших початків, серед усяких скорбот і невимовної жури, вибиватися на світло денне.

Так! Серед скорбот і жури!

Але чиї були се скорботи й невимовна журя, того він не казав!

»Але я знаю, як маються справи з геттом!«

Харовзек схопив мое рам'я і потряс його сильно.

»Майстре Пернат, я такий бідний, що ледви сам се розумію, мушу ходити напів голий, наче який волоцюга, гляньте ось, а я ж студент медицини, — освічена людина!«

Він розкрив своє пальто і я з переляком побачив, що він не мав ані сорочки, ні сюртука, а плащ носив на голій шкірі.

»І таким бідаком був я вже тоді, коли повалив ту бестію, того всемогучого, шанованого д-ра Васорі —, і ще сьогодня ніхто не припускає, що я, власне я був властива сьому причина.

В місті думають, що се був один лікар др. Савіолі, що повитягав на денне світло його практики і відтак довів його до самовбивства. —

Др. Савіолі був тільки моїм знаряддем, мусите знати. Я сам видумав той плян і зібрал матеріял, доставив докази й тихо, непомітно розрушив камінь по камені в будинку д-ра Васорі, доки не осягнув такого стану, де вже ніякі гроші на землі, ніякі хитрощі гетта не могли відвернути упадку, до якого потрібно було ще лиш непомітного товчка.

Знаєте, так — так, як у грі в шахи.

Власне так, як у грі в шахи.

І ніхто не знає, що се був я!

Тандитник Арон Васертрум мусить мати мабуть часом страшне прочуття, що хтось, кого він не знає, хто все находиться серед його оточення і кого він не може ймити, — хтось інший, як др. Савіолі, — мав у тім свою руку.

А хоч Васертрум належить до тих, що з'уміють очима глядіти крізь мури, то мимо того, він не піймає, що в мозки, які можуть обчислити, де саме проколоти

ті мури довгими, невидимими, затросними голками, по-між каміннем, золотом і жемчугами, щоби відлити укритий життєвий нерв.«

І Харовзек ударив себе по чолі й засміявся дико.

»Арон Васертрум довідається про се небаром; саме того дня, коли він схоче доїхати д-рові Савіолі! Саме того дня!

Також і сю партію шахів я обчислив до останнього потягу. — Тим разом се буде гамбіт. Тут аж до самого гіркого кінця не має ніодного потягу, на який я не мав би погубної відповіди.

Хто запускається зі мною в таку гру, той висить у візусі, кажу вам, як та безпомічна маріонетка на тоненьких нитках, — на нитках, які я тягну, — слухайте добре, які я тягну, і його вільна воля пропала.

Студент говорив, наче в гарячці, і я з переляком глядів йому в лице.

»Що вам заподіяв Васертрум і його син, що ви їх так ненавидите?«

Харовзек гостро застерігся:

»Полишім се — спітайте краще — на чім Васорі зломив голову! — А може хочете, щоби ми іншим разом поговорили про те? — Дощ надстав. Може хочете піти до дому?«

Він понизив голос, як той, що нараз стає цілком спокійний. Я похитав головою.

»Чи знаєте ви, як сьогодня лічать більмо? — Ні? — То ж мушу вам се пояснити, щоби ви все добре зрозуміли, майстре Пернат!

Отже слухайте: Більмо — се злослива недуга нутра очей, що кінчиться сліпотою, і є лише один спосіб, що може здергати розвиток цього лиха, а саме так звана ірідектомія, яка полягає на тім, що з очної дугівки вирізується клинчастий кусочек.

Неминучим наслідком цього є, що правда, страшні

прояви очного пораження, що лишаються на ціле життє; але процес сліпнення звичайно здержується.

Але з діагнозою більма є ще своя окрема справа.

Є власне такий час, особливо в початках хвороби, коли найвиразніші симптоми, ніби то зовсім уступають, і в таких випадках лікар не може ніколи з певністю твердити, хоча б і не міг віднайти ні сліду якоїсь слабости, що його попередник, що був іншої думки, напевно помилився.

Але коли вже раз відбулася згадана ірідектомія, яку можна таксамо добре перевести на здоровім, як і на хворім оці, то ніяк не дастесь з певністю ствердиги, чи справді було там більмо передтим, чи ні.

На тих і інших обставинах збудував доктор Вакорі свій огидний план.

Незлічимі рази стверджував він — особливо у жінок — більмо там, де були тільки невинні очні хвороби, лише на те, щоби спонукати операцію, що не робила йому ніякого труду, а приносила багато гроша.

Тут нарешті мав він у руці зовсім безборонних людей, тут не треба було ні сліду відваги, щоби грабити!

Бачите, майстре Пернат, тут хижак попав у такі життєві умови, що міг розривати свої жертви без зброй і без сили.

Не наражуючись на ніяку набезпеку! — Розумісте?!

Не потрібуючи зважуватися на щонебудь!

Безліччю нечесних публікацій у фахових органах з'умів доктор Вакорі виробити собі славу визначеного спеціяліста і навіть вмів сипнути піском в очі своїм товаришам, які були надто чесні і простодушні, щоби його проглянути.

Наслідком сього був очевидно наплив пацієнтів, що всі шукали в нього поради.

Прийшов хто до нього з незначною очною хворобою і дав себе оглянути, доктор Вакорі брався зараз із лукавою пляновістю до діла.

Він зачинав від звичайного випитування хворого, але зручно нотував лише ті відповіди, що допускали натяк на більмо, щоби на всякий випадок мати пізніше оправданнє.

Тай обережно старався вимірювати, чи не було вже передтим якої діагнози.

Серед розмови згадував, що його покликають за граніцю в важких, наукових справах, і що він вже завтра мусить виїхати. —

При просвітленню ока електричним проміннем, яке відтак заряджував, старався завдати хворому вмисне як найбільше болю.

Усе з розмислом! Усе з розмислом!

Коли вже оглядини скінчилися і пацієнт поставив своє звичайне, тривожне питання, — чи є основа побоюватися, тоді виконував Васорі свій перший шаховий потяг.

Він сідав напроти хворого, хвилину ждав і говорив відтак відміряним і звучним голосом отсє речення:

»Сліпота обох очей вже в найближшому часі неминуча!«

Тепер слідувала, цілком природно, страшна сцена.

Люде попадали часто в обморок, кричали і в дикій розпуці кидалися на долівку.

Стратити зір, значить, стратити все.

І коли приходив знову звичайний момент, що бідна жертва обіймала коліна д-ра Васорі і благала, чи нема вже на божому світі для неї ніякої помочі, тоді ся звірюка робила другий шаховий потяг та перемінювалася сама в того — бога, що міг помогти!

Усе, усе на світі — се наче гра в шахи, майстре
Пернат! —

Тоді др. Васорі казав задумчivo, що як найшвидша операція могла би одиноко ще може вирятувати. І з дикою, ненаситною порожністю, яка його нагло находила,

розмальовував він широко сей або той випадок, а кождий з них мав мати незвичайно велику схожість із тим, про який власне розходилося, — як то незлічимі хворі тільки йому завдачували вратованнє зору і таке інше.

Він розкошувався просто тим почуттєм, що його вважають якимсь вищим еством, в руки якого зложено щастє й горе близнього.

А безпомічна жертва сиділа перед ним, з серцем, повним пекучих питань, зломана, облита потом жаху, їй не важилася навіть перервати йому бесіду, зі страху: щоб не розгнівити його — єдиного, що міг ще помогти.

Словами, що операція може відбутися, на жаль, що тільки за декілька місяців, як він верне назад зі своєї подорожі, кінчив др. Васорі свою мову.

Треба надіятись — в таких випадках треба все сподіватися найлішшого —, що тоді не буде ще за пізно, так говорів він.

Очевидно хворі підсказували тоді з переляку, заявляли, що не хотять ждати ніодного дня довше, та просили і благали поради, хто з інших очних лікарів у місті міг би перевести операцію.

Се була хвиля, коли др. Васорі завдавав рішаючий удар.

Він ходив у глибокій задумі сюди й туди, морщив вражурено чоло і шептав вкінці занепокоєно, що, коли б інший лікар мав оперувати, тоді треба би, на жаль, ще раз просвітлювати око електричним світлом, а се мусіло би задля разячого проміння вплинути просто погубно — пацієнт знає зрештою сам, яке се болюче.

»Отже інший лікар, поминаючи цілком те, що не одному недостає потрібної вправи власне в ірідектомії, — міг би задля нових оглядин оперувати аж по довшім часі, аж очні нерви прийдуть знову до себе.«

Харовзек затиснув кулаки.

»Се в бесіді шахістів називаємо ‚примусовим потягом‘,

любий майстре Пернат!« — — Що далі слідувало, було теж примусовим потягом, — один вимушений потяг за другим.

Тепер пацієнт, напів божевільний з розпуки, заклиняв д-ра Васорі, щоби він змилувався, відложив свій від'їзд лиш на один день і сам перевів операцію. — Се жходить про більше ще, чим скору смерть, бо страшні муки жаху, щоб не осліпнути кождої хвилі, се ж найстрашніше, що може бути.

І чим більше сей мерзенник опирався і бідкався, що відложення подорожі може принести йому необчислиму шкоду, тим більші суми предкладали йому добровільно хворі.

Коли остаточно д-рові Васорі здавалося, що сума досить бисока, тоді він уступав і ще того самого дня, заки ще який припадок міг відкрити його пляни, заподіявав бідакові на обох здорових очах ту невилічиму шкоду, те постійне почуття пораження, що перемінювало життя у вічну муку, але затирало раз на все слід злочину.

Такими операціями на здорових очах др. Васорі не тільки побільшував свою славу і розголос незрівнаного лікаря, якому за кождим разом вдалося відвернути грозчу сліпоту, — але рівночасно він заспокоював свою величезну жадобу гроша і догоджував своїй порожнечі, коли непрочуваючи нічого, ограблені на тілі й майні жертви гляділи на нього як на помічника й величали його спасителем.

Тільки така людина, що всім своїм коріннем зрослася з геттом та його незлічимими, непомітними, але й непереможними способами, що від дитинства привикла чигати, мов павук, що знала кожного в місті та до найменьших подробиць вгадувала і проникала його зв'язки і маєткові відносини, — тільки вона — можна б назвати її мало що не »напів ясновидючим«, — могла цілими роками творити таку погань.

І коли б не я, він ще сьогодня провадив би

свое ремесло, займався б ним аж до пізного віку, щоби вкінці доживати свого віку наче достойний патріярх серед любої рідні, наділений високими почестями, як світило для будучих поколінь, аж доки — доки й йому не прийшлося б здохнути.

Але ж і я зріс у гетто і моя кров теж наасичена тою атмосфорою пекельних хитрощів, і так вдалося мені повалити його, — зовсім так, як невидимі сили поваляють людину, — коли вдарить грім із ясного неба.

Заслуга молодого німецького лікаря, д-ра Савіолі, в тому, що він здер із нього маску, — я підставив його і назбірав доказ за доказом, доки не прийшов день, коли державний прокуратор витягнув по д-ра Васорі свою руку.

І тоді ота звірюка відібрала собі житте! — Будь благословенна та година!

Наче б мій двійник стояв біля нього і керував його рукою, так відібрав він собі житте тою плячиною амільнітрату, яку я нарочно полишив в його ординаційній кімнаті тоді, як я сам був спокусив його раз поставити й мені діагнозу більма, — нарочно і з палким бажаннем, щоби власне сей амільнітрит завдав йому останній удар.

В місті говорили, що він умер на мозковий удар.

Амільнітрит, як його вдихувати, вбиває так, як мозковий удар. Але довго ся поголоска не вдержалася.«

Харовзек вдивився нагло перед себе, мов непритомний, наче загубився в якісь глибокій проблемі, відтак здвигнув плечима в напрямі тандитні Арона Васертрума.

»Тепер він сам один,« промирив він, »сам один зі своєю жадобою і — і — і своєю восковою лялькою!«

Мені билося серде до розриву.

Я з жахом глядів на Харовзека.

Чи він збожеволів? Лиш гарячкова фантазія могла видумати такі речі.

Певно! Певно! Він все видумав, вимріяв!

Воно ж не може бути правда, все те страшне, що він оповідав про того окуліста. У нього сухоти і смертельна гарячка кружить в його мозку.

І мені хотілось успокоїти його кількома жартливими словами, звернути його думки на щось погідне.

Але я шукав ще за словами, коли в моїй уяві, наче та блискавка, показалося лице Васертрума, з розтятою горішньою губою таке, як тоді, коли заглянуло своїми круглими риб'ячими очима крізь відчинені двері.

Др. Савіолі! Др. Савіолі! — так, так, се ж було ім'я молодого чоловіка, яке мені шептом зрадив марионетний комедіант Цвак, коли розповідав про знатного пана, що віднаймив його ателіє.

Др. Савіолі! — Наче якийсь крик виринуло се в моєму нутрі. Ціла низка мрячних образів промайнула в моїй душі, переганяючись зі страшними здогадами, які спали на мене.

Я хотів спитати Харовзека, розповісти зі страху йому все наборзі, що я тоді пережив, та тут я побачив, що його напав сильний кашель і мало що його не перекинув. Я міг ще лише запримітити, як він із трудом, опираючись руками об мур, вийшов на дощ і кивнув мені на прощання.

Так, так, він правий, він не говорив у гарячці, — почував я —, се непонятна мара злочину повзає сими вулицями день і ніч і шукає воплощення.

Вона є у візусі, її ми її не бачимо. Нараз вона осідає в якійсь людській душі, — ми сього не прочувасмо, — тут, там, і заки ми се з'уміли замітити, вона вже стратила свою постать і все вже давно минуло.

І до нас доходять вже тільки темні слова про якусь страшну подію.

За одним махом я зрозумів усі ті загадочні сотвориння, що жили довкруги мене, в їх внутрішній суті. Вони ганяються без волі крізь життя, оживлені якоюсь

невидимою магнітичною струєю — — так, як та шлюбна китиця, що плила перше в брудній калюжі.

Мені здавалося, наче б всі ті domi вдивлялися в мене лукавими обличчами, повними безмежної злоби, — брами: отворені чорні роти, в яких вигнили язики, — гирла, що кождої хвилини могли видати переразливий крик, такий переразливий і повний ненависті, що мусів би перелякати аж до самого нутра.

Що сказав студент на кінці про тандитника? — Я прошептав собі його слова: — Арон Васертрум сам один тепер із своєю жадoboю — — і свою восковою лялькою.

Що він міг розуміти під восковою лялькою? Се мусіло бути порівнаннє, заспокоював я себе, — одно із тих хворобливих порівнань, якими він любить заскочити другого, яких не розуміється і які потім, коли нагло стануть очевидними, можуть так глибоко перелякати, як річі незвичайної форми, на які нагло впаде яскравий промінь світла.

Я відітхнув глибоко, щоби себе заспокоїти і стрясти з себе страшне враження, викликане оповіданнем Харовзека.

Я приглядався близше тим людям, що ждали зі мною в сінях: Побіч мене стояв тепер товстий старий панок. Той сам, що перше так противно сміявся.

Він мав на собі чорний сюртук і рукавички і вдивлявся безнастанно своїми випуклими очима в лукову браму протилежного дому.

Його гладковиголене лице з широкими, простакуватими рисами дрожало зі зворушення.

Мимовільно пішов я за його поглядом і помітив, що він, наче зачарований, опинився на червоній Розіні, що стояла там по другім боці вулиці зі своїм вічним усміхом на устах.

Старик силкувався дати їй знак, і я бачив, що вона се знає, але поводиться так, наче б того не розуміла.

Нарешті старий не видержав довше і почалапав на кінчиках пальців на другий бік вулиці, плигаючи почерез калюжі з комічною еластичністю, наче великий, чорний гумовий бальон.

Його всі мабуть знали, бо звід'усіль я почув уваги, що звертались на те. Якийсь драбуга позаду мене, з червоною плетеною хусткою довкола шиї, в синій војцькій шапці і з вірджінським цигаром за вухом, робив вискаленими устами якісь натяки, яких я не розумів.

Я зрозумів тільки те, що старого називали в жидівській дільниці »вільномулярем«, що в їхній мові було прізвищем такого, що прогрішувався на малолітніх дівчатах, але задля інтимних зносин із поліцією був безпечний перед карою. — — —

Обличче Розіни і старий зникли потім у темряві сіней.

Пунш

Ми відчинили вікно, щоби з моєї кімнати вийшов дим тютюну.

Холодний нічний вітер задув до середини та обвіав волохаті плащі, що висіли на дверях і тихо хиталися сюди й туди.

»Достойна прикраса Прокопової голови найрадше полетіла би геть«, сказав Цвак і показав на великий капелюх музики, що махав широкими крисами, наче чорними крилами.

Йозуа Прокоп моргнув весело очима.

»Він хоче,« сказав він, »він мабуть хоче — — —«

»Він хоче до „Льойзічка“ на танці«, перебив йому Фрісляндер.

Прокоп засміявся і вибивав рукою такт до звуків, що їх заносив почерез дахи рідкий зимовий воздух.

Потім зняв зі стіни мою стару, поломану гітару, удавав, наче б то він зачіпає пірвані струни, і заспівав вересклівим фальзетом, протягаючи наголоси, жаргоном таку чудернацьку пісню:

»Ан байн-дел фон ай-зен
рехт алт
»Ан стран-цен нет гар
а зо калт
»Месінунг, а' райхерл
унд рон
»унд іммерр нурр пуз-ен — — —

— — — — — — — — — — — — — — —

»Як знаменито він опанував доразу отсю злодійську мову!« і Фрісландер засміявся голосно і бурмотів разом:

»Унд шток-ен зіх авфцуг'
унд пфіф
»Унд шмалери ан айзернес
г'зіф.
»Юх, —
»Унд гандшукрен, гаром нет зан — — —
— — — — — — — — — — — — —

»Отсю дивовижну пісню хрипить кожного вечора у „Льойзічка“ дурноватий Нафталі Шафранек у зелених очицях, а підмальоване бабисько грає на гармоніці та викриkuє фальшиво слова до неї«, пояснив мені Цвак. »Ви теж повинні піти раз із нами до того шинку, майстре Пернат. Може пізніше, як скінчимо з пуншем, — як думаете? З нагоди ваших сьогоднішніх уродин?«

»Так, так, ходіть потім з нами,« сказав Прокоп і зачинив вікно, — »таке щось варто побачити.«

Потім ми пили гарячий пунш та заглибилися в своїх думках.

Фрісландер різьбив маріонетку.

»Ви нас просто відтяли від світа, Йозуо,« перервав Цвак тишину, »відколи ви зачинили вікно, ніхто й слова не промовив.«

»Я думав тільки про те, як то перше колихалися плащі, як се дивно, коли вітер порушує мертві ріčі«, відповів швидко Прокоп, наче вибачаючись за свою мовчанку: »Воно так чудно виглядає, коли нагло починають воруши-тися ріčі, що звичайно лежать мертві. Ні? — Я пригля-дався раз на безлюдній площі, — я сам не чув ніякого вітру, бо стояв заслонений хатою, — як то великі шматки паперу з несамовитою скаженістю гнали кру-гом за собою і переслідували одні других, наче б при-сягли собі смерть. За хвилину, як здавалося, вони успо-коїлися, але нагло найшла їх знову несамовита злість і

в безглазому гніві лютували вони-довкруги, збивалися в один кут, то знову, як навіжені, розсипалися, аж зникли вкінці за рогом.

Тільки одна товста часопись не могла піти за ними; вона лишилася на бруку й лопотіла ненависно, наче б їй заперло дух і вона старається вхопити воздуху.

Якесь неясне підозрінне збудилося тоді в мені: а що, як кінець-кінцем і ми, живучі ества, теж щось подібне, як отсі шматки паперу? — Може й нас жene теж сюди й туди якийсь невидимий, незрозумілий »вітер« та рішас про наші вчинки, а ми в своїй простодушності думаємо, що кермую нами наша власна, вільна воля?

А що, коли наше внутрішнє життє се лиш такий загадочний крутіж? Отой вітер, що про нього говорить біблія: чи знаєш, відкіля він приходить і куди він іде? — — — Чи не сниться і нам часом, що ми сягнули в глибоку воду й ловили срібні рибки, а не сталося нішо інше, тільки холодний вітер обвіяв наші руки?«

»Прокопе, ви говорите словами Перната, що з вами?« сказав Цвак і глянув підзорливо на музику.

»Історія про книжку Іббур, яку тут передтим розказували, настроїла його так задумчivo, — шкода, що ви так пізно прийшли й не чули її«, сказав Фрісландер.

»Історія про книжку?«

»Властиво про чоловіка, що приніс книжку і дивно виглядав. — Пернат не знає, як він зветься, де живе, чого хотів і, хоч його вигляд мав бути дуже замітний, він не дається добре описати.«

Цвак слухав уважно.

»Се дуже дивне,« сказав він по хвилі, »чи не був сей чужинець часом без заросту і чи не мав скісних очей?«

»Так мені здається,« відповів я, »значить, я — я — знаю се цілком певне. Чи ж ви знаєте його?«

Маріонетник похитав головою: »Він тільки нагадує мені ,Голема'.«

Маляр Фрісляндер упустив свій ніж:

»Голема? — Я чув вже стільки бесід про те. Чи знаєте щонебудь про Голема, Цвак?«

»Хто може сказати, що він знає щонебудь про Голема?« відповів Цвак і здивгнув плечима. »Його відсилають в крайні казки, поки одного дня не станеться на вулицях подія, яка знов покликує його до життя. І якийсь час потому кождий говорить про нього, і поголоски виростають у безмір. Їх так пересаджують і роздувають, що воно гинуть остаточно задля власної неімовірності. Кажуть, що початки сеї історії сягають ще в сімнацяті столітті. Один рабін мав змайструвати після запропашених кабалістичних приписів штучного чоловіка — так званого Голема —, щоби він помогав йому, як слуга, дзвонити в синагозі й робити всяку іншу просту роботу.

Але з того не вийшла справжня людина, і було в ньому лише тупе, напів притомне животінне. Тай то, як кажуть, тільки за дня й під впливом магічної картки, що була встромлена йому за зуби та притягала вільні зоряні сили всесвіта.

А як одного вечора рабін забув перед вечірньою молитвою виймити печать із уст Голема, тоді мав той попасті в скаженість, ганяти в темряві по вулицях і розбивати все, що йому стануло в дорозі.

Доки рабін не кинувся на нього й не знищив картки.

Тоді оте створінне впало мертвe додолу. Нічого не остало по нім, крім приземкуватої глиняної постаті, яку ще сьогодня показують у старо-новій синагозі.«

»Того самого рабіна мали покликати раз до цісаря на замок, де він мав заклинати тіні померших та робити їх видимими,« докинув Прокоп, »модерні дослідники кажуть, що він уживав до того чарівного ліхтаря.«

»Так справді, нема надто несмачного пояснення, щоби не подобалося сучасним,« продовжав Цвак, не збиваючись ні трохи. — »Чарівний ліхтар!! Так наче

цісар Рудольф, що ціле своє життя займався такими справами, не проникнув би на перший погляд такого грубого обманства!

Не можу, розуміється, знати, до чого треба звести казку про Голема, але я певен того, що щось, що не може вмерти, ганяється по сій дільниці і стойть з тим у зв'язку. З роду в рід жили тут мої предки, і ніхто не може мати стільки пережитих і перенятих у спадщині споминів про періодичну появу Голема, як саме я!«

Цвак перестав нагло говорити, і ми відчували разом із ним, як його думки мандрували в минуле.

Як він сидів так при столі, сперши голову, і його червоні, молодечі щоки відбивали при світлі лампи так дивно від білого волосся, я мимоволі порівнював у душі його риси із машкарними обличчями його маріонеток, котрі він мені так часто показував.

Дивно, який похожий був він на них!

Тойсам вираз і тойсам закрій лиця!

Деякі речі на землі не можуть розлучитися з собою, думав я, і коли я роздумував над звичайною долею Цвака, видалось мені нараз чимсь примарним і незвичайним, що така людина, як він, що прецінь дісталася краще виховання від своїх предків та повинна була стати драматичним артистом, могла нагло вернути знову до дрантивої маріонетної скриньки, щоби далі тягатися по ярмарках з тими самими ляльками, що вже його предкам давали нужденний зарібок, та показувати на ново їхні незугарні поклони й виводити їхні оспалі переживання.

Я зрозумів, що він не може розлучитися з ними; вони живуть разом коштом його життя, і як він був далеко від них, тоді перемінювались вони в думки, жили в його мозку й не давали йому ні віддиху ні спочинку, доки не вернувся до них назад. Тому й відноситься він до них з такою любов'ю та прибірає їх гордо чічками.

«Цвак, може б ви нам розповідали далі?» сказав

Прокоп до старого і глянув допитливо на Фрісляндра й на мене, чи ми теж бажаємо сього.

»Не знаю, де мені почати,« говорив старий, отягаючись, »історію з Големом тяжко схопити. Як Пернат перше сказав: він знає докладно, як виглядав той незнайомий, а проте не може його описати. Більш-менш що трицять і три роки повторюється на наших вулицях подія, яка вправді не має в собі нічого особливо зворушливого, а проте ширить такий переляк, що не дастесь достаточно ні пояснити, ні оправдати.

А саме лучається заєдно, що цілком чужа людина, без заросту, жовтої краски лиця й монгольського типу, прибрана в старомодну, полинялу одежду, переходить жидівською дільницею від Старошкільної вулиці, рівномірною і дивно спотикливою хodoю, наче б мав кождої хвили впасті наперед і нагло — зникає.

Звичайно він скручує в якусь вуличку і там пропадає.

Іншим разом говорять, що він робить свою дорогою круг і вертає назад на те саме місце, з якого вийшов: до старезного дому біля синагоги.

Дехто подратований каже знову, що бачив, як він виходив зпода хати проти нього. І хоча він цілком певно йшов йому на зустріч, то мимо того постать його ставала чим раз меньша і меньша, зовсім так, як коли постать губиться у віддалі, і — вкінці цілком зникала.

Перед шістдесят шістьма роками мусіло бути вражінне, яке він викликав, особливо сильне, бо я пригадую собі — я був тоді ще цілком малим хлопцем —, що будинок на Старошкільній вулиці перешукували тоді з гори до споду.

Тоді й стверджено, що справді в тім домі є кімната з вікном і з решіткою, до якої нема ніякого доступу.

З усіх вікон вивісили білля, щоби мати перегляд з вулиці і тим способом попали на той слід.

А що не було іншого доступу, то спустився був

один чоловік на посторонку з даху, щоби заглянути до середини. Але ледви він опинився біля вікна, як шнур урвався, і нещасний розторошив собі чашку на бруку. А як пізніше хотіли повторити пробу, то погляди про положення вікна були такі розбіжні, що треба було занехати справу.

Я сам стрінув „Голема“ перший раз у моїм життю десь перед тридцять і трома роками.

Він вийшов крізь так званий переходний дім напроти мене, і ми мало що не впали на себе.

Ще сьогодня не можу зрозуміти, що мусіло тоді діятися в мені. Людина ж не носиться, пробі, заєдно, день і ніч з вичікуванням, що стріне Голема.

В тій хвилі, але певно — цілком певно, ще заки я міг його побачити, заверещало щось у мені: Голем! І в той сам мент вискочив хтось, спотикаючись, із темних сіней, і біля мене перейшов той незнайомий. За хвилину кинулась до мене ціла навала блідих, схильованих облич, що засипали мене питаннями, чи я бачив його.

І відповідаючи, я чув, що мій яzik наче бувільнявся від судорогів, котрих передтим я зовсім не відчував.

. Я був просто здивований, що можу порушатися, і почував виразно, що я мусів перебути рід судорогів, хоча тільки одну частинку часу серцевого удару.

Про все те я думав часто й довго, і мені здається, що підійду найближче до правди, коли скажу: завсіди на протязі одного людського покоління переходить один раз жидівським містом, наче блискавиця, духовна епідемія, нападає душі живучих задля якоїсь цілі, що закрита перед нами, та викликує, наче марево, тіні якогось характеристичного ества, що жило тут, можливо, перед віками та прагне мати форму і вигляд.

Може воно тут поміж нами, година за годиною, і

ми його не бачимо. Так адже ж не чуємо теж і звуку дрожучого камертона, заки він не діткнеться дерева та не впровадить його в дроганнє.

Може се тільки щось наче душевний твір штуки, без внутрішньої свідомості, — твір штуки, що повстас так, як виростає хрустал із безформних складників на основі незмінних законів.

Хто се може знати?

Як у душні дні електричне напруженне змагається до нестерпності та зроджує вкінці грім, чи ж таксамо не могло б бути, що наслідком постійного нагромадження заєдно таких самих думок, що затроюють тут воздух у гетто, мусить наступити нагле, нагальне виладованнє? — душевна експлозія, що виганяє на денне світло нашу сонну свідомість, щоб — як там грім у природі — так тут створити примару, яка рухами, ходою і поведіннєм, в цілості і в подробицях мусіла б дати непомильний символ масової душі, коли б ми вміли тільки толкувати, як слід, таємну мову форм?

І як деякі прояви заповідають удар грому, так і тут зраджують деякі страшні познаки, що той фантом має вдертися в царство дійсности. Верхня верства старого муру, що обсипується, приймає форму, похожу на йдучу людину, у ледяних квітках на вікнах виступають риси тугих облич. Пісок із даху наче б то спадає інакше, як звичайно, та насуває недовірчому глядачеві підозріннє, будь то би якась невидима розумна сила, що криється перед денним світлом, скидає його та робить таємні спроби творити всякі дивні нариси. — Спочине око на одноманітній плетінці або на негладкій шкірі, все опановує нас немилий нахил дошукуватися всюди осторігаючих, значущих форм, що прибирають у наших снах велитенські розміри. І через всі ті страховинні з'усилля нагромаджених цілими отарами думок, щоби прогризти межі буденщини, тягнеться завсіди для нас, наче червона нитка, повна мук певність, що хтось нарочно

і проти нашої волі висмоктує наше власне нутро, щоб тільки постать фантома могла бути плястична.

Коли перше я почув від Перната, що він стрінув чоловіка, без бороди, зі скісними очима, ставув переді мною Голем так, як я його тоді бачив.

Наче зпід землі виріс він переді мною.

І на хвилю обняв мене якийсь глухий жах, що знов стоять перед нами щось незрозуміле; той сам жах, що його відчував я вже раз у моїх діточих літах, коли то наперед з'явились тіні перших страховинних учинків Голема.

Шістьдесят шість літ минуло вже тепер з тої хвилі. Зв'язана вона з тим вечером, коли суджений моєї сестри прийшов до нас і в сім'ї мав бути визначений день весілля.

Тоді виливали у нас — жартом — олово, і я стояв при тому, розявивши рота, й не розумів, що се має значити, — у моїй баламутній, дитячій уяві я зв'язував се з Големом, про якого я чув багато оповідань від моого діда, і я уявляв собі, що кождої хвилі мусять відчинитися двері, і ввійде незнайомий.

Моя сестра вилила ложку плинного металю в посуду з водою та весело сміялась до мене, що схвильовано приглядався всему.

Зів'ялими, дрожучими руками виняв мій дід лискучу олов'яну грудку й підтримав до світла. Зараз після цього настало загальне схвильовання. Всі говорили голосно без ладу; я хотів дотиснутися близше, але мене відігнали.

Пізніше, коли я виріс, розповідав мені батько, що розтоплений металъ застиг тоді у виді малої, цілком виразної голови, — гладкої й округлої, наче б вилитої у формі, і так страшенно схожої з рисами „Голема“, що всі перелякалися.

Часто говорив я про те з архіварем Шемаляг Гіллем, що переховує в себе прибори зі старо-нової синагоги і якусь глиняну фігуру з часів цісаря Рудольфа.

Він займався кабалістикою і думав, що та глиняна брила з людськими членами — се можливо також колишній знак, зовсім такий, як у моїм випадку з олов'яною головою. А сей незнайомий, що блукає, се мусить бути фантазійний або подуманий образ, що його той середньовічний рабін мусів наперед у думках покликати до життя, заки міг його врати в матерію, і який тепер, мучений потягом до матеріального життя, вертає назад — у рівномірних відступах часу, при такім самім астрольогічнім укладі зір, під яким він був сотворений.

Тай небіжка жінка Гілеля бачила теж „Голема“ віч на віч і так само, як і я, відчувала, як нападають судороги, доки се загадочне ество перебуває недалеко.

Вона казала, що свято переконана, що се тільки її власна душа могла тоді — вийшовши з тіла — стояти хвилину напроти неї з рисами чужого створіння та вп'ялити очі в її обличче.

Мимо страшного переляку, що опанував тоді її, не стратила вона ні на хвилю тої певності, що той другий — се міг бути тільки шматок її власного нутра.« — — — — — — — — — — — —

»Се неймовірне«, бурмотів Прокоп, затопивши в думках.

Тай маляр Фрісландер цілком, здавалось, заглибився в думках.

Нараз застукав хтось до дверей, і в хату ввійшла стара баба, що приносить мені вечером воду і все інше, що мені потрібне, поставила глиняний збанок на землю і вийшла мовчки назад.

Ми всі піднесли очі і глянули, наче пробудившись, по кімнаті, але ще довгий час ніхто не сказав ні слова.

Наче би з бабою всунувся крізь двері новий вплив, до якого треба було привичайтися.

»Так! Руда Розіна, се теж таке обличче, якого не можна позбутися і яке виринає з усіх рогів і закутків«, сказав нагло Цвак ні з того, ні з сього. »Отсей заде-

ревілий, вискаленій усміх відомий мені вже на протязі цілого людського життя. Спершу бабка, потім мати! — І все те саме обличче, ніодної іншої черти! Те саме ім'я Розіна; заєдно одна се — воскресенне другої.«

»Чи Розіна не є дочка крамаря Аronа Васертрума?« спітав я.

»Так кажуть,« сказав Цвак, — — «але Арон Васертрум має неодного сина й неодну дочку, про котрих ніхто не знає. Тай про Розінину маму не знову ніхто, хто її батько — та що з нею сталося. — У п'ятнадцятім році вона привела на світ дитину і з того часу не появлялася більше.

Як тепер її дочка, так тоді вона шибалася по головах недоростків. Один із них живе ще — бачу його часто, — але забув, як називається. Інші скоро повірвали, і я гадаю, що всіх їх вона загнала передчасно до гробу. Загалом із тих часів я пригадую собі ще тільки короткі епізоди, що перелітають крізь мою пам'ять, наче полинялі образи. Так був тоді один напів божевільний чоловік, що ходив ніччу з шинку до шинку й витинав за кілька крейцарів гостям сілюети з чорного паперу. А як його напоїли, то попадав у несказаний смуток і, серед сліз і плачу, витинав безнастанно все той сам гострий дівочий профіль, поки не з'ужив усего свого паперу.

Зі зв'язку речей, які я вже давно забув, можна було вносити, що він — ще майже дитиною — любив якусь Розіну, мабуть бабку теперішньої, так гарячо, що стравив з того розум.

Коли полічити роки взад, то се могла бути тільки бабка теперішньої Розіни. — — — —

Цвак замовк і оперся взад плечима. — —

Доля в сій хаті блукає в однім крузі й вертає все назад на те саме місце, промайнуло мені через голову, і перед моїми очима виступив гідкий образ, який я ба-

чив раз — кітка з ушкодженою половиною мозку, що крутилася в один круг.

— — — — —
»Тепер приходить голова«, почув я нагло звучний голос маляра Фрісляндра.

І він виняв із кишені круглий кусень дерева й почав його різьбити.

Важка втома налягла мої очі, і я відсунув свій фотель від світла.

Вода на пунш клекотіла в казані, і Йозуа Прокоп налив знову склянки. Тихо, зовсім тихо гомоніли звуки музики крізь зачинене вікно; часами замовкали вони цілком, то знову прокидались трошки, коли вітер губив їх по дорозі або приносив до нас із вулиці.

По хвилі спітав мене музика, чи не схочу я цокнуться.

Я не відповів нічого, — так зовсім пропала була в мені воля рухатися, що мені цілком не прийшло на думку отворити уста.

Я думав, що я сплю, такий кам'яний був той внутрішній спокій, що мене опанував. І я мусів глипнути на лискучий ніж, що без уговку викушував із дерева дрібні трісочки, — щоби впевнитися, що я не сплю.

Гень далеко бурмотів голос Цвака, що розповідав знову всілякі дивовижні історії про маріонетки та чудернацькі казки, які він вигадав для свого театру.

Про д-ра Савіолю була теж бесіда і про знатну даму, жінку одного шляхтича, що приходила тайком в укрите ательє до Савіолі в гості.

І знову бачив я в дусі глумливий, тріумфуючий вираз обличча АRONA Vasertruma. —

Я роздумував, чи сказати Цвакові про те, що тоді лучилось, — але потім я признав се невартим труду й неважним. Я знав теж, що моя воля не допише, коли б я хотів трібувати говорити.

Нараз всі три при столі поглянули на мене уважно,

і Прокоп сказав цілком голосно: »Він заснув«, — так голосно, що воно звучало майже так, наче б се мало бути питаннє.

Вони говорили далі приглушеним голосом, і я зрозумів, що вони говорили про мене.

Різьбарський ніж Фрісляндера танцював сюди й туди і ловив світло, що спливало з лямпи, а відблиск його палив мене в очі.

Впало одно слово, наче: »збожеволіти«, і я почав прислухуватися бесіді, що йшла в їх крузі.

»Таких тем, як про „Голема“ не треба при Пернаті ніколи зачіпати,« сказав Йозуа Прокоп з докором, »коли він перше оповідав про книжку Іббур, ми всі мовчали і не питали далі. Я йду об заклад, що йому все тільки приснилося.«

Цвак притакнув: »Ваша правда. Се так, наче б хто хотів з відкритим світлом входити в запорошену комору, в якій дряхлі полотна заслоняють стелю і стіни і суха губка минулого вкриває підлогу на цілу стопу; мимоходом тільки діткнутися і вже бухає огонь з усіх закутків.«

»Чи Пернат був довго в домі божевільних? Шкода його, йому ще тільки ледви сорок літ«, сказав Фрісляндер.

»Я не знаю цього й не уявляю собі цілком, звідки він може походити і чим він перше займався. Виглядає ж він, наче старофранцузький шляхтич зі своєю стрункою поставою і гострою борідкою. Дуже багато літ тому взад просив мене один заприязнений зі мною старий лікар, щоби я ним трохи занявся і нашов йому мале мешканнє тут у сих вулицях, де б ніхто ним не займався й не турбував його питаннями про минуле.«

— Знову глянув Цвак зворушене на мене. — »З того часу живе він тут, направляє старинні річі, ріже дорогоцінні камені та добробився на тім малого маєтку. Се щастє для нього, що він забув мабуть все, що в'яжеться

з його божевіллем. Тільки, пробі, не питайте його ніколи про речі, що могли б пригадати йому минуле — як часто клав мені се на серде старий лікар! Знаєте, Цвак, говорив він завсіди, ми маємо таку методу; ми його хворобу з великим трудом, сказав би я, замурували — як обгорожується місце нещасної пригоди тому, що з ним в'яжеться сумний спомин.« — — — — —

Слова маріонетного комедіянта спали на мене, наче різник на безпомічне звіря, та стиснули мое серде грубими, жорстокими руками.

Від давна вже гризла мене якась глуха мука, — якесь прочуттє, наче б від мене щось забрали, наче б я довгий шмат дороги в моїм життю пройшов над пропастю, мов сновида. І ніколи не вдалося мені віднайти причину.

Тепер лежала розв'язка загадки переді мною й палила мене невиносно, немов відкрита рана.

Моя хвороблива нехіть займатися споминами минулих подій, — потому дивний, все час-до-часу вертаючий сон, будьто би я замкнений в домі з рядом недоступних мені теремів, — залякуюча безсильність моєї пам'яตі в справах, що відносяться до моєї молодості, — все те найшло відразу своє страшне пояснення: я був божевільний і на мені вжили гіпнози, замкнули — »кімнату«, що вела до тих теремів моєго мозку та зробили мене безрідним серед окружуючого життя.

І нема вигляду відзискати колинебудь назад утрачені спомини!

Я розумів, що пружини моїх думок і вчинків укриті в другім, забутім буттю, — ніколи я не зможу їх пізнати: я відтіта ростина, риж, що виростає з чужого коріння. Коли б навіть удалося мені здобути вступ до тої замкненої »кімнати«, чи не мусів би я тоді попасти знову в руки тим примарам, що там зачаровані?!

Історія про Голема, яку Цвак розповідав перед годиною, промайнула мені через голову, і нагло я від-

крив велітенський, таємний зв'язок поміж казочною кімнатою без доступу, в якій мав жити незнайомий, і моїм знаменним сном.

Так! і в моїм випадку »урвався би шнур«, коли б я хотів трібувати заглянути за решітку вікна моого нутра.

Дивний зв'язок ставав для мене чим раз виразніший і лякає мене несказано.

Я почував: тут сковані зі собою разом речі — незбагнені — та біжать побіч себе, наче сліпі коні, що не знають, куди веде їх дорога.

Таксамо в гетто: кімната, простір, до якого ніхто не може найти входу, — загадочне существо, що живе в ньому і тільки в ряди—годи товчеться по вулицях, щоб нести між людей страх і переляк! — — —

Фрісландер все ще вирізблював голову, і дерево скрипіло під вістрям ножа.

Мене майже боліло, як я сечув, і я глядів туди, чи не скінчиться воно небаром.

Голова поверталась в руках маляра сюди й туди, і здавалося, наче би в ній живе свідомість і вона заглядає в кождий закуток. Потім її очі спочили довго на мені, вдоволені, що вкінці нашли мене.

І я теж не міг відвернути своїх очей і глядів непорушно на деревляне обличче.

Хвилину здавалося, наче би ніж маляра вагався і шукав за чимсь, потім він рішуче затяг одну лінію і нагло риси деревляної голови оживились страшним життєм.

Я пізнав жовте обличче незнайомого, що приніс тоді до мене книжку.

Потім я не міг уже нічого більше розріжняти, я глядів на нього тільки одну хвилину і чув, як мое серце перестало битись і тріпалося з переляку.

А проте обличче осталось — як і тоді — в моїй свідомості.

Я сам стався ним і лежав на колінах у Фрісляндра та розглядався кругом.

Мої очі мандрували скрізь по кімнаті, і чужа рука порушувала мою чашку.

Я побачив нараз схвильовані рухи Цвака й почув його слова: пробі, та се ж Голем!

Вив'язалася коротка суперечка і Фрісляндерові хотіли силоміць вирвати його різьбу, але він боронився й закричав зі сміхом:

»Чого ви хочете, воно ж зовсім не вдалося.« І він відвернувся й викинув голову на вулицю.

Тоді я втратив свідомість і поринув у глибоку пітьму, що була пронизана лискучими золотими нитками, і доперва аж пробудившись, як мені здавалось, по довгім, довгім часі, я почув, як дерево зі стуком упало на вулицю. — — — — —

»Ви спали так твердо, що не завважили, як ми вами трясли,« — сказав до мене Йозуа Прокоп, »пуншу вже немає, і ви все втратили.«

Гарячий біль ізза того, що я перше почув, опанував мене наново, і я хотів закричати, що се мені не приснилося, що я їм розповідав про книгу Іббур — та, що я можу витягнути її з касети і їм показати.

Але ці думки не прийшли до слова й не могли перемогти настрою загального повороту домів, що обняв був моїх гостей.

Цвак обвинув мене на силу плащем і сказав:

»Ходіть разом із нами до Льойзічка, майстре Пернат, се відсвіжить у вас життевого духа.«

Ніч

Мимовільно я дався Цвакові спровадити по сходах у долину.

Я чув чим раз виразніше запах мряки, що заходив із вулиці до хати. Йозуа Прокоп і Фрісляндер ішли декілька кроків наперед, і було чути, як вони говорили з собою на дворі перед брамою.

»Вона мусіла впасти в канал. Се ж може чорт побрати.«

Ми вийшли на вулицю, і я побачив, як Прокоп зігнувся й шукав за маріонеткою.

»Я рад, що не можеш найти тої дурної голови«, бурмотів Фрісляндер. Він станув під муром і втягав огонь сірника в свою коротку люльку, — і його обличче бліскало ярко, то знов погасало в коротких відступах.

Прокоп зробив рукою рух, наче б відборонювався рішучо, і схилився ще глибше. Він майже прикліяк на бруку:

»Тихо! Чи ж ви нічого не чуєте?«

Ми приступили до нього. Він показав мовчки на канальну решітку і, прислухуючись, приложив руку до вуха. Хвилину ми стояли неповорушно й надслухували над ямою.

Нічого.

»Що ж се було?« прошептав вкінці старий маріонетник; але Прокоп вхопив його нагло сильно за лікоть.

Хвилину — часок одного удару серця — здавалося мені, немов там у долині стукала рука до залізної плити

— майже нечутно. Коли я одну хвилину пізніше над тим роздумував, було вже по всьому; тільки в моїх грудях гомонів далі неначе відгомін спомину та переходив спровока в неозначене почуттє страху.

Кроки, що йшли горі вулицею, прогнали се вражіннє.

»Ходім; чого ж ми поставали тут довкруги!« пригадував Фрісляндер.

Ми йшли здовж ряду домів.

Прокоп тільки нерадо йшов за нами.

»Голову даю, що там у долині кричав хтось у смертельному страху.«

Ніхто з нас не відповідав йому, але я чув, що щось, наче тихий, мрячний ляк, спутало наші язики.

Незабаром ми станули перед червоно заслоненим вікном шинку.

»Сальон Льойзічек.«

»Сьогодня великий концерт.«

стояло написане на картоні, краї якого були вкриті полініяліми фотографіями жінок.

Заки ще Цвак встиг положити руку на клямку, відчинилися входові двері до середини, і нас приняв з низькими поклонами кремезний хлописько з іамашеним, чорним волоссем, без комірця, — з зеленою шовковою краваткою на голій ший і з фраковою камізолею, прикрашеною низкою зі свинячих зубів.

»Ох, ох, се ж мені гості. — — — Пане Шафранек, швидше грайте туш!« додав він на привіт поспішно, звертаючись через плече до переповненого людьми поміщення.

У відповідь роздався бренькіт, наче би щур перебіг по струнах роялю.

»Ох, ох, се ж мені гості, се ж мені гості. Ось гляньте-но«, бурмотів кремезнуга без уговку сам до себе, помагаючи нам розлягатися.

»Так, так, сьогодня зібралась у мене вся достойна

висока шляхта з краю», відповів він із тріумфом на счудований вираз Фрісландера, коли по заду на якісь ніби естраді, що була відділена від передньої частини шинку поруччем і сходами з двома ступнями, з'явилось декілька знатних молодих панів у вечірній тоалеті.

Хмари гризкого тютюнового диму лежали над столами, за котрими попід стінами стояли довгі деревляні лавки, повні обдертих постатей: повії із шанців, нечесані, брудні, босі, з великими грудьми ледви прикритими сорокатими накидками, побіч них їхні любаси в синіх військових шапках і з цигаретами за вухом, торговці худобою з волохатими п'ястуками і тяжкими пальцями, що кождим рухом говорили німою бесідою підлоти, безробітні кельнери з зухвалими очима і рябі комісіонери з краткованими штанами.

»Я поставлю довкруги вас еспанську перегородку, щоб вам ніхто не перебивав«, заскрготовав здоровенним голосом кремезнюга та присунув звільна перед наріжний стіл, за котрим ми сиділи, подвижну стінку, заліплена малими, танцюючими Китайцями.

Хрипливі звуки арфи заглушували гамір голосів у кімнаті.

Хвилину ритмічна павза.

Гробова тишина, наче б усім заперло дух.

Із залякаючою докладністю стало нагло чути, як зализні ґазові рури, порскаючи, видували із своїх уст у воздух плоске полум'я в виді серця — потім впала музика знову на сей шум і проковтнула його.

Із тютюнового диму виринули перед моїм зором дві дивні постаті, наче б вони що тільки зродились.

Там сидів дідуган з довгою, буйною, білою бородою пророка, з чорною, шовковою шапочкою на лисій голові — як носять старі жидівські батьки родин —, з молочно-синіми, скляними сліпими очима — впертими непорушно у стелю —; він порушав беззвучно устами і сіпав сухими пальцями, мов суповими кіхтями, струни

арфи. Біля нього в лискучім, чорнім тафтovім одягу, з прикрасами і хрестом із чорного янтару на шиї й раменах — символ лукавої міщанської моралі — сиділо губковате бабисько з гармонікою на колінах.

Дика глота звуків товпилася з інструментів, то знов мельодія опускалась змучено до простого супроводу.

Дід вкусив декілька разів воздух і розтворив широко рота так, що можна було бачити чорні зубні пні. Звільна видобувався з його грудей дикий бас, з дивним жидівським харчіннем:

»Роо—н—те, blaу—ве штери — —.«

»Рітітіт« (заскрекотіло міжтим бabisько і замкнуло зараз дзявкітливі губи, наче би вже за багато сказало)

»Роонте blaue штейерн
Герндах ес i ах герн«;
»Рітітіт«
»Ротбоарт, Грінбоарт
алерлай штерн« — —
»Рітітіт, рітітіт.«

Пари станули до танцю.

»Се пісня про „Хомеціг Борху“, пояснив нам, усміхаючись, марионетник та вибивав стиха такт циновою ложкою, що дивним дивом була причіплена ланцюгом до стола. Сто або й більше років тому, два пекарські челядники, Рудобородий і Зеленобородий, затройли були у вечір на „шабес гаг'одел“ хліб — зірки й ріжки —, щоби викликати в жидівській дільниці загальний помір; але „мешорес“ — громадський слуга — божим провидіннем попав ще вчас на те й передав обох злочинців міській поліції. В пам'ять сього чудесного спасення від небезпеки смерти зложили тоді „ламбонім“ і „бохерлех“ отсю дивачну пісню, яку ми слухаємо тепер тут, як кадриль повійниць.«

»Рітітіт — Рітітіт«

»Рооте, блауе штеерн — — — «

все більше порожнє й фанатично лунав гавкіт старця.

Нагло мельодія стала більш баламутна та перейшла спровока в ритм чеського »шляпака« — крученої танцю —, при котрім пари притискали гаряче до себе спітнілі уста.

»Так добре. Браво. Ех ти! лови, геп, геп!« кричав з естради до музики стрункий, молодий джигун у фраку, з моноклем в оці, сягнув у кишеню камізельки і кинув у тім напрямі срібну монету. Вона не досягнула своєї цілі: я бачив ще, як вона лискала серед глоти танцюючих; потім нагло зникла. Один драбуга — його обличче видавалося мені таке знайоме; я гадаю, що се мусів бути той сам, що недавно під час зливи стояв біля Харовзека — витягнув руку з під нагрудної хустки своєї танечниці, де вона дотепер уперто спочивала — один посяг у воздух із малп'ячою швидкістю, не опускаючи ніодного такту музики, і монета була в його руках. Ніодин мускул не задрожав на обличчу цього парубка, тільки дві, три сусідні пари засміялися тихо.

»Мабуть один із ,баталіону‘, коли вносити зі зручності«, сказав Цвак, сміючися.

»Майстер Пернат певне не чув ще нічого про ,баталіон‘, перебив йому незвичайно швидко Фрісландер і моргнув тайком на маріонетника так, щоб я цього не бачив. — Я розумів се добре: се було таксамо, як перше на горі в моїй кімнаті. Вони вважали мене хворим. Хотіли мене розвеселити. І Цвак мав щось оповісти. Щонебудь.

Коли сей добрий дідусь глядів так на мене співчуваючи, піdstупила мені жара із серця в очі. Як би він зізнав, як боліло мене його милосердє!

Я не дочув перших слів, якими маріонетник розпочав свою бесіду, — я тільки знаю, що мені було так, наче б я звільна заливався кров'ю. Мені ставало чим раз

зимніще, і я одубів, як тоді, коли я, як деревляне обличче, лежав на колінах у Фрісляндра. Далі опинився я нагло в середині оповідання, що мене дивно обіймало, — обхоплювало, наче бездушна повість із читанки.

Цвак почав:

»Оповідання про вченого правника д-ра Гульберта і його баталіон.«

— — — Ну, що ж маю вам сказати: Його обличче було покрите бородавками, а ноги мав криві, наче ямник. Вже замолоду зневажав тільки студії. Сухі, денервуючі студії. З того, що заробив собі з трудом лекціями, мусів удержувати ще хвору матір. Як виглядають зелені левади й корчі й горбки, повні квітів, і ліси, про те, думаю, він довідався тільки з книжок. А як мало соняшного світла паде на чорні пражські вулиці, те знасте ви самі.

Свій докторат він здав з відзначенням; се було властиво самозрозуміле.

Ну, і з часом став він славним правником. Таким славним, що всі люде — судді й старі адвокати — приходили до його питатися, коли чого не знали. При тім жив убого, як жебрак, на піддашу, вікна якого виходили на Тинову площа.

Так минали літа за літами і слава д-ра Гульберта, як світила своєї науки, ставала поволі приповідкою в цілому краю. Щоб така людина, як він, могла бути приступна для ніжних почувань серця, того ніхто б не був подумав, тим більше, що й волоссе його почало вже біліти, і ніхто не пригадував собі, щоб він говорив про що інше, як про правознавство. Але власне в таких замкнених серцях жеврів туга найбільш гаряче.

Того дня, коли др. Гульберт осягнув ціль, про яку він мрів вже від студентських часів, як про щось найвище: — коли власне Його Величність цісар назначив його з Відня на уряд Rector'a Magnific'a на нашім університеті, тоді з уст до уст розійшлася вістка, що він

заручився з молодою, прегарною дівчиною, з убогої, але шляхоцької сім'ї.

І справді здавалося, наче би з тої хвилі в хату д-ра Гульберта вступило щастє. Хоча й подружже було бездітне, він носив свою молоду жінку на руках і найбільшою втіхою було для нього сповнити кожду забаганку, яку тільки з'умів вичитати з її очей.

Але в своїм щастю він не забув цілком про своїх страдаючих близніх. »Господь заспокоїв мою тугу,« мав він раз сказати, — »він дав здійснитися моїому вимріяному обличчу, що від молодих літ ясніло переді мною: він віддав мені наймиліше ество, яке носить земля. І тому я хочу, щоби відблиск сього щастя спадав і на інших, наскільки в мене сил.« — — —

І так сталося, що принаїдно він занявся одним убогим студентом, як своїм власним сином. Розважуючи мабуть, скільки добра приніс би був йому самому такий добрий вчинок, коли б був трапився йому в часах його турботної молодості. (Але як неодин вчинок на землі, що видається людині добрий і благородний, приносить ті самі наслідки, що й прокляте діло тому мабуть, що ми не вміємо добре розріжнити те, що носить у собі трійливе насіннє, і що цілюще, так теж склалося й тут, що з милосерного вчинку д-ра Гульберта виросло для нього велике горе.)

Молода подруга запалала швидко тайною любов'ю до студента, і люта доля захотіла, що ректор, вернувшись раз нечайно до хати, щоби на знак любови подарувати їй в день уродин китицю рож, застав її власне в ту хвилю в обіймах того, кого він обсипав був добродійствами.

Кажуть, що блакитна незабудька може втратити зовсім свою краску, коли впаде на неї нагло сірковий блеск блискавиці, що віщує градовицю; певне, що душа старого осліпла на віки того дня, як його щастє розбилося. Ще того самого вечора сидів він, він, що не

знав дотепер, що таке непоміркованість, тут у »Льойзічка« — майже без пам'яти від сивухи —, аж до рана. І »Льойзічек« став його домівкою на решту зломаного життя. Літом він спав денебудь серед насипів нової будівлі, зимою тут на деревляних лавках.

Титули професора й доктора обох прав полишено йому мовчки. Ніхто не мав серця замітити йому, колишньому славному вченому, що хтось згіршується його переміною.

Поволі згуртувалась біля нього вся голота, уникаюча світло, що господарила в жидівській дільниці, і так прийшло до засновин тої дивної громади, яку ще по нинішній день звати »баталіоном«.

Обширне знання законів д-ра Гульберта стало забором для всіх тих, кому поліція за гостро гляділа на пальці. Коли випущений в'язень умірав із голоду, висилає його др. Гульберт голіського на староміський ринок — і уряд на так званій »Фішбанка« був змушений дати йому одяг. Коли якась повія без притулку мала бути видалена з міста, то швидко йшла вона заміж за якого драбугу, що був принадежний до того повіту, і набувала тим робом право осідку.

Цілі сотки таких викрутів знав др. Гульберт, і проти його порад була поліція безсильна. — Уесь свій зарібок віддавали отсі викидки людського суспільства щодо сотика і крейцаря до спільної каси, з котрої покривалися всі потрібні кошти життя. Ніколи не позволив собі ніодин на найменьшу нечесність. Можливо, що задля такої залізної карності повстала теж назва »баталіон«.

Кожного першого грудня, в річницю того нещасного дня, що діткнув був старого, відбувалося в »Льойзічка« дивне свято. Густою лавою стояли вони тут: жебраки, волоцюги, любаси і повії, п'яниці і збірачі лахміття, і німа тишина царювала, наче в час богослуження. — Тоді то з того кута, де тепер сидять обов' музики, саме

під коронаційним образом Його Величності цісаря, розказував їм др. Гульберт історію свого життя: — як то він вибився наверх, осягнув титул доктора, а пізніше, став *Rector magnificus*. Як же доходив до того місця, коли він з китицею рож у руці входив у кімнату своєї молодої жінки, — з нагоди св'ята її уродин і заразом у пам'ять тої хвилі, як він колись сватав її й вона стала його любою судженою, — тоді за кождим разом не ставало йому голосу і він з плачем припадав до стола. Тоді бувало деколи, що якась ледащиця засоромлено клала йому в руку потайки, щоб ніхто не побачив, напів зів'ялу квітку.

Довгий час потім не ворухнувся ніхто зі слухачів. До плачу були сі люди надто тверді, тільки гляділи вниз на свою одіж і крутили непевно пальцями.

Одного ранку найшли д-ра Гульберта мертвим на лавці над Молдавою. Думаю, що він замерз.

Його похорони бачу ще сьогодня перед собою. »Баталіон« аж розривався, щоб уладити все можливо найбільш пишно.

Попереду йшов університетський педель у повному строю: в руках золотий ланцюг на пурпурній подушці, а за караваном непроглядні ряди — — — цілий »баталіон« босий, брудний, обідраний і обірваний. Один із них продав усе своє і йшов: обвинувши й обв'язавши тіло, ноги і руки куснями старого часописного паперу.

Так віддавали вони йому останню честь.

На його могилі, там на кладовищі, стоїть білий камінь, і на нім вирізлені три постаті: Спаситель розп'ятий між двома розбійниками. Поставлений невідомою рукою. Є поговірка, що се подруга д-ра Гульберта виставила пам'ятник.

А завіщанне небізника правника установляло один легат; на його основі дістає кождий з »баталіону« на обід у »Льойзічка« даром юшку; задля цього висять тут при столі ложки на ланцюгах, а вижолоблені заглиблення

в столі — се тарілки. О 12. годині приходить послуга та вливає у них великою, бляшаною сикавкою юшку, а, як хто не може виказатися, що він »із баталіону«, то втягас сикавкою юшку назад.

»Від сього стола обійшов сей звичай як жарт цілий світ.«

— — — — —

Враженне метушні в льюкалю збудило мене з лєтаргу. Останні речення Цвака промайнули через мою свідомість. Я ще бачив, як він рухав своїми руками, щоби представити витяганне і всуванне затички в сикавці, коли нараз перед моїми очима почали перелітати образи, що відбувались довкола нас, так швидко й автоматично, але проте з такою примарною виразністю, що я хвилями забувався цілком та почував себе, наче колісце в живім годиннику.

Кімната перемінилася в одну людську глоту. На горі на естраді: десятки панів у чорних фраках. Білі маншети, лискучі перстені. Драгунський однострій з петлицями ротмістра. Ззаду дамський капелюх із струсиними перами краски лосося.

Крізь стовпці поручча заглядало в гору викривлене обличче Льойзи. Я бачив: він ледви держався на ногах. І Яромір був теж тут та глядів непорушно в гору, пріпершись плечима тісно, цілком тісно до бічної стіни, наче би притиснула його до неї невидима рука.

Нагло постаті станули серед танцю на місці: господар мусів до них щось крикнути, що їх перелякало. Музика грала ще, але зтиха; вона не почувалася більше певною. Вона дрожала; се було чути виразно. А проте на обличчі господаря відбивався вираз злобної, дикої втіхи.

— — — — На входових дверях з'явився нараз поліційний комісар в мундірі. Він розложив руки, щоби нікого не випустити. Ззаду нього поліціянт.

»Отже тут таки танцюють? Мимо заборони? Я замикаю сю нору. Ви, господарю, підете зі мною! А все, що тут находитися, гайда на вартівню!«

Се звучить як команда.

Кремезнуга не відповідає нічого, але злобний усміх лишається в його чертах.

Тільки ще більше здеревів.

Гармоніка захлиснулася і ще тільки свище.

Арфа ховає теж хвіст під себе.

Всі обличча можна побачити нараз із профілю; з вичікуванням витріщують вони очі в гору на естраду.

І ось знатна, чорна постать сходить спокійно два ступні в долину та йде звільна до комісаря.

Очі кримінального поліціянта вперлись, мов зачаровані, в чорні, лякерові чоботи, що приплектуються сюди.

Джигун став на один крок перед поліційним урядовцем і водить знудьгованим зором по нім від голови до ніг і назад.

Інші молоді шляхтичі на горі на естраді сперлися на поручче та придавлюють сміх за своїми сіро-шовковими хустинами.

Драгунський ротмістр втискає золоту монету в око та випльовує недогарок свого папіроса в волосся дівчині, що сидить під ним.

Поліційний комісар зачервонівся і глядить увесь час заклопотано на перлу на нагруднику в аристократа.

Він не може знести байдужого, мутного погляду цього гладко виголеного, непорушного обличча з крючковатим носом.

Воно виводить його з рівноваги. Звалює з ніг.

Могильна тишина в льокалю все більш дратуба.

»Так виглядають лицарські статуй, що зі зложеними руками лежать на кам'яних домовинах у ґотійських церквах«, шепоче маляр Фрісландер, споглядаючи на каваліра.

Нарешті кавалір перериває мовчанку: »Ее — Гм.« — — — Він наслідує голос господаря: »Ох, ох, отсе мені гості — ось гляньте.« Оглушуючий вереск вибухав в льюкалю, аж склянки звенять; драбути тримаються зі сміху за животи. Одна пляшка летить до стіни й розтріскується. Кремезний господар блес до нас, пояснюючи з пошаною: »Його світлість, ексцеленція князь Фері Атенштет.«

Князь показав урядникам свою візитну карту. Бідолаха бере її, салютує раз-по-раз і вдаряє зап'ятками.

Знову стає тихо, товпа надслухує з запертим віддихом, що далі буде.

Кавалір говорить знову:

»Дами й панове, яких бачите тут зібраних, — ее — се мої любі гості.« Його світлість показує недбалим рухом руки на голоту, »чи бажаєте може, пане комісар, — ее —, щоб вас представити?«

Комісар заперечує з вимушеним усміхом, гикає за клопотано щось про »прикре виконуваннє обов'язку« і здобувається нарешті на слова: »Я ж бачу, що тут усе відбувається прилично.«

Се додає життя драгунському ротмістрові: він іде взад у напрямі дамського капелюха зі струсиними перами і витягає за хвилину попід руку на салю серед втіхи молодих шляхтичів Розіну.

Вона хитається п'яна і має замкнені очі. Великий, дорогий капелюх сидить їй криво на голові, вона не має на собі нічого крім довгих рожевих панчіх і — мужеського фраку на голім тілі.

На знак: музика впадає, як шалена — — — »Рітітіт — Рітітіт — — — — — і сполікує горляний крик, що його видав глухонімий Яромір там під стіною, як побачив Розіну.« — — —

Хочемо йти.

Цвак кличе послугу.

Загальний гамір заглушиє його слова.

Сцени переді мною стають фантастичні, наче одур опіюму.

Ротмістр держить напівголу Розіну на руці і звільна крутиться в такт із нею.

Товпа уступає з пошаною місце.

Далі чути з лавок бурмотінне: »Льойзічек, Льойзічек«, шиї видовжуються й до першої пари прилучується друга, ще дивніща. Хлопець, жіночого вигляду, в рожевих трікотах, з довгим ясним волоссем аж до плечей, з устами і щоками намальованими, наче повія, і з очима спущеними в долину в кокетнім збентеженню — повис тужливо на грудях князя Атенштета.

Солодкавий валець пливе з арфи.

Дика відраза до життя здавлює мое горло.

Мій зір з переляком шукає дверей: там стоїть комісар, відвернувшись, щоб не бачити нічого, й поспішно шепоче з поліціянтом, який щось ховає. Воно звенить, наче кайдани на руки.

Оба слідкують за віспуватим Льойзою, що хвилину старається сховати та потім стає — з обличчем білим, мов стіна, і викривленим із жаху.

Переді мною мигнув у спомині один образ і зараз гасне: Образ того, як »Прокоп надслухує, як я се бачив перед годиною — зігнений над решіткою каналу — а зпід землі лящесть смертельний крик.«

Хочу крикнути й не можу. Холодні пальці втискаються в мої уста і давлять мій язик у долину до передніх зубів так, що він, мов грудка, виповняє мое піднебіння, і я не можу видобути слова.

Я не можу бачити тих пальців, знаю, що вони невидимі, а проте відчуваю їх, як щось тілесне.

І ясно стає в моїй свідомості: вони належать до тої примарної руки, що в моїй кімнаті при Когутячій вулиці дала мені була книгу »Іббур«.

»Води, води!« кричить Цвак біля мене. Вони держать мене за голову і світять мені свічкою в зіниці.

»Занести в його мешканнє, покликати лікаря — архівар Гілель розуміється на таких справах — — до нього нести!« — бурмотять вони.

Потім лежу здеревілий, наче труп, на марах, і Прокоп та Фрісляндер виносять мене.

Пробудження

Цвак побіг перед нами в гору сходами і я чув, як Мірям, дочка архіваря Гілєма, випитувала його перелякано і як він старався її заспокоїти.

Я не завдавав собі труду надслухувати, що вони зі собою говорили, і більше здогадався, ніж зрозумів зі слів, що Цвак розповідав, що мені приключилося нещастє і що вони приходять з проханням дати мені першу поміч і привести мене знов до свідомості.

Я все ще не міг рухати членами, і невидимі пальці тримали мій язик; але мої думки були рішучі і певні, і почуття жаху покинуло мене. Я знав докладно, де я був і що зі мною сталося, та не вважав се навіть дивним, що мене винесли на гору, наче мертвого, поставили разом з марами в кімнаті Шемаяг Гілеля і — лишили самого.

Мене обняло спокійне, природне вдоволення, як відчувається його, вернувши домів по довгій мандрівці.

В кімнаті було темно, і невиразні контури віконних рам у виді хреста відбивали від матової мряки, що виліскували з вулиці.

Все здавалося мені самозрозуміле, і я не дивувався ні тому, що Гілель увійшов з жидівським семираменним шабасовим свічником, ні тому, що він мені спокійно побажав »доброго вечора«, немов комусь, кого він ждав був.

Те, чого я ніколи за ввесь час, відколи живу в сім домі, не завважив був, як щось особливe, — хоча ми

стрікалися з собою на сходах часом три й чотири рази на тиждень, — впало мені нагло сильно в око, коли він так ходив сюди й туди, пересунув на місце декілька річей на комоді та запалив нарешті свічником другий свічник, теж семирамений.

А саме: рівномірність його тіла і членів — та вузкий, ніжний закрій його обличча з благородною будовою чола.

Як я бачив тепер при свіtlі свічок, він не міг бути старший від мене: найвище міг мати 45 літ.

»Ти прийшов на декілька хвилин скорше,« почав він по хвилі, — »як можна було припускати, інакше я був би вже наперед засвітив світло.« — Він показав на оба свічники, приступив до марів і звернув свої темні, глибоковсаджені очі, як здавалося, на когось, що стояв або клячав мені в головах і кого я не міг бачити. Притім він порушав устами і промовив стиха одно речення.

Невидимі пальці випустили зараз мій язик і судороги покинули мене. Я випростувався й подивився поза себе: в кімнаті не було нікого, крім Шемаяг Гілеля й мене.

Отже його »ти« і замітка, що він ждав мене, відносилася до мене?!

Але ще дивніше від сих двох обставин впливало на мене те, що я не був у силі відчувати задля цього хоча б найменьше здивовання.

Гілель відгадав, очевидно, мої думки, бо засміявся приязно, помог мені встати з марів, вказав рукою на крісло і сказав:

»В сьому немає нічого дивного. Страшливо впливають на людину тільки примарні речі — кішуф; житте дряпас й палить, наче волосянка, але соняшні проміння духового світа є лагіdnі й теплі.«

Я мовчав, бо не приходило мені ніщо на думку, що треба йому відповісти. Він, як здавалося, й не ждав

відповіди, сів напроти мене і продовжав спокійно далі: »Також і срібне дзеркало, якби мало чутте, відчувало би біль тільки тоді, коли його вигладжують. Але як воно вже гладке й лискуче, то відбиває всі образи, що падуть на нього, без болю і зворушення.«

»Добре тій людині,« додав вінтиха, »що може сказати про себе: Я огладжений.« — Хвилину він заглибився в думках і я чув, як він пробурмотів єврейські слова: »Лішуюсехо ківісі адошем.« Далі доходив його голос знову виразно до моого вуха:

»Ти прийшов до мене в глибокому сні, і я збудив тебе. У псальмі Давидовім говориться:

»Тоді сказав я в собі самім: тепер зачинаю: Справиця Господня зробила сю зміну.«

Коли люди встають зі своїх леговищ, то думають, що вони отряслися зі сну, і не знають, що вони падуть жертвою своїх змислів і стануть добиччю нового, далеко глибшого сну, як той, з якого вони власне визволилися. Є тільки одно правдиве пробудження і се власне те, до якого ти тепер зближаєшся. Скажи про те людям, то вони скажуть, що ти хворий, бо вони не можуть тебе зрозуміти. Тому безцільно й жорстоко їм про те говорити.

Вони пливуть туди, наче струя —
Вони є наче сон,
Наче трава, що ось скоро зів'яне —
Що вечером буде скошена і зісохне.«

»Хто був той чужинець, що відвідав мене в моїй кімнаті і дав мені книгу „Іббур“? Чи я бачив його наяві, чи в сні?«, хотів я спитати, але Гілель відповів мені, ще заки я встиг зібрати думки в слова:

»Прийми, що чоловік, котрий прийшов до тебе і котрого ти звеш Големом, означує збудження мертвого через найглибше духове життя. Кожда річ на землі — се тільки вічний символ з'одягнений в порох!«

Як ти думаєш оком? Кожду форму, яку ти бачиш, ти думаєш оком. Все, що дістало форму, було передтим примарою.«

Я чув, як поняття, що лежали тепер на якорі в моєму мозку, відривалися і, наче судна без стерна, гнали в безкрає море.

Спокійно говорив Гілель далі:

»Хто пробудився, не може більше вмерти; сон і смерть се те саме.«

»— — не може більше вмерти?« — глухий біль вхопив мене.

»Дві стежки йдуть побіч себе; дорога життя й дорога смерти. Ти взяв книгу „Іббур“ і читав її. Твоя душа завагітніла від житейською духа«, чув я його слова.

»Гілель, Гілель, дай мені йти дорогою, якою йдуть усі люде: дорогою смерти!« закричало все дико в мені.

Обличче Шемаяг Гілеля задеревіло з поваги.

»Люде не йдуть ніякою дорогою, ні дорогою життя, ні смерти. Вони ганяють отже, наче половина серед бурі. У талмуді стоїть: Заки Бог сотворив світ, показав він сотовінням дзеркало; в нім побачили вони душевні терпіння життя і розкоші, що по них приходять. Тоді одні взяли на себе терпіння. Але інші відмовлялись і сих вичеркнув Бог із книги живих.« Але ти йдеш дорогою і ти пішов нею з власної волі, — хоча тепер ти вже цього не знаєш: ти себе сам покликав. Не журися: поволи, коли знаннє прийде, прийде теж і спомин. Знаннє і спомин се одно.«

Приязний, майже любий тон, яким закінчив Гілель свою бесіду, вернув мені мій спокій, і я почувався безпечний, наче хвора дитина, що має свого батька при собі.

Я піdnіс очі й побачив, що нараз з'явилося багато постатей в кімнаті та оточило нас довкола: одні в білих смертних одягах, як то їх носили старі рабіні, інші в трикутних капелюхах, зі срібними спряжками на чо-

богах — але Гілель повів рукою понад моїми очима, і кімната стала знову пуста.

Потім відпровадив мене до сходів і дав мені запалену свічку, щоби я міг посвітити собі на гору до моєї кімнати.

Я положився до ліжка й хотів спати, але сон не приходив, і я попав замісць того у дивний стан, що не був ні маяченнем, нічуванням, ні спанням.

Я загасив світло, а проте все в кімнаті було таке виразне, що я міг докладно відріжнити кожну поодиноку форму. При тім я почувався цілком добре і був зовсім вільний від того дратуючого неспокою, що мучить, коли хто є в подібному стані.

Ніколи в моїм життю я не мав сили думати так гостро й докладно, як власне тепер. Ритм здоровля переходив по моїх нервах і порядкував мої думки в ряди, наче армію, що ждала тільки моїх приказів.

Мені треба було тільки кликнути, їх вони виступали перед мене та виконували все, що я забажав.

Гема, яку я пробував останніми тижнями вирізати з авантурина — не доходячи ніяк до ладу тому, що багато лискучих місць, розсипаних по мінералі, не хотіли ніяк покриватися з чертами обличча, які я собі представив, — впала мені в очі і в одній хвилі я побачив перед собою розв'язку і знав уже докладно, як мені водити долотцем, щоб відповісти будові маси.

Я, що був перше невільником юрби фантастичних вражінь і вимріяних облич, про які я часто не знав: чи се ідеї, чи почування, побачив себе нараз паном і царем у власнім царстві.

Рахунки, які я перше міг був розв'язати тільки з оханнem i на паперi, укладались менi вiдразу легко в головi в готовий вислiд. Все те при помочi нової, пробудженої в менi спосiбностi бачити й задержувати те,

чого мені власне було треба: цифри, форми, предмети або фарби. А якщо ходило про питання, яких не можна було розв'язати таким знаряддям — про фільософічні проблеми або подібне —, тоді на місце внутрішнього зору вступав слух, а голос Шемаяг Гілеля переймав на себе ролю промовця.

Я набув пізнання дивних речей.

Що тисячу разів у моїм життю перелітало попри мое вухо, як голе слово, стояло тепер переді мною повне змісту аж до найглибших основ; що я вивчив »напам'ять«, те »схоплював« я тепер за одним махом, як мою »власність«. Тайни творби слів, яких я не догадувався ніколи, лежали відслонені переді мною.

»Високі« ідеали людства, що гляділи дотепер на мене з гори з чесним жестом комерційного радника, з патетичними грудьми, заляпаними ордерами, — зняли тепер покірно машкару з пики і просили вибачення: вони ж самі тільки жебраки, але все ж таки можуть бути милицями для — ще більш нахабного обманства.

А може се таки снилося мені? Може я цілком не говорив із Гіллем?

Я сягнув рукою до стільця біля моєго ліжка.

Справді: там лежала свічка, котру дав був мені Шемаяг; і щасливий, мов малий хлопчина в різдв'яну ніч, коли переконається, що чудовий паяц таки справді є, я зарився знову в подушки.

І, наче хорт, пігнавсь я далі вперед у гущавину духових загадок, що мене окружали.

Наперед я пробував дійти взад до тої хвили в моїм життю, доки сягали мої спомини. Я думав, що тільки звідти я зможу проглянути ту частину моого буття, що дивним допустом долі лежала для мене в темряві.

Але хоч як дуже я мучився, я не міг вийти поза те, щоб бачити себе, як і колись, як стою в понурім подвіррю нашого дому і бачу через лукову браму крамницю Аrona Vasertsuma — так наче б я ціле столітте жив в отсім

домі та різав дорогоцінне каміння, все в тім самім віці й не бувши ніколи дитиною!

Я хотів було вже безнадійно покинути ритися далі у криївках минулого, коли нараз я зрозумів зовсім ясно, що в моїх споминах кінчився вправді на якійсь луковій брамі широкий шлях подій, але не безліч вузеньких стежочок, що йшли теж дотепер завсіди рівнобіжно з головною стежкою, але на яких я не звертав було уваги: »Звідки,« кричало мені щось майже в вуха, »ти маєш знаннє, при помочі якого коротаєш тепер свій вік? Хто навчив тебе різати каміннє — гравірувати і все інше? Читати, писати, говорити — й їсти — і ходити, дихати, думати й відчувати?«

Я підхопив зараз раду мого нутра. Систематично переходив я взад мое житте.

Я змушував себе роздумувати у відверненім але безперервнім порядку: що тепер сталося, що було вихідною точкою для нього, що було передтим і так далі?

Знов я дійшов до лукової брами — — тепер! Тепер! Тільки, один малий скок у порожнечу, і я мушу перескочити ту пропасть, що ділила мене від забутого — аж ось станув переді мною образ, якого я не доглянув був при мандрівці моїх думок взад: Шемаяг Гілель повів рукою через мої очі — зовсім таксамо, як передтим там на долині у своїй кімнаті.

І все було стерте. Навіть бажаннє слідити далі.

Лиш одно було певне, як трівкий здобуток: я зрозумів: ланцюг подій в життю — се сліпа вулиця, хоч як широка і прохідна вона видається. Вузкі й тасмні стежки ведуть у загублену батьківщину: те, що вирите в нашім тілі ніжним, ледви замітним письмом, а не гидка загойна, яку лишає шорстке зовнішнє житте, — криє в собі розв'язку найглибших тайн.

Я зрозумів, що — таксамо, як би я брав у букварі азбуку у відверненім порядку від З до А, щоби дійти там, де я почав у школі вчитися, — так теж мусів би я вміти

мандрувати в іншу, далеку батьківщину, що лежить по той бік всякого думання, щоб відшукати дні моєї молодості.

Цілий гльоб праці скотився на мої плечі. Тай Геракль двигав якийсь час небесне склепіннє на своїй голові, прийшло мені на думку, і переді мною заблісло укрите значіннє сеї казки. І як Геракль знов увільнився підступом, попросивши великана Атляса: »Дозволь мені тільки обвинути голову звоєм мотузків, щоби страшний тягар не розтріскав мені мозку«, так теж — mrілося мені — може є який темний вихід і з сеї скелі.

Нараз опанувало мене глибоке підозріннє, щоб не довіряти далі сліпо проводові моїх думок. Я положився на ознак і замкнув пальцями очі й вуха, щоб змисли не заманювали мене. Щоб убити всякую думку.

Але моя воля розбилась об залізний закон: Я міг тільки проганяти одну думку другою, і як тільки одна вмерла, то друга годувалася вже її м'ясом. Я втік у кипучу струю своєї крові; але думки пішли слідом за мною; я склався в кузню моого серця: одна хвилина, вони й там мене найшли.

І ще раз прийшов мені тоді на поміч приязний голос Гілеля — і сказав: »Лишися на своїй дорозі і не хитайся! Ключ від штуки забуття належить нашим братам, що йдуть дорогою смерти; але ти запліднений духом — життя.«

Книга Іббур появилася переді мною, і в ній запалились дві букви: одна, що представляла жінку з криці, з пульсом могучим, наче землетрус, — друга в безконечній віддалі: гермафрідит на престолі з перлиці і з короною з червоного дерева на голові.

Тоді повів Шемаяг Гілель третій раз рукою через мої очі, і я заснув.

— — — — — — — — — — — —

Сніг

»Мій любий, шановний майстре Пернат!

Пишу Вам сього листа в нагальнім поспіху й найвищій трівозі. Прошу Вас знищити його зараз після прочитання, — або ще краще, принесіть мені його разом із кувертою. — Інакше я не мала би спокою.

Не скажіть ніодній людській душі, що я до Вас писала. Також і про те не кажіть, де Ви сьогодня підете!

Ваше чесне, добре обличче збудило в мені — ,недавно' — (із сього короткого натяку на пригоду, свідком якої Ви були, Ви вгадаєте, хто пише Вам сього листа, бо я боюся підписуватися під ним) — стільки довірря, а далі те, що Ваш любий покійний батько вчив мене дитиною, — все те додає мені відваги звернутися до Вас, як, можливо, до одинокої людини, що ще може мені помогти.

Благаю Вас, прийдіть сьогодня, вечером о 5. годині, до катедральної церкви на Градчині.

Знайома Вам дама.«

— — — — —
Доброї чверть години я сидів і держав лист у руках. Дивний, святочний настрій, що нашов на мене від вчора в ночі, уступив відразу, — здуть свіжим подувом нового земського дня. Молода доля зближилась до мене з усміхом і надійно — наче дитя весни. Людське серце шукало в мене помочі. — У мене! Як жеж інакше виглядала нараз моя кімната! Червива,

різьблена шафа гляділа так вдоволено, а чотири стільці видалися мені, наче старими людьми, що сидять довкруги стола та грають тарока, хихочучи вдоволено.

Мої години дістали зміст, зміст повен багацтва і блеску.

Так мало би дряхле дерево видати ще овочі?

Я чув, як текла в мені живуча сила, що дотепер спала — була укрита в глибині моєї душі, присипана румовищем, накопиченим буденщикою, як джерело проривається з ледів, коли зима минає.

І я знав так напевне, як держав цього листа в руці, що я зможу помогти, про що б не розходилося. Радощі в моїм серці давали мені певність.

Раз-по-раз читав я се місце: »а далі те, що Ваш любий покійний батько вчив мене дитиною — —«; — — мені завмер віддих. Чи не звеніло се, немов обіцянка: »Ще нині будеш зі мною в раю?« Рука, що простягнулась до мене, шукаючи помочі, держала дарунок для мене: відзискані споминів, яких я прагнув, — вона об'яснила б мені тайну, помогла б піднести занавісу, що замкнулася була за моїм мінулим!

»Ваш любий покійний батько« — —, як дивно звініли сі слова, коли я їх вимовляв! — Батько! — Хвилину я бачив, як на фотелі побіч моєї скрині виринуло стомлене обличче старого чоловіка з білим волоссем — чуже, цілком чуже, а проте так страшенно знайоме; — — потім мої очі прийшли знезу до себе, і звуки молота моєго серця вибивали години дійсної теперішності.

Я скочив переляканий: може я промарив вже час? Я глянув на годинник: Богу дякувати, що тільки пів п'ятої.

Я пішов у сусідню спальню, взяв капелюх і плащ і зійшов по сходах у долину. Що обходив мене сьогодня шепіт темних закутків, злосливі, вузкі, досадні сумніви, що все з них виринали: »Ми не пустимо тебе,

— ти наш, — не хочемо, щоби ти тішився, — се було б ще краще: втіха тут у хаті!«

Дрібний, затросний пил, що звичайно клав на мене свої задавлюючі руки з усіх тих коридорів і закутків: утікав сьогодня перед живучим подихом моїх уст. Хвилину я станув при дверях Гілеля.

Чи мав я поступити?

Таємний жах здеряв мене від стукаця. Сьогодня було мені зовсім інакше —, так, наче б я не повинен до нього заходити. І рука життя гнала вже мене вперед, в долину сходами. — —

Вулиця була біла від снігу.

Мені здається, що багато людей здоровило мене; не пригадую собі, чи я їм відповідав. Раз-у-раз дотикав я грудей, чи маю ще лист при собі:

З того місця розходилося тепло. —

— — — — — — — — — — — —

Я перейшов попід лукові чотирокутні аркади на староміськім ринку і попри бронзову криницю з барокою решіткою, обліплою ледяними скапами, на другий бік через кам'яний міст з постатями святих і статую Івана Непомука.

В долині шуміла ріка й ненависно била об фундаменти.

Напів сонно впав мій погляд на видовбаного в пісковику святого Люіт'арда з »муками проклятих«: сніг вкривав густо повіки покутників і кайдани на руках, піднесених до молитви.

Лукові брами приймали мене й випускали далі, палати пересувалися звільна попри мене з різьбленими, гордими порталами зі львиними головами, що гризути бронзові кільця.

І тут скрізь сніг, сніг. М'ягкий, білий, наче шкіра велітенського білого медведя.

Високі, горді вікна, із г'язмами, вкритими лискучим снігом і ледом, гляділи байдуже в гору у хмари.

Я дивувався, що небо таке повне тих летучих птиць.
Коли я так ступав у гору до Градчину по незлічимих гранітних ступнях, широких, як чотири людські тіла подовж зложені, поринало за мною крок за кроком місто зі своїми крівлями і верхами. — — — — —

Вже сумерк закрадався поміж довгі ряди домів, коли я станув на самітній площі, посеред котрої стремить катедра, гень в гору до ангельського престола.

Сліди ніг — з ледяною шкаralущою на краях — вели до бічних воріт.

Звідкілясь, іздалекого мешкання линули стиха в вечірну тишину загублені звуки гармонії. Наче слози мелянхолії канули вони в самітність.

Я почув за собою стогін церковних дверей, що замикалися за мною, і я стояв у темряві. Золотий престіл яснів у деревлянім спокою в зеленім і синім блеску погасаючого світла, що спливало крізь барвні вікна на молитовні стільці. З червоних, скляних лямпад порскали искри.

Зів'ялий запах воску й кадила.

Я сідаю в лавку. Моя кров стала дивно спокійна в съому царстві непорушності.

Життє без биття серця заповняло простір — утасне, терпеливе чеканнє.

Срібні скрині з реліквіями лежали в вічному сні.

Аж ось! — Здалека — здалека дійшов до моого вуха майже непомітно приглушений брязкіт кінських підків, неначе зближався і замовк.

Слабий відгомін, як коли б дверці візка зачинились.

Шелест шовкової сукні зближився до мене і ніжна, вузка жіноча рука діткнулася моого рам'я.

»Прошу, прошу, ходімо там біля стовпа; не можу тут у молитовній лавці говорити про речі, які вам мушу сказати.«

Побожні образи кругом розпулились у небуттє. Мене доторкнувся нагло день.

»Я не знаю, як маю вам дякувати, майстре Пернат, що ви задля мене відбули при сій негоді таку довгу дорогу аж сюди на гору.«

Я простогнав декілька банальних слів.

» — — Але я не знала іншого місця, де б я була більш безпечна перед слідженнем і небезпекою, як тут. Сюди, до сеї катедри, певно за нами ніхто не прийшов.«

Я витягнув листа й подав його дамі.

Вона була закутана в дорогоціннім футрі, але вже зі звуку її голосу я пізнав, що се та сама, що тоді перелякані втекла перед Васертрумом у мою кімнату при Когутячій вулиці. Я не здивувався тим, бо й не ждав нікого іншого.

Мої очі зависли на її обличчі, що в сумерку ниші виглядало певно ще більш бліде, чим воно справді могло бути. Її краса відняла мені майже віддих, і я стояв, мов зачарований. Найрадше я був би впав перед нею навколішки і цілував би її ноги за те, що се їй я мав помогти, що вона мене до сього вибрала.

— — — — — — — — — — — — — — — —
»Забудьте, прошу вас від серця, — що найменьше, доки ми тут — ту ситуацію, в якій ви мене тоді бачили,« сказала вона придавлено далі, »не знаю теж, що ви про такі речі думаете — — «

»Я постарівся вже, але ніколи ще в моїм життю не був настільки нахабний, щоби вважати себе суддею над моїми близніми«, було одиноке, що я міг видусити.

»Дякую вам, майстре Пернат«, сказала вона тепло і скромно. »А тепер слухайте мене терпеливо, чи не зможете мені в моїй розпуці помогти або що найменьше дати пораду.« — Я чув, як її обхопив дикий жах, і як її голос трохав. — »Тоді — — в ательє — — — тоді спала на мене та страшна певність, що той страшливий людоїд нарочно слідив за мною. — Вже від місяців впало

мені в очі, що, куди б я не йшла, — чи сама, чи з моїм чоловіком, чи з — — — з — ь д-ром Савіолі, — завсіди виринало денебудь близько кримінальне обличче того тандитника. У сні й наяві переслідували мене його косі очі. Ще вправді не пізнати, що він задумує, але тим більш дратуючо давить мене в ночі страх: коли закине він мені петлю на шию?

Зпершу др. Савіолі хотів мене тим заспокоїти, що міг загалом зробити такий бідолашний тандитник, як той Арон Васертрум — в найгіршому разі могло тут розходитися про якесь дрібне вимушене або щось подібне, але за кождим разом біліли його уста, коли впало ім'я Васертрум. Я прочуваю: др. Савіолі затаює щось переді мною, щоби мене заспокоїти, — щось страшне, що мене або його може коштувати життя.

А потім я довідалася, що він хотів старанно затаїти від мене: що тандитник відвідував його не раз у ночі в його мешканню! — Я знаю, я відчуваю се кождим нервом моєго тіла: щось діється, що звільна стягається довкола нас, наче звої гадюки.

— Що сей убийник має там шукати? Чому др. Савіолі не може його позбутись? Ні, ні, я довше не можу на се дивитись; я мушу щось робити. Щонебудь, заки воно зажене мене в божевіллс.«

Я хотів сказати їй декілька слів розради, але вона не дала мені скінчити.

»Останніми днями прибрала змора, що грозить мені задавленнем, чим раз виразніші форми. Др. Савіолі захворів нагло — я не можу з ним більше порозумітися — не смію його відвідувати, коли не маю бути що години на те приготована, що моя любов до нього буде відкрита —; він лежить у делірії й одиноке, що я могла довідатися, се те, що в гарячці переслідує його якась потвора з розтятими губами: — Арон Васертрум!

Знаю, який відважний др. Савіолі; тим страшніше — можете уявити собі? — впливає на мене, коли бачу

його зломаного перед небезпекою, яку я сама відчуваю ще тільки, як темну близкість страшного ангела-душителя.

Ви скажете, що я трус, і чому я не признаюся відкрито до д-ра Савіолі, не відкину від себе всього, коли його люблю —: все, багатство, честь, добру славу і так далі, але — «, вона крикнула се просто так, що відбилося від хорових галерій, — »я не можу! — Я ж маю дитину, мое любе, біляве, мале дівча! Я ж не можу віддати своєї дитини! — Чи думаете, що мій чоловік лишив би її мені!? Ось тут, тут, візьміть се, майстре Пернат« — вона отворила в божевіллю торбину, повну перлових шнурів і благородних каменів — »і занесить се тому злочинцеві; — я знаю, що він захланний — нехай візьме собі все, що я маю, тільки хай лишить мою дитину. — Правда, він буде мовчати? — Говоріть жеж, Христа Бога ради, скажіть бодай одно слово, що ви хочете мені помогти!«

З найбільшим трудом вдалося мені заспокоїти несамовиту бодай настільки, що вона сіла на лавку.

Я говорив їй все, що мені хвиля наднесла. Поплутані речення без зв'язку.

Притім думки вганяли по моїм мозкові, що я ледви сам розумів, що мої уста говорили. Фантастичні ідеї, що розсипалися, ще заки прийшли на світ.

Непритомно влішив я мій погляд у мальовану статую черця у ниші. Я говорив і говорив. Поволи почали змінятися черти статуї, ряса перемінилась у тонкий плащ із піднесеним коміром, і молодече обличче з виснаженими щоками і сухітними плямами виросло з нього.

Заки я зміг зрозуміти візію, чернець з'явився знову. Мої пульси били голосно.

Нешчасна жінка схилилася над моею рукою і тихо плакала.

Я уділив їй сили, що вступила в мене в ту хвилю,

коли я читав листа та наповнила мене тепер знов непереможно, і я бачив, як вона поволі видужувала.

»Хочу сказати вам, майстре Пернат, чому я звернулася власне до вас«, почала вона знов по довгій мовчанці стиха. »Се кілька слів, які ви раз до мене сказали — і яких я ніколи не могла забути довгі літа — —«

Перед довгими літами? Кров застигла в мені.

»— — Ви прощалися зі мною — не знаю вже, чому і як, я ж була ще дитина, — і ви сказали так приязно і разом так сумно:

»Така хвиля певне ніколи не прийде, але пам'ятайте про мене, як часом у життю не будете знати, що почати. Може дозволить мені Господь Бог, що я тоді зможу вам помогти.« — Я відвернулася тоді і вкинула мій м'яч у водограй, щоб ви не побачили моїх сліз. Потім я хотіла подарувати вам червоне коралеве серце, яке я носила на шовковій стяжці на шиї, але я соромилася, бо ж се було б смішне.« — — —

Спомин!

— Судорожні пальці шукали моого горла. Промінь, неначе з забutoїдалекої країни туги, з'явився передімною — безпосередно і страшно: Мале дівча в білому одягу і кругом темна левада замкового парку, обсадженого старими в'язами. Я бачив се знов докладно перед собою.

Я мабуть почервонів; я пізнав се по поспіху, з яким вона говорила далі: »Я знаю, що ваші тодішні слова були тільки випливом прощального настрою, але вони були для мене часто розрадою і — і я дякую вам за те.«

Я закусив зуби з цілої сили та заганяв назад у груди крик болю, що рвав мене на кусні.

Я розумів: Се ласкава рука засунула була перед моїми споминами засуву. Ясно стояло тепер вписане у моїй свідомості те, що приніс зі собою короткий про-

мінчик з давних днів: Любов, що була надто сильна для моого серця, прогризла була на довгі літа мої думки, і ніч божевілля стала тоді бальсамом для моого хворого духа.

Звільна спливав на мене спокій завмерлого та сушив слози за моїми повіками. Гомін дзвонів линув поважно й гордо крізь катедру і я, усміхаючись з утіхи, міг глядіти в очі тій, що прийшла шукати в мене помочі.

— — — — — — — — — — — —
Я почув знову глухий удар дверцят візка і брязкіт підків. — — — — — — — — — — — —

Снігами, що блестіли нічною синявою, зійшов я в долину до міста.

Ліхтарні гляділи на мене здивовано, моргаючи очима, і цілі гори зрубаних ялиць шептали про чічки, срібні горішки і близьке Різдво.

На ратушевій площі біля колонни Марії старі же-брачки, у сірих хустках на головах, бурмотіли при свічках свої молитви.

Перед темним входом до жидівської дільниці куняли буди різдв'яного ярмарку. Поміж ними, під червоним сукном, світила яскраво відкрита сцена маріонетного театру, осяяна тліючими смолоскипами.

Цваків Полічинель, у пурпурі і фіолєтах, з нагайкою в руці і з мертвецькою чашкою на шнурку, їхав, брязкаючи, по дошках на деревлянім коні.

Густою лавою стояли діти, з кучмами затягненими глибоко на вуха, і гляділи вгору з роззвіленими ротами та слухали, мов зачаровані, віршів пражського поета Оскара Вінера, що їх виголошував там у середині у скрині мій приятель Цвак:

»Паяц там перед веде,
Гордо лахмани несе,
Мов письмака, він худий,
Ще й на ногу кривий.« — —

— — — — — — — — — — — —

Я скрутів у вулицю, чорну й круту, що виходила на площеу. Мовчки стояла тут у темряві густа юрба людей перед оповісткою.

Один чоловік засвітив сірник, і я міг прочитати уривками кілька стрічок. Тупими змислами приняла моя свідомість декілька слів:

Пропав!

1000 фл. нагороди.

Старший мушчина . . . чорно вдягнений . . .

. Опис особи:

. . . м'ясисте, гладко голене обличче . . .

. краска волосся: біла

. . . Дирекція поліції . . . Кімната ч . . .

Без бажань, без зацікавлення, мов живий труп, увійшов я поволі поміж ряди неосвітлених домів.

Кілька дрібних зірок блестіло гень понад верхами на вузкім, темнім небеснім шляху.

Мірис линули мої думи назад у катедру і спокій моєї душі навів ще глибше вдоволеніс, коли нараз із площеу дійшов до мене через зимове повітрре голос марionетника, різко й виразно — наче б стояв він над моїм вухом:

»Червоне серце з каміння де ділось?
На стяжці висіло воно шовковій
І в зареві поранньому іскрилось« — — — —

— — — — — — — — — — — —

Мара

До пізної ночі ходив я неспокійно по кімнаті і ломив собі голову, як міг би я »їй« помогти.

Часами я був майже готов зійти на долину до Шемаяг Гілеля, розповісти йому те, що мені повірено, та просити його помочі. Але кождий раз я покидає сей намір.

Він стояв переді мною в душі таким велитом, що відавалося мені зневагою докучати йому справами зверхнього життя, то знову приходили хвилі, коли находили на мене пекучі сумніви, чи справді я пережив те все, що лежало малий шматок часу поза мною, а проте відавалося таке дивно бліде в порівнанні з повними життя переживаннями минулої днини.

Чи не снилося воно мені? Чи можу я — людина, якій приключилось нечуване, що вона забула своє минуле, — приймати бодай одну хвилину за певне те, за чим, як одинокий свідок, підносить руку тільки мій спомин?

Мій погляд упав на свічку Гілеля, що все ще лежала на кріслі. Богу дякувати, бодай се одно було певне: я був особисто разом з ним!

Чи мав я може безтязно збігти в долину до нього, обняти його коліна і, як людина людині, пожалітись йому, що невимовний біль гризе мое серце?

Я держав уже клямку в руці, тай знов випустив її; я передбачував, що сталося б: Гілель повів би лагідно рукою понад моїми очима і — — — ні, ні, тільки

сього ні! Не маю права бажати полекші. »Вона« здалася на мене ї на мою поміч, і хоч небезпека, яку вона відчувала, могла здаватися мені хвилями мала й марна, — то в її почуттю була вона певно велітенська!

Просити помочі в Гілеля був ще час завтра — я змушував себе думати холодно і спокійно; — тепер — серед ночі його турбувати — не ялося. Так зробив би лиш божевільний.

Я хотів засвітити лампу; потім і се кинув: відблиск місячного сяйва падав із протилежних крівель у мою кімнату і давав більше світла, як мені треба було. І я боявся, що ніч могла би минати ще поволіще, коли б я засвітив світло.

Стільки безнадійності було в тій думці, засвітити лампу тільки на те, щоби ждати днини, — тихий жах казав мені, що ранок відсунеться через те в далечінь, що їй не діждешся.

Я приступив до вікна: наче примарне, зависле у воздусі кладовище, лежали там у горі ряди крученых крівель — як надгробні камені зі звітрілими числами років, накидані над спорохнавілими гробницями, тими »жилищами«, в котрих рої живих вигризли собі нори й хідники.

Довго стояв я так і глядів у гору, аж поки тихо, зовсім тихо почало мене дивувати, чому я властиво не перелякуюся, коли прецінь до моого вуха доходить виразно крізь мури біля мене шелест притасних кроків.

Я надслухував: Без сумніву, там ходив знов чоловік. Уриваний скрипіт підлоги зраджував, як його підошви підкрадалися звільна.

За одним махом я прийшов до себе. Я став немов менший, так здавлювалося все в мені під натиском бажання чути. Кожда одробина часу застигала в теперішність.

Ще один швидкий тріскіт, що перелякався сам себе і поспішно урвався. Потім могильна тишина. Та чи-

гаюча, страшлива тишина, що сама себе зраджує і протягає хвилини в безконечність.

Я стояв без руху, притуливши вухо до стіни, з грізним почуттєм у горлі, що там по другім боці хтось теж стоїть зовсім, як і я, і робить те саме.

Я надслухував і надслухував.

Ніщо.

Сусідне ателіє, здавалось, наче вимерло.

Тихісько — на пальцях — підкрався я до крісла біля ліжка, взяв свічку Гілеля й засвітив.

Потім роздумував: Залізні двері на коридорі, що йдуть до ателіє Савіолі, можна тільки з середини відчинити.

Навманя вхопив я крючковатий кусень дроту, що лежав на столі поміж долотцями до гравірування: такі замки отvираються легко. Вже за першим натиском на пружину!

І що сталося б тоді?

Тільки Арон Васертрум міг там шпигувати — розважав я собі, — може він рився по шафах, щоб дістати в руки нову зброю і докази.

Чи помогло б се багато, як би я перебив йому?

Я не надумувався довго: до діла, не надумуватись! Лиш роздавити се страшне очікуваннє ранку!

І вже я стояв перед залізними дверми від горища, натиснув їх, всунув осторожно крючок у замок і слухав. Справді: шелест сування в середині в ателіє, наче б хто відсував шуфляду.

За хвилину відскочив засув назад.

Я міг обняти оком кімнату і хоч було майже темно і моя свічка тільки осліплювала мене, я побачив, як якийсь чоловік у довгім чорнім плащі відскочив з переляком від стола до писання, — не знаючи хвилину, куди має звернутися, — зробив рух, наче б хотів кинутися на мене, потім вхопив капелюх із голови і швидко закрив обличче.

»Чого шукаєте тут!« хотів я крикнути, але він випередив мене:

»Пернате! Се ви? Пробі! Геть зі світлом!« Голос видавався мені знайомий, але се не був голос тандитника Васертрума.

Я згасив автоматично свічку.

Кімната була в півсумерку цілком, як моя — тільки полиск мряки, що вдирається крізь вікно, освічував її слабо — і я мусів напружувати що сили мої очі, поки у виснаженім, сухітничім обличчу, що виринуло нагло зпода плаща, я зміг піznати черти студента Харовзека.

»Чернець!« тиснулося мені на уста, і я зрозумів відразу привид, що я мав учора в катедрі! Харовзек! Се була та людина, до котрої я мав звернутися! — І я почув знов його слова, які він сказав був тоді серед дощу під брамою: »Арон Васертрум довідається вже, що можна колоти через мури затросними, невидимими голками. Власне тої днини, коли схоче вхопити д-ра Савіолю за глотку.«

Чи був Харовзек моїм союзником? Чи знов він теж, що приключилося? З його побуту тут у таку незвичайну годину можна се було майже вносити, але я боявся поставити йому просто таке питання.

Він пішов був до вікна і глядів поза завісу в долину на вулицю.

Я здогадався: він боявся, що Васертрум міг був завважити світло моєї свічки.

»Ви думаєте певне, що я злодій, коли бушую вночі тут у чужім мешканні, майстре Пернат,« почав він по довгій мовчанці непевним голосом, »але я присягаю вам — — «

Я перервав йому й заспокоював його.

І щоби показати йому, що я не маю до нього ніякого недовірря і скорше бачу в ньому свого союзника, розповів я йому з малими обмеженнями, що видалися мені потрібні, як стойть справа з ателіє та що я боюся,

що одній, близькій мені жінці грозить небезпека впасти в якийсь спосіб жертвою вимушені тандитника.

Ізувчивості, з якою він слухав мене, не перериваючи мені питаннями, я пізнав, що найбільша частина того була йому вже відома, хоча може без подробиць.

»Так воно є!«, сказав він, міркуючи, коли я скінчив. »Отже таки я не помилявся! Драбуга хоче схопити Савіолю за глотку, се ясне, але, очевидно, не має досить зібраного матеріалу. Бо чого іншого крутиться б він тут заєдно! Ось ішов я вчора, скажім: „припадком“ через Когутячу вулицю,« сказав він, заважуючи мій допитливий вираз, »коли впало мені в очі, що Васертрум вештався зпершу довго — ніби байдуже — сюди й туди тут на долині під брамою, а потім, коли думав, що його ніхто не заважає, скрутів швидко до брами. Я пішов зараз за ним і удавав, буцім то хочу вас відвідати, значить, я застукав до вас і приловив його, як він майстрував ключем знадвору коло залізних дверей на горище. Очевидно, він перервав се зараз, як я надійшов, і собі застукав ніби то до вас. Зрештою, здається, вас не було дома, бо ніхто не відчинив.

Я розвідував пізніше обережно в жидівській дільниці й довідався, що хтось, що після описів міг бути тільки др. Савіолі, має тут своє тайне пристановище. А що др. Савіолі лежить тепер важко хворий, я доспівав собі решту.

Ось гляньте: отсе познаходив я в шуфлядах, щоби випередити на всякий випадок Васертрума, закінчив Харовзек і показав на пакет листів на столі; се все писане рукою, що я міг найти. »Більше нема мабуть нічого. Що найменьше я бушував по всіх скринях і шафах, оскільки се було можливе в темряві.«

Під час його бесіди перешукували мої очі кімнату і задержалися нехотячи на спустні двері на долівці. Я пригадував собі при тім неясно, що Цвак розповідав мені колись, що до ателієв з долини тайний доступ,

Се була чотирокутна плита з кільцем по середині.
 »Де заховаемо листи?«, почав знову Харовзек. Ви, пане Пернат, і я певне одинокі в цілім гетто, що видаємося Васертрумові нешкідливі, — чому власне я, на се — є — свої — особливі — причини,« — (я бачив, як його обличче викривлювалося в дикій ненависті, коли він так розкусував помалу останнє речення —) »а вас він вважає — —« Харовзек проковтнув слово »божевільним« скорим, удаваним кашлем, але я догадався, що він хотів сказати. Се мене не боліло; почути, що я можу »їй« помогти, ущасливлювало мене так, що всяка вражливість у мені згасла.

Ми згодилися остаточно сховати пакет у мене і перейшли в мою кімнату.

Харовзек був уже давно пішов, але я все ще не міг рішитися покластися спати. Якесь внутрішнє невдоволення гризло мене і здержувало від того. Я чув, що я мав ще щось зробити, але що? що?

Уложить для студента плян, що мало б дальше статися?

Се лишень не могло воно бути. Сяк-чи-так Харовзек не спускав тандитника з очей, про те не було сумніву. Я жахався, коли думав про ненависть, що віяла з його слів.

Що міг був йому Васертрум заподіяти?

Дивний внутрішній неспокій зростав у мені й доводив мене майже до розпуки. Щось невидиме, з того світа, кликало мене, і я не розумів того.

Я почував себе, наче кінь, що його дресують; він чує сіпаннє поводів і не знає, що за штуку має виконати, не розуміє волі свого пана.

Зійти на долину до Шемаяг Гілеля?

Кождий нерв у мені противився тому.

Привид черця в катедрі, на плечах якого виринула була вчора голова Харовзека як відповідь на німе про-

ханне поради, давав мені вистарчаючу вказівку, щоб не легковажити більше від тепер неясних почувань. Було певно, що від довшого часу розвиваються в мені таємні сили: я почував се надто непереможно, щоби могти хоч би тільки трібувати се заперечити.

Букви відчувати, а не читати їх тільки очима в книжках, — знайти в собі самім перекладчика, що перекладав би мені, що шепочуть інстинкти без слів, у тім — так розумів я — мусить лежати ключ порозуміння ясною мовою з власним нутром.

»Мають очі й не бачуть; мають вуха й не чують«, насунулось мені місце з біблії, немов пояснення до того.

»Ключ, ключ, ключ«, повторяли механічно мої уста в той час, як дух блахманив мене сими дивачними ідеями, — зауважив я нагло.

»Ключ, ключ — — ?« мій погляд упав на кривий дріт у моїй руці, котрим я втворив перше двері на горище; мене пірвала гаряча цікавість, куди можуть вести з ателіє чотирокутні спустні двері.

І не надумуючись, пішов я знову в ателіє Савіолі і тягнув за кільце від спустних дверей, поки вкінці не вдалося мені піднести плиту.

Зпершу нічого крім темряви.

Далі я побачив: Вузкі, стрімкі сходи бігли в долину в найглибшу темноту.

Я зійшов у долину.

Якийсь час я мацав руками здовж муру, але кінця не було: ниші, вогкі від плісні і стухлини, — закрути, кути і закутки, — хідники просто, на ліво й на право. Останки старих деревляних дверей, роздоріжжа, а далі знов сходи, сходи, сходи в гору, то в долину.

Всюди млявий, душливий запах грибів і землі.

І все ще ніодного промінця світла. —

Коли б я взяв був бодай свічку Гілеля!

Нарешті плоска, рівна дорога.

По скреготі під моїми ногами я вносив, що йду по сухім піску.

Се міг бути тільки один із тих незлічимих хідників, що ніби то без цілі й призначення йдуть попід ґетто аж до ріки.

Я не дивувався: половина міста стояла ж від непам'ятних часів на таких підземних хідниках, і мешканці Праги мали здавна важну причину боятися денного світла.

Брак якогонебудь шуму над мосю головою казав мені, що я все ще мусів бути в околицях жидівської дільниці, що в ночі цілком завмірас, — хоч я мандрував уже цілу вічність. Більш оживлені вулиці або площі наді мною зраджувалися далеким гуркотом возів.

Одну хвилину давив мене жах: а що, як я ходжу в один круг?! Як би я впав у яму, скалічився, зломив собі ногу і не зміг іти далі!

Що сталося б тоді з її листами в моїй кімнаті? Вони неминуче попали б у руки Васертрумові.

Думка про Шемаяг Гілеля, з яким в'язав я непевно понятте помічника і провідника, заспокоїла мене мимохіть.

Все таки для обережності йшов я поволіще і пробуючим кроком і піdnіс руку в гору, щоби не вдаритись знечев'я головою, коли б хідник став низший.

Час від часу, далі чим раз частіше вдарявся я рукою об стелю, вкінці камінне спустилось так низько в долину, що я мусів згинатися, щоби перейти.

Нараз піднесена рука почула порожній простір.

Я станув і дивився в гору.

Помалу почало мені здаватися, наче би з гори падав легкий, мало що помітний блеск світла.

Може тут кінчився закіп якої пивниці?

Я випрямився й мацав обома руками довкола себе в висоті голови: отвір був чотирокутний і муріваний.

Помалу я зміг замітити, як його закінчення, темні

контури поземого перехрестя. Нарешті вдалося мені вхопитись його, піднести і протиснути в гору.

Тепер я стояв на перехрестю й орієнтувався.

Тут певно кінчилися останки залізних крутих сходів, коли не милило мене чутте моїх пальців?

Довго, несказано довго мусів я мацати, поки найшов нарешті другий ступінь, і видряпався в гору.

Всього було вісім ступнів. Один майже на ріст людини понад другим.

Дивне: в горі над сходами було щось, наче позема плита, що крізь рівномірні, перехресні лінії пропускала в долину світло, яке я завважив був ще здалека в долині в коридорі!

Я зігнувся, скільки зміг, щоби з більшого віддалення краще придивитись, як ішли лінії, і побачив на своє здивовання, що вони творили правильний шестикутник, як бачиться його на божницях.

Що ж могло би се бути?

Нараз я відкрив загадку: се були спустні двері, що по краях пропускали світло! Деревляні спустні двері в виді звізди.

Я натиснув плечима на плиту, підважив її в гору і за хвилю стояв у кімнаті, освітленій яскравим місячним сяйвом.

Вона була досить мала, цілком порожна, тільки в кутку лежала куча хламу, і мала тільки одно, сильно закратоване вікно.

Дверей або якогонебудь іншого доступу за виїмкою того, яким я власне що ввійшов був, я не міг найти, хоч як докладно я обшукував раз-по-раз мури.

Віконні крати були за вузкі, щоби я міг притиснути голову, але настільки бачив я:

Кімната була більш-меньш на висоті третього поверха, бо доми напроти мали тільки два поверхи і лежали багато низше.

Один край вулиці в долині міг я ще трохи бачити,

але задля осліплюючого місячного сяйва, що світило мені просто у вічі, лежав він у цілковитій тіні, що не давала мені розріжнити подробиць.

Ся вулиця мусіла безумовно належати до жидівської дільниці, бо всі вікна по другому боці були замуровані або зазначені тільки в будові г'зимсами, а тільки в гетто доми обернені до себе так дивно спиною.

Даром мучився я, щоби розіznати, що се за дивна будівля, в якій я находився.

Чи може пуста бічна вежа грецької церкви? А може належало воно якнебудь до старо-нової божниці?

Але оточення не згоджувалось.

Я знову оглянувся по кімнаті: нічого, що могло б дати мені бодай найдрібніше вияснення. — Стіни й повала були голі, тинк і вапно давно облетіли, ні дірок від гвіздків, ні гвіздків, які б зраджували, що се місце було колинебудь замешкане.

Земля була вкрита на стопу пилом, наче б десятки літ не входило сюди ніяке живе ество.

Я бриджився перешукувати хlam у куті. Він лежав у глибокій пітьмі, і я не міг бачити, що в ньому було.

Я мав враження, що се лахмітте звинене в клубок.

А може се кілька старих, чорних ручних скриньок?

Я діткнувся ногою і мені вдалося витягнути зап'ятком частину до світляної смуги, яку кидав місяць впоперек кімнати. Воно виглядало, наче широка, темна стяжка, що розвивалася звільна.

Близький пункт, наче око!

Може металевий гузик?

Помалу прояснювалось мені: се рукав дивного, старомодного крою виставав із клубка.

А підтім лежала мала біла коробка або щось подібне, дісталась наверх під моєю ногою й розсыпалась у множество сорокатих пластів.

Я трутив її злегка: один листок полетів на світло.

Образець?

Я зігнувся: пагат?

Що здавалось мені білою коробкою, то була тарокова гра.

Я підніс її.

Чи могло бути щось смішніше: карти в такім страховиннім місці!

Дивно, що я мусів примушувати себе до сміху. Легке почуття жаху підкрадалося до мене.

Я шукав якогось банального вияснення, як сі карти могли сюди дістатись, і рахував їх притім механічно: Гра була повна: 78 карт. Але вже під час рахування впало мені одно: листки були, наче з леду.

Паралізуючий холод ішов від них і, як я держав цілий пакет у руці, то ледви міг його випустити: такі скостенілі були мої пальці. Я шукав знов тверезого вияснення:

Мій тонкий одяг, довга мандрівка без плаща й капелюха по підземних хідниках, люта зимова ніч, кам'яні стіни, страшний мороз, що плив з місячним світлом до кімнати: — досить дивно, що я аж тепер почав мерзнути. Я мусів певне помилатися щодо того у схвильованню, в якім я був увесь час. —

Почуття ляку перелітало раз-у-раз по моїй шкірі. Все глибше і глибше вдиралось воно в мое тіло.

Я чув, як мій кістяк ледоватів та відчував кожду кісточку, як холодні кусні металю, до яких примерзало мое м'ясо.

Не помогало ні біганнє кругом, ні тупаннє ногами, ні биттє руками. Я закусив зуби, щоб не чути, як вони кландають.

Се смерть, казав я собі, кладе свої холодні руки на твою голову.

І я боронився, немов шалений, проти одурюючого сну замерзання, що, наче з вовни, прийшов укрити мене своїм душливим плащем.

Листи в моїй кімнаті, — її листи! заревіло в мені: їх найдуть, якщо я тут умру. І вона надіється на мене! Зложила в мої руки свій рятунок! — Рятуйте! — Рятуйте! — Рятуйте! —

І я кричав крізь решітку в долину на безлюдну вулицю, що повторяла відгомоном: Рятуйте, рятуйте, рятуйте!

Я кидався на землю і знов зривався на ноги. Я не смів умерти, не смів! Задля неї, тільки задля неї! Хоч би прийшлося мені искри кресати з моїх костей, щоби загрітися.

Мій погляд упав нараз на лахміття в куті, я кинувся на них і натягнув в'ялими руками поверх мого одягу.

Се був розтятий одяг з грубого, темного сукна старомодного, дивного крою.

Запах плісні йшов з нього.

Я скучився у протилежнім закутку і чув, як по-малу, по-малу моя шкіра почала огріватись. Тільки страшне почуття власного, ледяного кістяка не хотіло уступити. Без руху сидів я там, а мої очі мандрували: карта, яку я бачив перше, — пагат, — лежала все ще серед кімнати на світляній смузі.

Непорушно вліпив я в неї очі.

Наскільки я міг розпізнати з віддалі, була вона, здавалось, намальована незугарно діточкою рукою водними красками і представляла єврейську букву »алеф« у виді мужчини, вбраного по старофранцузьки, з коротко стриженою сивою кінчастою борідкою, з лівою рукою піднесеною вгору, друга показувала в долину.

Чи обличче цього чоловіка не було дивно похоже на мое, почало будитися в мені підозріннє? — Борода — вона не була навіть цілком відповідна для пагата, — я підліз до карти і кинув її в кут до решти хламу, щоби позбутися дратуючого виду.

Тепер лежала вона там і ясніла в темряві — як сіробіла, неозначена пляма.

Я примусив себе силоміць роздумати, що треба було почати, щоби знов дістатися до моого мешкання:

Ждати до рана! Закликати з вікна до прохожих, щоби подали мені сюди на гору по драбині свічку або ліхтарню! — Я відчував, як страшну певність, що без світла не вдастся мені ніколи відшукати безконечні хідники, що перехрещувались безнастанно. — Або, якщо вікно за високо, як би хто з даху на посторонку — —? Боже з неба, наче блискавка, прошибло мене: тепер я знав, де я: Кімната без доступу — тільки з одним вікном за решіткою — старинний дім на Старошкільній вулиці, що його всякий минав! — вже раз, багато літ тому, спустився був один чоловік з даху на посторонку, щоби заглянути крізь вікно, і посторонок урвався і — Так! я був у тім домі, де кождий раз зникав примарний Голсм!

Глибокий жах, з яким я даремне боровся, якого не міг я перемогти навіть спомином про листи, параліжував всяке дальнє думаннє, і мое серце почало скорчуватися.

Я вмовляв у себе поспішно задеревілими устами, що се тільки вітер вів так морозно з другого кута, підказував собі те чим раз швидше і швидше свищучим віддихом — але се не помогало більше: там по другому боці білява пляма — карта — вона надулася, немов міхур, прилалила аж на край місячної смуги і повзала назад у пітьму. — Звуки, немов краплі, пробуджувались — напів подумані, здогадувані, напів правдиві — в кімнаті і разом поза нею, довкруги мене і разом деинде — глибоко у власному серці і знову серед кімнати —: шелест, як коли циркель упаде й застромиться кінцем у дерево!

Все наново: білява пляма — — — білява пляма — — !
Се ж карта, бідолашна, глупа, безглузда карта до гри,

кричав я у свій мозок — — — даремне — — тепер він все таки — все таки на силу прибрав постать — той пагат — куняв у куті і вдивляється в мене моїм власним обличчем.

Цілі години сидів я там — непорушно — в моїм кутку, — закостенілий від морозу кістяк у чужій, стухлій одежі! — А по тім боці він: я сам.

Мовчки й непорушно.

Так впилися ми в себе очима — один страшлива подоба другого. —

Чи бачить він теж, як місячні проміння повзають ліниво, наче слимаки, по долівці і, наче вказівки якогось неридимого годинника в безмірі дряпаються на стіну та стають все більш бліді й бліді? —

Я прикував його міцно моїм поглядом, і не помагало йому, що він хотів розплистися в досвітнім блеску, що прийшов йому на поміч крізь вікно.

Я держав його міцно.

Крок за кроком я боровся з ним за своє життя — за життя, що є моє, бо вже більш до мене не належить. — — — — —

І як він так меньшав і меньшав, і досвіта склався знов у свою карту, я встав, пішов до нього і встромив його в кишеню, його — пагата.

Булиця в долині була все ще пуста й безлюдна.

Я перетрусиив усі закутки, що лежали тепер у тупім ранішнім світлі: черепи, там заржавіла сковорода, збутивле лахмітте, шийка від пляшки. Мертві річі, а разом такі дивно знайомі.

Також і мури — як стало видко в них діри і щілини! — де я їх бачив уже?

Я взяв пакет з картами в руку — мені наче розвиднювалось: чи не намалюував їх я сам колись? Ди, тиною? Давним-давно?

Се була прастара тарокова гра. З єврейськими знаками. — Номер 12 — се мусить бути »повішений«, про майнуло в мені, наче пів спомину. — З головою в долину? Руки на плечах? — Я почав листкувати: Ось! Тут є він.

Потім знову, напів у сні, напів напевне виринув переді мною один образ: Чорний шкільний будинок, горбатий, кривий, понура відьомська будівля, ліве рам'я піднесене вгору, а друге зросле з бічним домом. — — — Нас багато недоростків — десь там опустіла пивниця — — — —

Я поглянув по своїм тілі і знов змилився: старомодний одяг був мені цілком чужий. — — —

Гуркіт тачок стрівожив мене; але я виглянув в долину: Ні живої душі. Тільки різницький пес стояв задумано біля наріжного каміння.

Та ось! Нарешті! Голоси! Людські голоси!

Дві старі жінки йшли повільно вулицею, я вистромув до половини голову крізь решітку і крикнув до них.

З роззявленим ротами витріщили вони вгору очі і нараджувалися. Але, побачивши мене, крикнули перералливо і втекли.

Я зрозумів, що вони мали мене за Голема.

Я ждав, що збіжуться люди, і я зможу їм пояснити, але минула певне година, і тільки сям і там заглянуло крадьком до мене з долини бліде обличче й ховалося назад у смертнім страху.

Чи мав я ждати, аж за кілька годин або може аж завтра прийдуть поліціянти — державні фальоти, як називав їх звичайно Цвак?

Ні, я хотів радше стрібувати розслідити трохи направок підземних хідників.

Може тепер за днини падав де крізь щілини в камінню слід світла?

Я зліз по драбині на долину і йшов далі дорогою, якою я вчора прийшов, — через цілі гори розбитих

цегол і крізь запалі пивниці — видряпався в гору по розвалених сходах і станув нараз — — в сінях чорного шкільного будинку, що я бачив перше, наче в сні.

Ціла повінь споминів спала нараз на мене: лавки, облиті чорнилом з гори до долу, зшитки, плачливий спів, хлопець, що пускає в клясі маєвого хруща, читанки з роздавленим хлібом, намашеним маслом, і запах помаранчевих лушшин. Тепер я знов напевне: Я був тут колись хлопцем. — Але я не роздумував над тим ні хвилі і спішив далі до дому.

Перша людина, що стрінула мене на Сальнітській вулиці, се був горбатий старий Жид з білими пейсами. Ледви побачив мене, закрив обличче руками й завив голосно єврейські молитви.

На його крик мусіло мабуть вибігти багато людей зі своїх норів, бо за мною счинився неописаний гвалт. Я обернувся і побачив, як за мною котився цілий рій облич, блідих, як смерть і скривлених з переляку.

Здивовано поглянув я по собі і зрозумів: — я мав ще від ночі на собі поверх мого одягу дивний середньовічний одяг, і люде думали, що мають перед собою 'Голема'.

Швидко скочив я за рогом у браму і зірвав зі себе заплісніле лахмітте.

По хвилі перебігла попри мене з криком товпа, вимахуючи киями і з запіненими пиками.

Світло

Кілька разів того дня стукав я до дверей Гілеля; — я не мав спокою: я мусів говорити з ним і спитати його, що значили всі ті дивні пригоди; але мені все казали, що його немає ще дома.

Як тільки верне з жидівського ратуша, його дочка зараз повідомить мене. —

Дивна дівчина зрештою, та Мірям!

Тип, якого я дотепер ще ніколи не бачив.

Краса, така дивна, що в першій хвилі не можна її зрозуміти, — краса, що робить німим, коли на неї дивитись, і розбуджує в тобі невияснене почуття, щось наче легку несміливість.

Се обличче сформоване після законів пропорціональності, що мусіли затратитись уже перед тисячками літ, — міркував я собі, бачучи його в душі знов перед собою.

І я роздумував, який благородний камінь мусів би я вибрati, щоб зберігти в ньому се обличче її заховати притім влучно мистецький вираз: але все розбивалося вже на справах чисто зверхніх; на голубо-чорнім блеску її волосся й очей, що перевищав усе, що не приходило б мені на думку. — А що ж доперва вичарувати в камеї змислово її вимріяно те незвичайне вузке обличче її не попастi в тупоумне наслідуваннe подібности канонічного напрямку »мистецтва«!

Я зрозумів ясно, що лише з мозаїки дастесь се зробити, але який матеріал вибрati? Треба б цілого людського життя, щоб зібрати відповідne. — —

Де міг бути Гілель!

Я тужив за ним, як за любим, старим другом.

Дивно, як припав він мені до серця за тих кілька днів — я ж говорив з ним, докладно беручи, тільки один раз у життю.

Так, правда: листи — її листи я хотів був краще заховати. Для спокою, коли я знов мав на довший час вийти з хати.

Я виймив їх зі скрині: в касеті будуть вони безпечніші.

Зпоміж листів виховзнулась фотографія. Я не хотів дивитися на неї, але було запізно.

В брокаті на голих плечах — так, як бачив я »її« перший раз, як вона втекла з ателіє Савіолі в мою кімнату — гляділа вона мені в очі.

Божевільний біль сверливші мене. Я прочитав присяту під картиною, не розуміючи слів, і підпис:

Твоя Анг'еліна.

— — — — — — — — — — — —
Анг'еліна!!!

Коли я вимовляв се ім'я, роздерлась занавіса, що закривала переді мною мої молодечі літа, з гори до споду.

Я думав, що впаду з болю. Я дряпав пальцями по воздухі і скавулів, — кусав себе в руку: — — щоб лиш бути знов сліпим, Боже з неба, — жити далі ніби завмерлим, як дотепер, — благав я.

Біль підступав мені до рота. — Випливав. — Мав дивний солодкий смак, — наче кров. — —

Анг'еліна!!

— — — — — — — — — — — —
Се ім'я кружляло в моїх жилах і стало — нестерпними, примарними пестощами.

Одним сильним рухом зібрав я всі свої сили і — скрегочучи зубами — змусив себе дивитися в образ так довго, поки вкінці зпровола я не опанував його!

Опанував його!
Як сьогодня в ночі карту.

— — — — —
Нарешті: Крохи! Мужеські крохи.
Він прийшов!

Радісно скочив я до дверей і відчинив їх прожогом.

Перед ними стояв Шемаяг Гілель, а за ним — я робив собі тихо закиди, що я відчув се як розчарованнє — з червоними щічками і круглими діточими очима: старий Цвак.

»На мою втіху, бачу, ви маєтесь добре, майстре Пернат«, почав Гілель.

Холодне »ви«?

Мороз. Різкий, вбиваючий мороз вступив нараз у кімнату.

Приголомшений слухав я одним вухом, що лепетів до мене Цвак, задиханий зі схвильовання:

»Знаєте вже, що Голем знову ходить? Ще недавно говорили ми про те, тямите ще, Пернат? Ціле жидівське місто на ногах. Фрісляндер сам його бачив, Голема. І знов, як звичайно, почалося від вбивства« — — Я слухав здивовано: Вбивство?

Цвак потряс мною: »Так ви зовсім про ніщо не знаєте, Пернат? Та ж там на долині на всіх рогах висить величезний поліційний заклик: грубий Цотман, »вільномуляр« — ну, кажу, директор життєвого обезпечення Цотман — має бути вбитий. Льойза — — той з сеї хати — вже арештований. А руда Розіна: пропала без сліду. — Голем — Голем — се ж волосся на голові стає.«

Я не відповідав і шукав в очах Гілеля: чому глядів він на мене так непорушно?

Здержуваний усміх задрожав нараз на кутках його уст.

Я зрозумів. Се відносилося до мене.

Найрадше я був би кинувся йому на шию з безмежної втіхи.

Я не тямився в своїм захопленню і бігав безцільно кругом по кімнаті. Що наперед принести? Склянки? Пляшку бургундського? (Я ж мав тільки одну.) Цигара? — Нарешті найшов я слово: »Але чому ж не сідасте?!« — Швидко присунув я обом моїм приятелям стільці. — — — — — — — —

Цвак почав сердитися: »Чому ви сміятеся безнастально, Гілель? Може не вірите, що Голем страшить? Мені здається, що ви загалом не вірите в Голема?«

»Я не повірив би в нього, хоч би бачив його перед собою тут у кімнаті«, відповів Гілель спокійно, дивлячися на мене. — Я зрозумів двозначність, що звеніла в його словах.

Цвак зі здивовання перестав пити: »Свідоцтво соток людей не значить для вас нічого, Гілель? — Але стрівайте лишень, Гілель, затямте собі мої слова: Тепер у єврейському місті буде морд за мордом! Я се знаю. Голем веде за собою страшний почет.«

»Накопиченне однородних подій — се ніщо дивне«, відповів Гільель. Він говорив се, йдучи, приступив до вікна й дивився крізь вікно в долину на крамницю тандитника — »Коли теплий вітрець повіє, ворушиться корінне. Солодке і трійливек«.

Цвак моргнув на мене весело і показав головою на Гілеля.

»Як би тільки рабін хотів говорити, він міг би розповісти нам речі, що волоссе ставало б дубом«, докинув він півголосом.

Шемаяг обернувся.

»Я не є „rabbi“, хоч мені вільно носити сей титул. Я тільки нужденний архівар у жидівськім ратуші та веду реєстри живих і померших.«

Я чув, що в його бесіді було укрите значіннє. Тай марionетник, здавалось, відчував се напів свідомо, —

він замовк і якийсь час не говорив ніхто з нас ні слова.

»Слухайте, раббі —, вибачайте: ,пане Гілель', хотів я сказати,« — почав Цвак по хвилі знову, а його голос дзвенів незвичайно поважно, »я вже давно хотів вас дещо запитати. Ви не потрібуете відповідати мені, коли не хочете, або не можете — — —«

Шемаяг приступив до стола і грався склянкою — він не пив; може не дозволяв йому жидівський обряд.

»Можете спокійно питати, пане Цвак.«

»— — Чи знаєте ви що про жидівську тайну науку, кабалістику, Гілель?«

»Лиш дещо.«

»Я чув, що є документ, з якого можна навчитися кабалістики: ,Согар' — —«

»Так, Согар, — книга блеску.«

»Отже ж бачите«, лаявся Цвак. Чи ся несправедливість не кричить просто до неба, що книга, яка має крити в собі ключі розуміння біблії і щастя —«

Гілель перервав йому: »— лиш деякі ключі.«

»Добре, все ж таки деякі! — отже, що ся книга задля своєї високої вартості й рідкости знов тільки для багатих доступна? В однім-одинокім примірнику, що лежить ще до того в лондонськім музею, як мені розповідали? А крім того писана по халдейськи, арамейськи, єврейськи — або я знаю по якому? Чи я, наприклад, мав колинебудь в життю нагоду вивчити сюмову або бути в Лондоні?«

»Чи всі ваші бажання спрямовані так гаряче до сеї цілі?« спитав Гілель з легким насміхом.

»Щиро кажучи — ні,« додав Цвак трохи змішано.

»Тоді ви не повинні нарікати,« сказав Гілель сухо, »хто не прагне духа всіми атомами свого тіла, — як той, що дуситься, воздуха, — той не може побачити божої тайни.«

»А проте повинна бути книжка, в якій були б усі

ключі до загадок тамтого світа, а не лиш деякі», стрілило мені крізь голову, а моя рука гралася автоматично з паг'атом, якого я все ще носив у своїй кишені, але заки я зміг вбрести се питаннє в слова, Цвак був уже його висказав.

Гілель засміявся знов загадково: «Кожде питаннє, яке може людина поставити, є в тій самій хвилі відповіджене, коли вона його в душі поставила.

»Чи розумісте, що він під тим розуміє?« звернувся Цвак до мене.

Я не відповів нічого і запер віддих, щоби не втратити ні слова з бесіди Гілеля.

Шемаяг говорив далі:

»Ціле житте — се ніщо інше, як сформовані питання, що носять у собі зародок відповіді — і відповіди, що ходять вагітні питаннями. Хто бачить в нім що інше, той дурень.«

Цвак ударив рукою об стіл:

»Так: питання, що кождий раз інакше звучать, і відповіди, що їх кождий інакше розуміє.«

»Власне проте розходиться«, сказав Гілель приязно. »Всіх людей одною ложкою лічити, се лиш привілей лікарів. Питаючий дістас таку відповідь, якої йому потрібно: інакше сотворіннє не йшло би шляхом своєї туги. Чи думаете, що наші жидівські книги тільки з самоволі писані самими співзвукаами? — Кождий має сам собі найти до того тайні самозвуки, що відкривають йому призначене тільки для нього значіннє, — коли живе слово не має стати мертвою догмою.«

Маріонетник боронився завзято:

»Се слова, раббі, слова! Хай я звуся паг'ат ultimo, коли я з того мудрий.«

Паг'ат!! Се слова вдарило в мене, наче грім. З перестраху я мало що не впав зі стільця.

Гілель виминув мій погляд,

»Паг'ат ultimo? Хто знає, чи ви дійсно так не зветесь, пане Цвак!« — вдарили об мое вухо слова Гілеля, немов з далека-далека. »Не треба ніколи бути надто певним себе. — Зрештою, коли вже говоримо про карти: Пане Цвак, чи граєте тарока?«

»Тарока? Звичайно. Від дитинства.«

»То мене дивує, як можете питати про книжку, в якій була б ціла кабалістика, коли ж ви самі мали її тисячі разів у руках.«

»Я? Мав у руках? Я?« — Цвак схопився за голову.

»Так, ви! Чи вам ніколи не впало в очі, що тарок має 22 козирі, якраз стільки, скільки букв у жидівській азбуці? Чи наші чеські карти не показують ще до того без міри образків, що є, очевидно, символами: дурень, смерть, чортяка, страшний суд? — Як голосно має властиво, любий друже, життє кричати відповіди в ваші вуха? — — Чого ви очевидно не потрібуете знати, то те, що ‚тарок‘ або ‚тарот‘ значить те саме, що жидівське: ‚тора‘ = ‚закон‘, або староєгипетське ‚тарут‘ = ‚запитана‘, а в прастарій мові Zend слово: ‚таріск‘ = ‚я жадаю відповіди‘. — Але вчені повинні знати, заки поставлять твердження, що тарок походить з часів Карла Шестого. — І як паг'ат перша карта в грі, так людина перша фігура у своїй власній образковій книзі, свій власний двійник: — — єврейська буква ‚алеф‘, що, збудована на подобу людини, вказує одною рукою на небо, а другою в долину: се значить отже: ‚як є на горі, так теж і на долині; як на долині, так і на горі‘. — Тому й казав я перше: Хто знає, чи ви справді зветесь Цвак, а не: паг'ат — Не взвивайте сього,« — Гілель глядів притім непорушно на мене, і я догадувався, що під його словами отворилася пропасть чим раз нових значінь — »не взвивайте сього, пане Цвак! Можете попасти в темні хідники, з яких ніхто ще не вийшов, хто не — мав при собі талісмана. Переказ оповідає, що трох мужів зійшло раз у царство тьми, один збоже-

волів, другий осліп, тільки третій, раббі бен Акіба, вернув здоровий до дому і казав, що стрінув був сам себе. Ви скажете, що вже неодин стрінув був сам себе, на приклад Гете, звичайно на мості або на якісь кладці, що веде з одного берега ріки на другий, — дивився сам собі в очі і не збожеволів. Але се була тоді власне тільки відбитка власної свідомості, а не справжній двійник: не те, що звуть „подих костей“, „габаль гармін“; про що сказано: Як пішов він у яму, нетлінний, у кістяку, так теж воскресне він у день страшного суду.« — Погляд Гілеля проникав чим раз глибше мої очі — »Наші бабки кажуть про нього: він живе високо над землею в кімнаті без дверей, тільки з одним вікном, з якого не можливо порозумітися з людьми. Хто з'уміє його причарувати — — ублагороднити, той буде добрым другом самого себе.« — — — Вкінці щодо тарока, то ви знаєте те таксамо добре, як і я: Для кожного грача карти мають іншу вартість, але хто добре з'ужие козирі, той виграє партію — — — . Але ходіть тепер, пане Івак! Ходім, інакше ви вип'єте все вино майстра Пernата, і йому не лишиться нічого.«

Злидні

Перед моїм вікном шаліла битва сніжинок. Цілими полками гналися снігові зірки — мов дрібненькі војки в білих, волохатих плащиках — одні за другими попри мої шиби — цілими мінутами — все в тім самім напрямку, наче втікаючи разом перед якимось дуже лютим ворогом. Потім нараз було їм досить утечі, із загадочних причин находив на них, здавалося, напад шалу, і вони летіли з шумом назад, поки не вдарили на них з боків, з гори і з долу, нові ворожі армії та змішували все в один страшний крутіж.

Дива, які я щойно недавно пережив, лежали, здавалося, в минувшині на цілі місяці, і коли б щодня не доходили до мене декілька разів все нові чудернацькі поголоски про Голема, що відживали все наново, я міг би в хвилинах сумніву підозрівати себе, що я впав жертвою стану душевного замрячення.

Із пестрих арабеск, якими обснували мене події, відбивало крикливими красками найбільш те, що розповідав мені Цвак про все ще невияснене вбивство так званого »вільномуляра«.

Ставити в зв'язок із тим віспуватого Льойзу, се не було для мене цілком ясне, хоч і я не міг позбутися неясного підозріння, — майже зараз потім, як Прокопові тої ночі здавалося, що він чує страшний крик із канальної решітки, бачили ми того хлопця у »Льойзічка«. В кожному разі не було ніякої підстави вважати вереск під землею, що ще дотого міг бути так само добре маною, криком людини о поміч. — — — — —

Сніжна метелиця перед моїми очима осліплювала мене, і мені привиджувалися самі танцюючі смуги. Я звернув свою увагу знов на ґему переді мною. Восковий модель обличча Мірям, нарисований мною, мусів датися знаменито перенести на ортокляз зі синявим поліском. — Я тішився: се був милий припадок, що я знайшов був щось так відповідне в моїй збірці мінералів. Темночорна оправа з амфіболю давала каменеві якраз відповідне світло, а його контури відповідали так докладно, наче б природа нароком створила його, щоб він дає трівку подобу ніжного профілю Мірям.

Зпершу я хотів було вирізати з нього камею, що мала представляти єгипетського бога Озіріса. Привид гермафрода з книги Іббур, якого я міг кождочасно викликати знов у своїй пам'яті надзвичайно виразно, давав мені до того сильну мистецьку принуку, але по-малу по перших закроях пожем я відкрив таку схожість з дочкою Шемаяг Гілеля, що я змінив свій план. — —

— Книга Іббур! —

Я відложив схвильовано сталеве долотце. Дивно, скільки то скоїлося за той короткий час у моїм життю!

Наче той, що опиниться нагло серед непроглядної пустині, почувся я нараз свідомим глибокої, велітенської пустині, що відділювала мене від моїх близніх.

Чи міг я говорити коли з яким другом — крім Гілеля — про те, що я пережив?

У тихих годинах минулих ночей я відзискав вправді спомин, що за ввесь час моїх молодечих літ — від вчасного дитинства — мене замучувала до смерти невимовна жажда чогось чудесного, що лежало по той бік всього смертного, але ж сповнене сього бажання злетіло, наче вихор, та задавило своєю нагальністю радісний крик мосії душі.

Я дрожав перед хвилею, коли прийду знов до себе та відчуло те, що сталося, як теперішність у повній, пекучій, палючій наскрізь живучості.

Коби лиш тепер вона не надійшла! Перш закоштувати до решти тої розкоші: Бачити, як спливає на тебе несказаний блеск!

Се ж було в моїй владі! Я потрібував тільки піти до моеї спальні й отворити касету, в якій лежала книга Іббур, дарунок невидимого!

Як давно се було, коли моя рука дотикала її, як я замикав з нею листи Анг'еліни!

Надворі дудніло глухо, немов би вітер скидав час до часу купи снігу з дахів перед хати, а потім ішли хвилі глибокої тишини, бо снігове покривало на бруку проковтувало кождий звук.

Я хотів працювати далі, — коли нараз задзвеніли здовж вулиці на долині гострі сталеві удари підків, що так і бачилося, як сиплються іскри.

Відчинити вікно й виглянути надвір, було неможливо: Ледяні м'язи споїлися краями з муром, а шиби були до половини завіяні снігом. Я бачив тільки, як Харовзек стояв, ніби цілком згідливо біля тандитника Васертрума — вони мусіли власне розмовляти зі собою — бачив, як зростало здивовання, що малювалося на їхніх обличчах, і як, занімівши, вдивлялись вони, очевидно, в візок, якого я не міг бачити.

Се чоловік Анг'еліни, шибнуло мені крізь голову. — Вона сама не могла бути! У своїм екіпажі заїздити тут до мене — на Когутячу вулицю! — на очах усіх людей! Се було б чисте божевілле. — Але що ж мав я сказати її чоловікові, коли б се він був і спітав мене до очей?

Заперечити, очевидно, заперечити.

Швидко укладав я собі всі можливості: се може бути лише її чоловік. Він дістав анонімний лист, — від Васертрума — що вона мала тут стрічу, а вона викрутилася: мабуть, що замовила в мене г'ему або що інше.

— — — Нараз! Скажений стукіт до моїх дверей і — переді мною стояла Ангеліна.

Вона не могла видусити слова, але вираз її обличча зраджував усе: їй не треба було більше скриватися. Пісня скінчилася.

А проте щось у мені опиралося сьому здогадові. Я не міг повірити, щоб мене мало обманути почутте, що я можу їй помогти.

Я підвів її до свого фотелю. Гладив мовчки її волоссє; мов дитина, сховала вона, змучена на смерть, свою голову на моїх грудях.

Ми чули тріскіт горючих полін у печі й бачили, як червоний відблеск мигав на долівці — палахкотів і погасав — палахкотів і погасав. — — —

»Червоне серце з каміння де ділось — — —« задзвеніло в моїх грудях. Я зірвався: де я! Як довго сидить вона вже тут?

І я випитував її — обережно, тихо, зовсім тихо, щоб вона не пробудилась і щоб не діткнутись болючої рани.

Урирками вивідувався я, що мені треба було знати, та складав собі разом, немов мозаїку:

»Чи ваш чоловік знає — — ?«

»Ні, ще ні; він виїхав.«

Отже розходилося про життє д-ра Савіолі; — Харовзек вгадав добре. І тому, що ходило про життє Савіолі, а не її власне, вона була тут. Я розумів, що вона не думає більше про те, щоби щонебудь скривати.

Васертрум був знов у д-ра Савіолі. Погрозами і силоміць пробив собі дорогу аж до його ліжка.

А далі! Далі! Що хотів він від нього?

Що він хотів? Вона се напів відгадала, напів довідалася: він хотів, щоби — — щоби — — він хотів, щоби др. Савіолі — — заподіяв собі смерть.

Тепер вона знає вже причину дикої, безтимної ненависті Васертрума: »Др. Савіолі загнав колись його сина, окуліста Васорі, на той світ.«

В тій хвилі вдарила мені, наче грім, думка до голови: збігти на долину, зрадити все тандитниківі: що се Харовзек завдав був той удар — із засідки — а не Савіолі, що був тільки знаряддем — — —. »Зрада, зрада!« ревіло мені у мозку, »ти хочеш отже віддати на поталу пімсті того опришка бідного сухітника Харовзека, що хотів помогти тобі й ії?« — І се роздерло мене на двоє. — Потім одна думка подала зимно й спокійно розв'язку: »Дурню! Се ж у твоїх руках! Треба тобі лиш узяти пильник там зі стола, збігти на долину і вбити його тандитниківі в горло, щоб кінець вийшов ззаду на потилиці.«

Мое серце кричало з утіхи, дякуючи Богові.

Я вивідував далі:

»А др. Савіолі?«

Без сумніву, він наложить на себе руку, як вона його не вирятує. Сестри-доглядачки не спускають його з ока, задурили його при помочі опіюм, але може він збудиться нагло — може власне тепер — і — і — ні, ні, вона мусить іти геть, не сміє тратити ні хвилини часу, — хоче написати до чоловіка, признатись йому до всього, — хай відбере їй дитину, але Савіолі буде врятоаний, бо тим робом вона вибила б Васертрумові з рук одиноку зброю, яку він має й якою грозить.

Вона хоче сама відслонити тайну, заки він зможе її зрадити.

»Сього ви не зробите, Анг'еліно!« кричав я і думав про пильник, і з радости над моєю силою не стало мені голосу.

Анг'еліна хотіла вирватися; я задержав її.

»Ще лиш одно: роздумайте, чи ваш чоловік повірить так зразу тандитникові?«

»Але ж Васертрум має докази, певно мої листи, може теж мою фотографію, — все, що було сховане у столі в сусіднім ателіє.«

Листи? Фотографія? Стіл? — Я не знатав більше, що я роблю: я притиснув Анг'еліну до моїх грудей і цілував її. В уста, в чоло, в очі.

Її русяве волоссе звисало перед моїм обличчем, немов золотий серпанок.

Потім я взяв її за дрібні, тоненькі руки й оповідав їй побіжно, що смертельний воріг Васертура — бідний чеський студент — переніс листи й усе в безпечне місце та що воно є в мене і добре сховане.

Вона кинулась мені на шию, сміялася і плакала відразу. Цілувала мене. Побігла до дверей. Вернула назад і знов цілувала мене.

А потім зникла.

Я стояв, мов приголомшений, і чув все ще подих її уст на своїм обличчу.

Я чув, як колеса візка греміли по брукові і як гнали чвалом підкови. Хвилину пізніше було все тихо. Наче в гробі.

І в мені теж.

Нараз заскрипіли тихо двері за мною, і в кімнаті станув Харовзек:

»Вибачте, пане Пернат, я стукав довго, але ви, мабуть, не чули.«

Я притакнув лиши мовчки.

»Ви не подумасте, мабуть, що я поєднався з Васертуром, коли бачили, як я з ним перше балакав?« — Глумливий сміх Харовзека говорив мені, що він лиш так злощо жартує. — »Ви мусите власне знати: Щастє сприяс мені; ся каналія з долини зачинає полюблювати мене, майстре Пернат. — — Се дивна справа, те з голо-
сом крові«, додав він этиха — напів до себе.

Я не розумів, що він міг під тим розуміти, і міркував, що я щось недочув. Перебуте схильованнє дрожало ще надто сильно в мені.

»Він хотів подарувати мені плащ«, говорив далі Харовзек голосно. »Я, очевидно, відмовився з подякою. Мене палить уже досить власна шкіра. — А потім він вstromив мені гроші.«

»Ви приняли їх?!«, мало що не вирвалось мені, але я вчас вдержав ще язик за зубами.

Щоки студента покрилися круглими, червоними плямами:

»Гроші я, очевидно, приняв.«

Мені закрутилось цілком у голові!

»— при — няли?«, простогнав я.

»Я ніколи не думав, що можна відчувати на землі таку чисту втіху!« — Харовзек перервав на хвилю і викривився. — »Чи се не будуюче почуття бачити, як у хазяйстві природи всюди мудро й оглядно править економічний палець „мамуні провидіння“!?!« — Він говорив, мов пастор, і дзвонив притім грішми в кишені, — »справді, я відчуваю се як високий обов'язок, ужити колись сей скарб, повірений мені ласкавою рукою, до сотика й феника на найблагороднішу зі всіх справ.«

Чи він був п'яний? Або безумний?

Харовзек змінив нараз свій тон:

»Якась сатанічна коміка лежить у тім, що Васертрум сам — платить собі ліки. Не думаете?«

Крізь мою голову блиснув здогад, що могло критися під словами Харовзека, і жах здіймив мене перед його гарячковими очима.

»Лишім се зрештою тепер, майстре Пернат. Наперед полагодьмо біжуці справи. Та дама, що тільки, се ж була „вона“? Що ж приплило їй їхати сюди публично?«

Я розповів Харовзекові, що сталося.

»Васертрум не має певно ніяких доказів у руках,« перервав він мені втішено, »інакше він не перешукував

би знову сьогодня ателіє. — Дивно, що ви не чули його?! Цілу годину був він там.«

Я здивувався, звідки він може знати все так докладно, і сказав се йому.

»Можна?« — як поясненіс взяв він зі стола пашіроску, запалив і поясняв: — »Бачите, коли відчините тепер двері, то подув воздуху, що завіс тепер до середини від сходів, надасть димові інший напрямок. Се можливо одинокий природний закон, відомий докладно панові Васертрумові. На всякий випадок казав він отже зробити в ателіє, в мурі від вулиці, — сей дім є його, як вам відомо, — малу, тайну, отверту нишу: рід вентилятора, а в нім червону хоруговку. Коли отже хто ввійде до кімнати або вийде, то значить: відчинить двері, то Васертрум завважує се зараз по сильнім маянню хоруговки. Але я знаю се таксамо,« додав Харовзек сухо, »коли мені того треба, і можу за тим докладно стежити з пивниці напроти, в якій ласкова доля позволяє мені вселаскавіще мешкати. — Гарненький жарт з вентилятором се патент достойного патріярха, але й мені від довгих літ добре відомий.«

»Яку надлюдську ненависть мусите відчувати до нього, коли стежите так кождий його крок. І то вже від давна, як кажете!« замітив я.

»Ненависть?« Харовзек засміявся судорожно. »Ненависть? — Ненависть се ніякий вислів. Слово, яке могло би означити мої почування супроти нього, мусить бути ще створене. — Тай, докладно беручи, я не ненавиджу його. Я ненавиджу його кров. Розумієте? Я, мов дике звіря, занюхаю, коли тільки крапля його крові пливе в жилах якої людини, — і « — він закусив зуби — »се лучається ,часом‘ тут у гетті.« Він не міг говорити далі зі схвильовання, побіг до вікна і глядів надвір. — Я чув, як він здушував кашель. Хвилину мовчали ми оба.

»Гальо, що ж се таке?« зірвався він нараз і кивав швидко на мене: Скоро, скоро! Чи не маєте часом льорнети або чого подібного?«

Ми зазирали обережно зпоза занавіс у долину:

Глухонімий Яромір стояв перед входом до тандитні і, наскільки ми могли зрозуміти з його мови знаками, предкладав Васертрумові продажу малого близкучого предмету, напів скованого у руці. Васертрум вхопив се, мов суп, і склався з тим у свою нору.

За хвилю вилетів він знову — блідий, мов смерть, — і вхопив Яроміра за груди: Вони почали завзято борикатися. — Нараз Васертрум пустив і, мабуть, надумувався. Люто гриз він свою розрізану верхню губу. Далі зирнув оком до нас у гору і повів Яроміра мирно під руку до своєї крамниці.

Ми ждали доброї чверті години: здавалося, що вони не можуть покінчити зі своєю торговлею.

Нарешті вийшов глухонімий знову з заспокоєним обличчем і пішов далі.

»Що думаете про те?«, спитав я. »Мабуть, нічого важного? Бідолашний хлопець продав відай якийсь вижебраний предмет.«

Студент не відповідав і сів мовччи знову за стіл.

Очевидно, й він не прикладав ніякого значіння до того, що сталося, бо почав по хвилі далі там, де був зупинився:

»Так. Отже я казав, що ненавиджу його кров. — Спиніть мене, майстре Пернат, коли я знов розгарячуся. Хочу бути холодний, зимний. Не можу марнувати так своїх найкращих почувань. Мене огортає потім немов протверезінне. Людина з почуттям сорому повинна говорити холодно, а не з патосом, як проститутка або — поет. — Відколи світ світом, не впало б нікому на думку „ломити руки“ з горя, коли б драматичні артисти не були зробили сього руху особливо „плястичним“.«

Я зрозумів, що він умисне говорив навмання, щоби відзискати внутрішній спокій.

Але се не вдалось йому як слід. Знервовано бігав він сюди й туди по кімнаті, хапав за всякі можливі предмети і розсіяно клав їх назад на місце.

Потім нараз опинився знову серед своєї теми:

»Найменьші мимовільні рухи людини зраджують мені свою кров. Знаю дітей, що похожі на „нього“ і за таких уважаються, а проте не є з його роду, — мене не можна змилити. Цілими роками я не знав був, що др. Вассорі його син, але я — так сказати б — занюхав був те.

Вже малим хлопцем, коли я ще не міг догадуватися, в якім відношенню стойть до мене Васертрум, « — його погляд спочив хвилю питаного на мені, — »мав я сей хист. Мене топтали ногами, били, що певне немає місця на моїм тілі, яке не знало б, що таке скажений біль, — морили голодом і спрагою, аж поки я не став напів божевільний і жер сиру землю, але я ніколи не міг ненавидіти тих, що мене катували. Я по просту не міг. Не було в мені більше місця для ненависті. — Розумісте? А прецінь ціле мое ество було напосне нею.

Ніколи Васертрум не заподіяв мені найменьшої дрібнички — хочу тим сказати, що він мене ніколи ані не бив, ані не напастував, ані не лаяв ніяк, коли я, як вуличник, вганяв там на долині: я знаю се добре — а проте проти нього зверталася вся жадоба пімсти і вся лють, що кипіла в мені. Тільки проти нього!

Дивна річ, що мимо того я ніколи дитиною не зробив йому ніякого збитка. Коли другі се робили, я усувався зараз на бік. Але я міг годинами стояти в сінях, сковавши за входові двері, і дивитись непорушно крізь щілини на його обличче, аж поки з незрозумілого почуття ненависті не почорніло мені в очах.

Тоді, думаю, поклав я підвалини моого ясновидіння, що розбуджується в мені зараз, коли я зближуся до

людей, навіть річей, що стоять з ним у зв'язку. Я мусів вивчити тоді несвідомо напам'ять кождий рух його: як він носить сюртук, як бере предмети, як кашляє і п'є і тисячі інших дрібниць, поки вжерлося воно в мою душу так, що я можу всюди розпізнати слід того на перший погляд і з непомильною певністю як його спадщину.

Пізніше се зробилось наче манісю: я відкидав від себе невинні річі тільки тому, бо мутила мене думка, що його рука могла їх дотикати, — другі знов припадали мені до серця; я любив їх, як приятелів, що бажали йому лиха.«

Харовзек мовчав хвилю. Я бачив, як він бездушно глядів у порожнечу. Його пальці гладили механічно пильник на столі.

»Коли потому кількох милосердих учителів зібрало для мене потрібні засоби, і я студіював філософію й медицину — а попри те навчився самостійно думати —, тоді зрозумів я помалу, що таке ненависть:

Так глибоко ненавидіти, як я, можемо тільки частину себе самих.

І як я пізніше попав на те, — помалу довідався про все: чим була моя мати — і — і чим ще мусить бути, коли — коли ще живе, — та що моє власне тіло « — він відвернувся, щоб я не бачив його обличча, — повне його гидкої крові — так, Пернат, — чому ж ви не маєте сього знати: він мій батько! — тоді стало мені ясно, де лежить корінь. — — — Часами видається мені немов криється таємний зв'язок у тім, що я сухітник і мушу пловати кров'ю: моє тіло бореться зі всім, що від »нього« і відпихає від себе з обридженням.

Часто не покидала мене моя ненависть і в сні та старалася потішити мене видом усіх можливих тільки тортур, які я міг »йому« заподіяти, але я проганяв їх завсіди сам, бо вони лишали в мені нудкий посмак — незаспокоєння.

Коли роздумую над собою самим і дивуюся, що нема зовсім нікого й нічого на світі, що я міг би ненавидіти — навіть уважати немилим, крім »його« одного його кодла, — тоді закрадається до мене часто осоружне почуття: я міг би бути тим, що зветься »добра людина«. Але на щастя так воно не є. — Я вже вам казав: Нема вже більше місця в мені.

І не подумайте тільки, що се тяжка доля так мене огірчила: (Що він заподіяв моїй матері, про те довідався я аж у старших літах!) — я пережив одну радісну днину, що покривас тінню все, що понадто судилося смертному. Не знаю, чи відомо вам, що таке внутрішня, правдива, гаряча побожність, — до того часу я теж цього не знав — але як я того дня, коли Васорі сам себе погубив, стояв там на долині біля крамниці і бачив, коли »він« одержав вістку, — приняв її »тупоумно«, як гадав би новик, що не знає ще правдивої життєвої сцени, — стояв добру годину байдужно на місці, тільки підтягнув трошки в гору верх зубів свою червону, мов кров, губу а погляд звернув так певно — — так — так — дивно до себе — — — тоді почув я запах ладану від крил архангела. — — Чи знаєте милостивий образ чорної Матері Божої в Тиновій церкві? Там то впав я навколошки, і райська темінь обняла мою душу.« — — — — Коли я дивився так на Харовзека з великими, замріяними, повними сліз очима, тоді пригадались мені слова Гілеля про тасмну темну стежку, якою йдуть брати смерти.

Харовзек говорив далі:

»Зверхні причини, які ,оправдують‘ мою ненависть або могли б зробити її зрозумілою для мозків платних державою суддів, не будуть вас може зовсім цікавити: — Факти виглядають, немов милеві стовпи, а отже се лиш пуста шкаралуша з яєць. Се настирливий лускіт шампанських корків на столах у дуків, який лиш слабоум може вважати суттю бенкету. — Васертрум

змусив був мою матір всіми тими пекельними способами, що є в звичаю у таких, як він, щоби віддалась йому, — коли не було ще гірше. А потім — так — а потім продав він її — домові розпусти, — — — се не тяжко, коли хто стоїть у ділових зв'язках з поліційними радниками, — але не тому, що вона йому опротивіла, о, ні! Я знаю криївки його серця: він продав її того дня, коли з переляком усвідомив собі вповні, як гаряче він справді її любить. Такий, як він, поступає тоді немов недорічно, але все однаково. Інстинкт хом'яка від-
зивається в його естві, коли хто прийде до нього й купує щонебудь з його тандитні, хоч би за які дорогі гроші: він відчуває тільки примус ,мусіти віддати'. За те поняттє ,мати' він пожер би найрадше і, коли б міг взагалі видумати собі який ідеал, то се було би: роз-
плинутися колись в абстрактне поняттє ,мати'. — — —

Отже тоді се зросло в ньому у велітенську гору страху: ,не бути більш певним самого себе', — не: хотіти проявляти любов, тільки мусіти: відчувати в собі існованнє чогось невидимого, що сковувало по-
тайно його волю чи те, що після нього мало бути його волею. — Такий був початок. Що потім сталося, те йшло автоматично. Як щука мусить механічно — хоч-
не-хоч — ковтнути, коли в відповідну хвилю перепливає біля неї лискучий предмет.

Прошахованнє моєї матері було для Васертрума природним вислідом. Воно заспокоїло останки дрімаю-
чих у ньому пристрастей: жадобу золота і хворобливу розкіш у власних муках. — — — Вибачте, майстре Пернат,« — голос Харовзека звучав нараз так твердо й тверезо, що я перелякався, — »вибачте, що я так страшно розумно балакаю, але на університеті попадає людині в руки сила безглузних книжок; і мимохіть на-
біраєшся звідти дурацьких способів вислову.« —

Я силувався до сміху задля нього; в душі я розумів добре, що він бореться з плачем.

Я мушу йому якнебудь помогти, роздумував я, що найменше мушу спробувати облегчити його гірку нужду, наскільки се в моїй силі. Я виймив непомітно з комоди стогульденовий банкнот, що був ще в мене в хаті, і встромив його в кишеню.

»Коли ввійдете пізніше в ліпше оточення та будете виконувати своє лікарське звання, тоді приде спокій до вас, пане Харовзек,« сказав я, щоб дати розмові згідливий напрямок, — »чи швидко робите свій докторат?«

»Незабаром. Я винен се моїм добродіям. Правда, цілі не має в тому ніякої, бо мої дні полічені.«

Я хотів зробити звичайний заміт, що він, мабуть, надто чорно дивиться, але він відбороноювався з усміхом:

»Се так найліпше. Крім того немає ніякої присмости удавати цілющого комедіята та нарешті ще як дипломований різун дістати шляхоцький титул. — — З другого боку,« — додав він зі своїм їдким гумором, — »буде мені, на жаль, раз на все відбрана змога дальшої благодатної діяльності тут по тім боці гетта.« Він вхопив свій капелюх. »Тепер не хочу вам більше перебивати. Або чи треба ще що обговорити в справі Савіолі? Гадаю, що ні. Повідоміть мене на всякий випадок, як довідаєтесь що нового. Найкраще повісьте дзеркало тут на вікні, на знак, що маю прийти до вас. До мене в пивницю ви не смієте приходити ні в якім випадку: Васертрум відразу набрав би підозріння, що ми тримаємо разом. — Я зрештою дуже цікавий, що пічне він тепер, як побачив, що та дама була у вас. Скажіть цілком просто, що вона приносила якусь прикрасу до направи, а коли він буде нахабний, то вдавайте рабіята.

Не можна було найти відповідної нагоди, щоби втиснути Харовзекові банкнот; я взяв отже модельний віск знову з вікна і сказав: Ходіть, я проведу вас кусень сходами в долину. — Мене жде Гілель«, брехав я.

Він здивувався:

»Ви приятелюєте з ним?«

»Трохи. Знаєте його? — — — Або може не довіряєте йому,« — я мусів нехоча чи сміялися — »теж?«

»Хай Бог боронить!«

»Чому кажете се так поважно?«

Харовзек отягався й надумувався:

»Сам не знаю чому? Мусить бути щось несвідоме: кілько разів стріну його на вулиці, хотів би я найрадше зійти з дороги і впасти на коліна, немов перед духовником, що йде з Святыми Дарами. — Ось бачите, майстре Пernat, тут маєте людину, що в кождім атомі є проти-венством Васертура. Він напр. вважається серед християн у тутешній дільниці, які, як звичайно, так теж і в сьому випадку зле поінформовані, скупарем і по-тайним міліонером, а проте він не скажано вбогий.«

Я підскочив сторопілій: »вбогий?«

»Так, можливо, ще біdnішій від мене. Слово ‚брати‘ відоме йому, мабуть, взагалі тільки з книжок; але як він першого дня в місяці йде з ‚ратуша‘, то жидівські жебраки втікають відти, бо знають, що він вstromив би в руку першому з краю цілу свою невеличку платню і кілька днів потім — згинув би з голоду сам зі своєю дочкою. — Коли правда те, про що говорить прастара лсг'енда з талмуду: що з дванацяті жидівських племен десять проклятих а два святі, то він є втіленнє обох святих, а Васертурм всіх десяти інших разом. — Чи ви ще ніколи не завважили, як міниться Васертурм усіми красками, коли біля його проходить Гілель? Цікаве, кажу вам! Бачите, така кров не може ніяк змішатися разом; тоді діти прийшли б мертві на світ. Очевидно, коли б матері ще передтим не вмерти з жаху. — Гілель зрештою одинокий, до якого Васертурм не зважується підступити; він втікає перед ним, як перед вогнем. Мабуть тому, що Гілель уявляє зі себе для нього

щось незрозуміле, щось цілковито загадочне. Може він теж пронюхує в нім кабаліста.«

Ми йшли вже в долину по сходах.

»Чи думаете, що тепер ще існують кабалісти — що взагалі може бути що правди в кабалістиці?«, спитав я, цікавий, що він відповів би на те, але він, мабуть, недочув.

Я повторив свое питаннє.

Він швидко звернув на що інше та вказав на двері у сходовій клітці, що були збиті із вік деревляних скринь:

»Маєте тут нових співмешканців, одну жидівську, але вбогу сім'ю: дурноватого музиканта Нефталі Шафрранка з дочкою, зятем і внуками. Коли стемніється, і він є сам з малими дівчатами, тоді дур береться його голови: тоді він зв'язує їх разом за великі пальці, щоби не втекли від його, замикає їх у старій клітці та вчить їх „співати“, як він каже, щоби могли пізніше самі заробляти на себе, — значить, він учиє їх найбільш несамовиті пісні, які лише існують, німецькі тексти, уривки, які він денебудь підхопив та вважає їх в душевнім замряченню — пруськими восінними гимнами або чимось подібним.«

Справді на коридор чути було зтиха дивачну музику. Смичок дряпав по скрипці страшно високо і заєдно в тім самім тоні ніби мельодію якоїсь вуличної пісні і два тоненькі, мов нитка, діточі голоски співали до того:

»Пані Пік,
Пані Гок
Пані Клє—пе—тарш,
Всі три разом стоять
І про все цокотять — — «

Се було, наче божевілле й коміка разом, і я мимоволі мусів голосно засміятися.

»Зять Шафранка — його жінка продає на яєшнім ринку шкільній молоді огірковий сік склянками — бігає ввесь день по бюрах,« говорив Харовзек далі гнівно, »та вижебрує старі поштові марки. Потім сортує їх і, як знайде між ними такі, що припадково тільки на краю стемпльовані, то складає їх до купи й перетинає. Чисті половинки зліплює разом і продає за нові. Зпершу інтерес процвітав і давав деколи — гульдена денно, але вкінці пражські жидівські великі промисловці почали на сей спосіб —, і роблять се тепер самі. Вони самі збирають сметанку.«

»Чи ви б помогли сій нужді, Харовзек, як би мали лишні гроші?« спитав я скоро. — Ми стояли біля дверей Гілеля, і я застукав.

»Чи вважаєте мене таким простаком, що можете думати, що я се зробив би?« запитав він счудовано.

Кроки Мірям зближалися, я заждав, аж вона по-
тиснула клямку, потім вstromив йому швидко банкnot
у кишеню: Hi, пане Харовзек, я не вважаю вас таким,
але мене ви мусіли б вважати простаком, коли б
я сього не зробив.«

Заки він зміг відповісти, стиснув я його руку та зачинив за собою двері. Мірям вітала мене, а я слухав, що він буде робити.

— Він постояв хвильку, потім заплакав стиха і пішов
помалу шукаючим кроком у долину по сходах. Так,
наче б мусів держатися поручча. — — — — —

Я був перший раз у кімнаті Гілеля.

Вона була неприкрашена, мов в'язниця. Долівка дуже чиста й посыпана білим піском. Ніяких меблів крім двох стільців, стола й комоди. На ліво й на право під стінами деревляні постumentи. — — — — —

Мірям сиділа проти мене під вікном, а я мняв свій модельний віск.

»Чи необхідно мати перед собою обличче, щоби вдати схожість?, запитала вона засоромлено і на те тільки, щоб перервати тишину.

Ми виминали обое боязко свої погляди. Вона не знала, куди звернути свої очі в своїй мудрі і соромі задля нужденної кімнати, а мене палили уста із за внутрішніх докорів, що я давніше не цікавився тим, як живе вона зі своїм батьком.

Але щось я таки мусів відповісти!

»Не так задля того, щоби схопити схожість, як щоби порівняти, чи вірно бачили ми теж душою«, я говорив і чув рівночасно, яке фальшиве в своїй основі було все те, що я говорив.

Цілими роками я тупо підтакував і йшов за помилковою малярською засадою, що треба студіювати зверхню природу, щоби могти творити по мистецьки; аж тоді, як Гілель збудив мене тої ночі, я зрозумів теж, як дивитися душою: я пізнав правдивий хист дивитися зпоза замкнених повік, що гасне зараз, коли втворити очі, — всі переконані, що його мають, а на ділі серед міліонів ніодин його не має.

Як я міг говорити хоч би лише про можливість мірити грубим засобом очей непомильні вказівки духовій візії!

Мірям думала, мабуть, про те саме. Так можна було міркувати по її здивованім обличчу.

»Ви не беріть сього так дослівно«, звинявся я.

Вона приглядалася уважно, як я поглиблював долотцем форми.

»Мусить бути безмежно тяжко переносити потім те все докладніско на камінь?«

»Се тільки механічна праця. Щось подібне при наймні.«

Павза.

»Чи буде можна побачити г'ему, як буде готова?«, спітала вона.

»Вона ж для вас призначена, Мірям.«

»Ні, ні; сього не може бути, се — се — —«, я бачив, як її руки ставали нервові.

»Навіть сеї дрібниці не хочете приняти від мене?« перервав я їй швидко, »я хотів би мати змогу більше для вас зробити.«

Вона швидко відвернула обличче.

Що ж я сказав! Я мусів образити її глибоко. Се звучало так, наче б я хотів робити натяк на її вбогість.

Чи міг я се ще направити? Чи не буде воно потім ще гірше?

Я розмахнувся:

»Послухайте мене спокійно, Мірям! Прошу вас. — Я винен вашому батькові безконечно багато, — ви не можете сього цілком оцінити — —«

Вона гляділа на мене непевно; очевидно, не розуміла.

»— — так, так: безконечно багато. Більш, ніж мое житте.«

»Тому, що він помог вам тоді, як ви зімліли? Се ж було самозрозуміле.«

Я відчував, що вона не знала, які зв'язки лутили мене з її батьком. Я вимірював уважно, як далеко можна піти, щоби не зрадити того, що він їй затаїв.

»Ще висше від зовнішньої помочі, казав я, треба ставити внутрішню. — Я маю на думці ту, що переходить з одної людини на другу через духовий вплив. — Розумієте, що я хочу тим сказати, Мірям? — Можна когось уздоровити також душевно, не лиш тілесно, Мірям.«

»І се — —?«

»Так, се зробив зі мною ваш батько!« — я взяв її за руку, — »чи ж не розумієте тепер, що мусить бути моїм сердечним бажанням зробити якусь приємність, коли

вже не йому, то хоч комусь, хто стоїть так близько до його, як ви? — Майте лиш трошечки довірря до мене! — Не маєте ніякого бажання, яке я міг би сповнити?«

Вона похитала головою: »Ви думаете, що я почуваю себе нещасливою?«

»Певне, що ні. Але може маєте деколи журу, котру я міг би вам відіймити? Ви маєте обов'язок — чуєте! — маєте обов'язок допустити мене до участі в тому! Чому ви живете тут обое при сій темній, смутній вулиці, коли б ви не мусіли? Ви ще такі молоді, Мірям, і — — «

»Ви ж самі тут мешкаєте, пане Пернат,« перервала вона мені, сміючись, »що прив'язує вас до цього дому?«

Я счудувався. — Так, так, се правда. Чому я мешкаю тут властиве? Я не міг собі цього пояснити, що прив'язує тебе до сеї хати? повторяв я собі непритомно. Я не міг найти ніякого пояснення і на хвилю забув цілком, де я був. — Потім опинився я нагло далеко десь в горі — в городі — нюхав чаруючий запах китиць бозу — і дивився в долину на місто — — —

» Я вразила вашу рану? Завдала вам болю, дійшов до мене здалека-далека голос Мірям.

Вона нагнулася наді мною і приглядалася з переляком майому обличчу.

Я мусів певно сидіти довго непорушно, коли вона так занепокоїлась.

Одну хвилю воно вагалося в мені, потім нагло прірвало собі силоміць дорогу, залило мене, і я розкрив перед Мірям ціле своє серце.

Я розповів їй, наче любому, старому другові, з яким прожив разом цілий свій вік і перед яким не має ніякої тайни, що було зі мною і як то я довідався був із Цвакового оповідання, що я давніше був божевільний та що мене ограблено зі споминів про минуле, — як то в останніх часах пробуджувались у мені чим раз частіше й частіше образи, що мусіли походити з

тих часів та що я дрожав перед хвилею, коли розкриється все переді мною та розідре мене наново.

Я замовчав перед нею тільки те, що я мусів зв'язувати з її батьком: — мої пригоди в підземних хідниках і все те інше.

Вона присунулась до мене близько та слухала мене, без віддиху, з глибоким співчуттєм, що вражало мене несказано мило.

Нарешті я найшов людину, з якою я міг виговоритися, коли було мені надто тяжко в моїй духовій самітності. — Певне: Гілель був ще тут, але для мене був він тільки, немов существо зза хмар, що появлялося і зникало, немов світло, до котрого я не міг зблизитися тоді, як тужив за ним.

Я сказав їй се, й вона зрозуміла мене. І вона бачила його таким самим, хоч він був її батьком.

Вони обое були прив'язані до себе безмежною любов'ю —, »а проте нас ділить, немов скляна стіна,« звірилась вона мені, »якої я не можу проломити. Воно все так було, відколи я думаю. — Коли я дитиною бачила його у сні при моїм ліжку, він все мав на собі стрій високого жреця: золоті Мойсеєві скрижалі з 12 каміннями були на його грудях, а з його висків виходило синє, горюче проміннє. — Я думаю, що його любов така, що виходить поза гріб і за велика, щоб ми могли її зрозуміти. — Се казала теж моя мати, як ми говорили з нею тайком про нього.« — — Вона зжахнулася нараз і дрожала на цілому тілі. Я хотів скочити, але вона здержала мене: »Будьте спокійні, се ніщо. Се тільки спомин. Як умерла моя мати, — лиш я знаю, як він любив її, я була тоді ще малою дівчиною, — я думала, що задушуся з болю, і я побігла до нього і впилася нігтями в його одіж і хотіла кричати і не могла, бо все в мені було безвладне і — і тоді — — — мені все мороз переходить по спині, як я про те думаю — — тоді він подивився на мене з усміхом, поцілував мене

в чоло і повів рукою понад моїми очима. — — —
І від тоді до нині пропав у мені ввесь біль по втраті
моєї матері. Я не могла пролити ніодної слези, як її
ховали; я бачила, як стояло сонце на небі, наче про-
мінна божа рука, і дивувалася, чому плачуть люде.
Мій батько йшов за домовиною біля мене і, скільки ра-
зів я піднесла очі, він усміхався все тихо, і я бачила,
як жах проймав товпу, коли вона се бачила.«

»І ви щасливі, Мірям? Цілком щасливі? Чи не
криє для вас чогось страшного ся думка, що вашим
батьком є ество, що переросло ціле людство?«, спітав
я зтиха.

Мірям похитала втішено головою:

»Я живу, немов у блаженному сні. — Як ви мене
перше спітали, пане Пернат, чи я не маю жури, і чому
ми тут живемо, я мусіла майже сміятися. Бо чи ж при-
рода така гарна? Так, певне, дерева зелені, небо блакитне,
але те все я можу уявити собі багато краще, як замкну
очі. Чи треба аж сидіти на леваді, щоби їх бачити? — А
трохи тих злиднів і — і — голоду? Їх переважує ти-
сячу разів надія й очікуваннє.«

»Очікуваннє?«, спітав я здивовано.

»Очікуваннє чуда. Ви сього не знаєте? Ні? То
ви дуже, дуже бідна людина. — Що лише так мало лю-
дей се знає?! Бачите, се теж причина, задля якої я
ніколи не виходжу і з ніким не пристаю. Я мала
давніше кілька приятельок — очевидно, Жидівок, як і
я —, але ми говорили все помимо себе; вони не розуміли
мене, ні я їх. Як я говорила про чуда, вони думали
зпершу, що я жартую, але як побачили, як поважно я
про те думаю і що я під чудами розумію не те, що
називають так Німці в очицях: правильний ріст трави
і таке інше, але якраз протиєнство того, — тоді
найскорше були б вони вважали мене божевільною, але
проти сього говорило знов те, що я досить гнучко ду-
маю, що вчилася по єврейськи й арамейськи, вмію чи-

тати Таргумім і Мідрашім тай інші такі побічні речі. Врешті нашли вони слово, що взагалі нічого не каже: і назвали мене ,перенервованою‘.

Коли я хотіла їм вияснити деколи, що найважніше — сутнє — для мене в біблії й інших святих письмах — це чудо і тільки чудо, не приписи про мораль і етику, що можуть бути тільки таємним шляхом, щоб дійти до чуда, — то вони знали відповідати мені тільки загальніками, бо вони боялися признаватися, що зі святого письма вони тільки і в те вірили, що могло так само добре бути в цивільному законі. Як тільки чули слово ,чудо‘, ставало їм вже ніяково. Вони казали, що тратять ґрунт під ногами.

Наче б могло бути щонебудь більш пишне, яктратити ґрунт під ногами!

Світ є на те, чула я раз батькові слова, щоби ми його знищили в думках, — тоді, аж тоді починається життя. — Не знаю, що думав він під ,життєм‘, але я чую деколи, що я одної днини немов: ,пробужуся‘. Хоч і не можу уявити собі, в якому стані. А передтим мусить бути чудо, так я думаю собі.

,Чи ти вже пережила коли чудо, що ждеш його безнастанно?‘, питали мене часто приятельки, і як я заперечила, вони тішилися нагло і були певні своєї перемоги. А ви, пане Пернат, можете ви зрозуміти такі серця? Що я таки пережила чуда, хоч тільки малі — дуже дрібненькі« —, очі у Мірям заблисли, — »сього я не хотіла їм зрадити, — — — — — «

Я чув, як слози радости майже здавлювали її голос.

»— але ви зрозумієте мене: часто тижнями, навіть місяцями«, — Мірям говорила цілком тихо, — »ми жили тілько чудами. Коли не було жадного хліба в хаті, але ні кришечки, тоді я знала: тепер прийшла година! — I тоді сідала я тут і ждала і ждала, аж доки ізза биття серця ледви могла дихати. А потім — потім, коли нагло мене щось потягнуло, я збігала на долину,

здовж і впоперед вулицями, як мога найшвидше, щоби вчасно вернути до дому, заки верне мій батько. І — і кождим разом я знаходила гроши. Раз більше, раз менше, але все стільки, що я могла купити, що най-потрібніше. Часто лежав гульден серед вулиці; я бачила здалека, як він блищить, а люде ставали на його ногами, спотикалися на ньому, та ніодин не завважував його. — Через те я ставала часто така зухвала, що я навіть не виходила, тільки шукала, як дитина, тут побіч у кухні на долівці, чи не впали з неба гроши або хліб.«

— Одна думка шибнула мені крізь голову, і я мусів з утіхи сміятися з того. —

Вона бачила те.

»Не смійтесь, пане Пернат«, благала вона. »Вірте мені, я знаю, що сі чуда будуть рости і що одного дня —«

Я успокоїв її: »Але я не сміюся, Мірям! Що ви думаете! Я безмежно щасливий, що ви не такі, як інші, що за кождою подією дошукуються звичайної причини і чудуються, якщо коли — ми кажемо в таких випадках: Богу дякувати! — станеться інакше.«

Вона простягнула до мене руку:

»І правда, пане Пернат, ви ніколи більше не скажете, що хочете мені — або нам — помогти? Тепер, коли ви знаєте, що ви не дали би мені змоги бачити чудо, коли б ви се зробили?«

Я обіцяв їй. Але в серці зробив застереження.

Тоді відчинилися двері, і ввійшов Гілель.

Мірям обняла його; він поздоровив мене. Сердечно і приязно, але все холодним »ви«.

Здавалося теж, наче тяжить на ньому тиха втома або непевність. — А може я помилувся?

Може се походило тільки від темряви, що була в кімнаті.

»Ви певне прийшли сюди, щоби порадитися мене,« почав він, коли Мірям лишила нас самих, »в справі, що відноситься до чужої дами — —?«

Я хотів перервати йому, зі здивування, але він не дав мені говорити:

»Знаю се від студента Харовзека. Я заговорив до нього на вулиці, бо він видався мені дивно змінений. Він розповів мені про все. У широти свого серця. I про те, що — ви подарували йому гроші.«

Гілель дивився на мене пронизуючо і підчеркав кожде своє слово незвичайно дивним способом, але я не розумів, чого він хоче:

»Певне, через те впало з неба кілька краплин щастя більше — і — і в сьому — випадку воно може й не пошкодило, але — «, він надумувався хвилю, — »але часом спричинюється тим тільки біль собі і другим. Так воно легко не є помогти, як вам здається, мій любий приятелю! Тоді було б легко, дуже легко спасти світ.
— Думасте інакше?«

»А ви теж не даете вбогим? Часто все, що маєте, Гілель?«, спитав я.

Він похитав, усміхаючись, головою: »Мені здається, що з вас через ніч став талмудист, що ви на питаннє відповідаєте питаннєм. Тоді, певне, тяжко сперечатись.«

Він зупинився, наче б то я мав на те відповісти, але я знов не розумів, на що він жде властиво.

»Зрештою, щоби вернути до речі,« говорив він далі зміненим тоном, »я не думаю, щоби вашій піклуванці — думаю про даму — грозила хвилево небезпека. Нехай справа розвинеться сама. Кажуть вправді: ,розумна людина запобігає наперед‘, але розумніща, здається мені, жде і на все приготована. Може буде нагода, що Арон Васертрум зустрінеться зі мною, але се мусить вийти від нього, — я не зроблю ні крока, він мусить сюди прийти. Чи до вас, чи до мене, все одно, — і тоді я буду з ним говорити. Від нього буде залежати,

чи схоче він послухати моєї ради, чи ні. Я умиваю свої руки неповинно.«

Я пробував перелякано читати в його обличчі. Так холодно і дивно грізно він не говорив ще піколи. Але поза його чорними, глибокими очима була пропасть.

»Між ним і нами наче скляна стіна«, пригадалися мені слова Мірям.

Я зміг тільки стиснути мовчки його руку і — відійти.

Він провів мене аж до дверей і, як я йшов у гору по сходах та ще раз обернувся, я побачив, що він ще стояв і кивав до мене приязно рукою, але так, наче той, що радо хотів би сказати ще дещо і не може.

Страх

Я хотів було взяти свій плащ і палицю тай іти їсти до малого шинку »Під старим негодяєм«, де що вечора сидили разом до пізної ночі Цвак, Фрісляндер і Прокоп та розповідали собі несамовиті історії; але ледви я ввійшов до своєї кімнати, як нагло відпала мені охота, — наче б чиї руки зірвали з мене хустку або щось інше, що я мав на собі.

У воздухі висіло якесь напруження, з якого я не здавав собі справи; а проте воно існувало як щось реальне та за кілька секунд перенеслося на мене з такою силою, що я з неспокою не знав спершу, що маю почати: світити світло, чи замкнути за собою двері, сідати чи ходити.

Може хто в моїй неприсутності закрався сюди і сковався? Може се напав мене жах людини, коли на неї хтось дивиться? Може тут є Васертрум?

Я глянув за занавіси, отворив шафу, глипнув у сусідну кімнату: — нікого.

І касета стояла теж на своїм місці.

Чи не було найліпше зважитися коротко й спалити листи, щоб раз на завсіди увільнитися від журби?

І я вже шукав за ключем у кишені від камізолі — але чи мусить воно зараз статися? Я ж мав досить часу до завтра рано.

Наперед засвітити.

Я не міг найти сірників.

Чи двері були замкнені? — Я пішов кілька кроків назад. Знову станув.

Звідки нараз сей страх?

Я хотів собі викидати, що я трус: — але думки мої застягли. В середині речення.

Божевільна ідея напала мене нагло: Мерщій, як мога швидше вилізти на стіл, вхопити крісло, піднести його в гору і вдарити з гори по лобі »те«, що лазило по землі, — — коли б — коли б воно зблизилося до мене.

»Але тут прецінь нема нікого,« сказав я до себе голосно і гнівно, »чи ти боявся колинебудь в життю?«

Не помогало. Воздух, який я вдихав, став рідкий і гострий, як етер.

Коли б я побачив що небудь: найстрашніше, що можна собі уявити, — мій страх пропав би в одну мить.

Ніщо не приходило.

Я сверлував очима всі закутки:

Нічого.

Всюди самі добре знайомі річи: меблі, скрині, лампа, образ, стінний годинник — мертві, старі вірні приятелі.

Я сподівався, що вони змінятися в моїх очах і помогуть мені найти в обмані зміслів причину почуття жаху, що мене давило.

І те ні. — Вони остали вірні своїй подобі. Навіть занадто задеревіли, як на сей сумерк, щоб можна було вважати те природним.

»Вони стоять під тим самим примусом, що й ти сам,« відчував я. »Вони бояться зробити навіть найтихший рух.«

Чому стінний годинник не тикає? —

Чиганнє кругом спивало кождий звук.

Я порушив стіл і дивувався, що можу чути стукіт.

Коли б бодай вітер свистів довкруги хати! — Навіть се ні! Або дрова в печі затріскотіли: — але вогонь погас.

І безнастанно те саме страшне чиганнє у воздухі — без перерви, без віддиху, наче струя води.

Отсе даремне чатованнє всіх моїх змислів! Я трачу надію, чи зможу се перетрівати. — Весь простір повен очей, яких не можу бачити, — повен безцільно блукаючих рук, яких не можу зловити.

»Се жах, що родиться сам із себе, обезсильюча гроза невловимого ніщо-щось, що не має ніякої форми та прогризає границі нашого думання«, розумів я глухо.

Я станув твердо і ждав.

Ждав певно чверть години: а може »воно« спокусилося та закралося ззаду до мене — і я міг би його зловити?!

Одним махом я обернувся: знову нічого.

Те саме пожираюче мозок »ніщо«, що не було і проте наповняло кімнату своїм страшним життєм.

Як би я вибіг? Що спиняло мене?

»Воно пішло б за мною«, зناх я відразу в неминучою певністю. Я зناх теж, що не поможе мені, коли за свічу, — а проте я шукав за сірниками, поки їх не нашов.

Але свічка не хотіла горіти та довго ледви тільки блимала: мале полум'я не могло ні живи ні вмерти, а коли нарешті вибороло собі сухітне житте, було без блеску, наче жовта, брудна бляха. Ні, в темряві було ліпше.

Я згасив і кинувся в одінню на ліжко. Рахував удари моого серця: один, два, три — чотири.... до тисячі, і знов наново — годинами, днями, тижнями, як мені здавалось, аж уста мені висохли і волоссе наїжилось: ні хвилини полекші.

Ні одної-однісської.

Я почав вимовляти слова, як попадали мені на язик: »принц«, »дерево«, »книжка«, »дитина« — та повторювати їх судорожно, поки нагло не станули вони переді мною голі, як безглазні, страшні звуки з варварської

давнини, і я мусів з цілої сили думати, щоб віднайти
знов їх значіннє: П-р-и-н-ц? — К-н-и-ж-к-а?

Чи не був я вже божевільний? А може я вмер? —
я обмащував себе кругом.

Встати!

Сісти на крісло!

Я опустився у фотель.

Коли б нарешті смерть прийшла!

Щоб тільки не чути більше того безкровного, страш-
ного чигання! «Я — не хочу — я — не — хочу,»
— кричав я. «Чи ж ви не чуєте?!

Я опустився безсильно.

Я не міг зрозуміти, що я все ще живу.

І я вліпив очі просто перед себе, нездатний щоне-
будь думати або робити.

«Пошо подає він мені так уперто зернятка?», при-
плила мені до голови думка, зникла і вернула знову.
Зникла і вернула знову.

Нарешті зпровола стало мені ясно, що переді мною
стояло дивне существо — може воно стояло вже, відколи я
тут сидів — і простягнуло до мене руку:

Сіре, широкоплече створіннє, величини присадкува-
тої людини, сперте на спірально крученим суковатім ко-
стурі.

Там, де повинна би бути голова, я міг запримітити
тільки мрячний туман з блідої пари.

Від появи йшов мутний запах санталу та мокрого
лупаку.

Почуття повної безпомічності майже відібрало мені
свідомість. Ціла моя довга, пожираюча нерви мука ску-
пилася тепер разом в смертельний жах та стялася в
формі того сущства.

Мій інстинкт самозаховання говорив мені, що я
збожеволів би від жаху й переляку, коли б побачив
обличче фантома, — він остерігав мене передтим, кри-

чав мені в уха —, а проте щось тянуло мене, наче магнет так, що я не міг відвести очей від білявої мряковини та шукав у ній очей, носа і уст.

Але ж як не силкувався я: туман стояв непорушно. Мені вдавалося вправді встремити на туловище голови ріжного роду, але за кождим разом я знов, що їх зродила тільки сила моєї уяви.

Вони й розвівалися заєдно — майже в тій самій хвилині, як я творив їх.

Тільки форма голови єгипетського ібіса лишилася ще найдовше.

Обриси фантома розплівалися примарно в темряві, то стягалися ледви замітно, то знов надувалися, наче би від повільного віддиху, що пробігав ціле тіло, і се був одинокий рух, який можна було замітити. Замісць ніг дотикали землю кости, а м'ясо на них — сіре й без крові — було підкочене на п'ядь до гори в напучнявілі краї.

Непорушно простягало се створіннє до мене свою руку.

У ній лежали малі зернятка. Завбільшки фасолі, червоної краски і з чорними цятками по краях.

Що мав я з ними робити?!

Я відчував глухо: на мені лежала величезна відповідальність — відповідальність, що виходила далеко понад все земське, — коли б я не зробив тепер того, що треба.

Я прочував, що десь у царстві причин хитаються дві терези, на кождій з них тягар пів світа, — на одну з них я кину пилинку: та спаде до землі.

Отсє було те страшливе чиганнє кругом, — розумів я тепер. »Не кивнути ні пальцем!« радив мені мій мозок, — »хоча б навіть смерть не мала віками приходити, щоб спасти мене від тої муки!« —

Але й тоді ти доконав би вибору: ти б отже не

приняв зернят, шептало щось у мені. Тут вороття немає.

Я глядів кругом, шукаючи помочі, чи не найду якого знаку, що мені робити.

Нічого.

І в мені теж ніякої поради, ніякого помислу — все на смерть завмерло.

Я зрозумів, що життє міріядів людей в тій страшній хвилині легке, мов перо. — —

Мусіла бути пізна ніч, бо я не міг вже бачити стін моєї кімнати.

У сусіднім ателіє тупотили кроки; я чув, як хтось отвирав шафи, витягав шуфляди та кидав зі стуком на землю, чув, здавалось, голос Васертрума, як він своїм хриплівим басом кидав дикі проклони; я не слухав того. Се було для мене байдуже, як шелест миші. — Я замкнув очі:

Довгими рядами переходили попри мене людські обличча. Із замкненими повіками — задеревілі мертвецькі маски: — мій власний рід, мої власні предки.

Все та сама будова чашки, хоча тип, здавалось, змінявся. Вони виступали із своїх гробів, — із гладко розділеним волоссем, кучерявим або коротко стриженим, в перуках, або з крученими чубами — цілими віками, поки їх риси не ставали все більше і більше знайомі та не спилися вкінці в одно останнє обличче: — обличче Голема, на якім увірвався ланцюх моїх предків.

Потім темрява перемінила мою кімнату в безмежний пустий простір. Посеред нього сидів я на моїм фотелі, а переді мною знову сіра тінь із простягненою рукою.

А коли я розплющив очі, стояли довкруги нас у двох кругах, що перетиналися як вісімка, дивні ества:

В однім крузі вбрані в одяги з фіолетним полиском, в другім з червоно-чорним. Люде чужої раси, висо-

кого, неприродно худощавого росту, їх обличча закриті світлячими хустками.

Серце билося в грудах і говорило мені, що прийшла хвиля рішення. Мої пальці здрігнулися за зернятами: — і я бачив, як задрожали постаті в червонавім крузі. —

Чи мав я відкинути зернята?: дрожання прошибло синявий круг; — я глянув гостро на мужчину без голови; він стояв — у тій самій поставі: без руху, як і перше.

Навіть його відних устав.

Я піdnіс руку, все ще не знав, що маю робити, і — вдарив по витягненій руці фантома так, що зернятка покотились по землі.

Один момент, так нагло, наче електричний удар, мене покинула свідомість, — мені здавалось, що я лечу у безвісти, — а потім я стояв міцно на ногах.

Сіре створіннє зникло. Так само й ества з червоного круга.

За те синяві постаті станули перстенем довкруги мене; на грудях вони мали напис із золотих гіерогліфів, а поміж вказуючим і великим пальцями держали в гору мовчки — наче на знак присяги — червоні зернятка, що їх я вибив з руки безголовому фантомові.

Я чув, як на дворі бив град об вікна і рев вихру
роздираєв воздух:

По місті шаліла зимова завірюха з цілою своєю безглуздною скаженістю. А від ріки дудніли крізь рев бурі в ритмічних відступах арматні вистріли на знак, що на Молдаві ломиться крига. Моя кімната палала в світлі безнастаних іскор. Я почув себе нагло таким слабим, що мої коліна дрожали, і я мусів сіdatи.

»Будь спокійний,« сказав виразно біля мене голос,
»будь цілком спокійний, сьогодня — лельшімурім: ніч
охорони.« —

Бура надставала звільна і оглушуючий гук перейшов в одноманітне барабанення граду по дахах.

Змучення збільшилось у моїх членах так дуже, що вже лиш тупими змислами й напів у сні я бачив те, що діялося кругом мене:

Хтось із круга сказав слова:

»Кого шукаєте, того тут немає.«

Інші відповіли щось чужою мовою.

На те сказав знову перший тихо одно речення, в якім приходило імя

»Генох«,

але решти я не зрозумів: вітер надто голосно приносив знад ріки стогін тріскаючої криги.

— — — — —
Тоді один виступив із круга, станув переді мною, показав на гіерогліфи на грудях — се були ті самі букви, що й у других — і спитав мене, чи я вмію їх читати.

А як я — лепечучи зі змучення, — заперечив, він обернув долоню проти мене і письмо з'явилось на моїй грудні світличими буквами, зпершу латинськими:

CHABRAT ZEREH AUR BOCHER

— — — — —
що перемінилися далі звільна у незнайомі для мене.

— — — I я, і я попав у глибокий сон, якого я не знав від тої ночі, коли Гілель розв'язав був мій язик.

Похіть

Мов стріла промайнули мені останні дні. Я мав ледви час з'їсти.

Якийсь непоборимий потяг до зверхньої діяльності приковував мене від ранку до вечора до моого робітного стола.

Гема була скінчена, і Мірям тішилась нею, як дитина.

Таксамо буква »І« в книжці Іббур була направлена.

Я оперся в фотелі та переходив спокійно по черзі всі дрібні події сьогоднішнього дня:

Як стара жінка, що мене обслугує, влетіла вранці після бурі до моєї кімнати з вісткою, що в ночі завалився кам'яний міст. —

Дивно: — Завалився! Може власне тоді, як я ті зернятка — — — ні, ні, не думати про те; ся подія могла б прибрести через те вигляд тверезої дійсности, а я рішився був заховати її у моїй груди, поки вона сама з себе знов не пробудиться, — отже лиш не рухати сього.

Коли се було, як я ходив ще через той міст, бачив кам'яні статуй, — а тепер лежав він розвалений, сей міст, що стояв віками.

Мене настроювало се майже жалісно, що я не мав вже ніколи поставити на нього своєї ноги. Коли б його знову відбудували, то се вже не буде той старий, таємничий, кам'яний міст.

Я різав гему і годинами роздумував над тим, і в мені віджило так самозрозуміло, наче б я ніколи сього

не забув: як часто я дитиною і пізніше глядів у гору на статую святого Люїт'гарда і всіх тих інших, що лежали тепер поховані в ревучих хвилях.

Я побачив знову в душі багато тих, малих любих речей, що були моїми в моїй молодості — і моого батька і мою маму і юрбу шкільних товаришів. Тільки хати, де я жив, я не міг собі пригадати.

Я зінав, що нагло, одного дня, коли я найменьше буду надіятися, вона стане знов переді мною; і я тішився на те.

Почуттє, що нараз усе в мені так природно і просто розвивається, було таке міле.

Коли я передуchorа витягнув з касети книгу Іббур, відалося мені цілком самозрозуміле, що не було на ній нічого дивного, що вона виглядала тепер цілком так, як стара пергаментова книга, прикрашена коштовними ініціалами.

Я не міг зрозуміти, що колись вона здавалась мені чимсь примарним!

Вона була писана по єврейськи, цілком для мене незрозуміло.

Коли ж прийде той незнайомий відібрati собi її?

Життєва втіха, що під час праці заховалась була потайки в мені, збудилася наново зі всею своєю покріпляючою свіжістю та прогнала думки про ніч, що хотіла знову напастi ззаду на мене.

Я вхотив швидко образ Анг'еліни — присвяту, що була на нім, я відтяв був — і цілував його.

Се все було таке нерозумне й недорічне, але чому б раз не — мріти про щастя, стримати ясну теперішність і тішитися нею, як миляною банькою?

Чи ж не могло здійснитися те, чим блахманила мене туга моого серця? Чи ж було се цілком неможливе, щоб я через ніч став славною людиною? Рівною її, хоч і не по роду? Що найменьше рівний дру Савіолі? Я думав про г'ему Мірями: коли б мені ще й інші так

вдалися, як та, — без сумніву, навіть перші мистці всіх віків не створили ніколи нічого ліпшого.

Взяти тільки один припадок: як би так муж Анг'еліни вмер нагло?

Мені стало гаряче й холодно: один маленький припадок — і моя надія, найбільш очайдушна надія, набрала змісту. На тоненькій нитці, що кождої години могла урватися, висіло мое щастє, що мусіло тоді впасти в мої руки.

Чи вже тисячі разів не діялсь мені чуда? Речі, про які людство ніколи не догадувалось, що вони існують?

Чи се не було чудо, що за кілька тижнів пробудився в мені мистецький талан, що вже сьогодня підніс мене високо понад пересічність?

А я ж стояв доперва на початку дороги!

Чи не мав я отже права до щастя?

Чи ж містника рівнозначна недостачі бажань?

Я заглушив »так« у собі: — ще лиш годину мріти — одну хвилину — одно коротке людське життя!

І я їмрів з отвертими очима:

Шляхотні камені на столі росли і росли та окружали мене з усіх боків барвними водопадами. Дерева з опалю стояли разом групами та блестіли в світляних хвилях неба, що мерехтіло голубо, наче крило велитенського тропічного метелика, серед дощу дрібненьких іскор над непроглядними луками, повними гарячого літнього воздуху.

Я мав спрагу й охолоджував своє тіло в ледяному шипоті потоків з лисучої перлівки, що шуміли почесрез скельні зломи.

Душний подих вітру гладив гірські стоки, засіяні цвітом і квітками та оп'янював мене запахом ясміну, якінів, нарцизів, боровиків. — — — — — — —

Не можу! Не можу знести! Я згасив образ. —
Мене мучила спрага.

Се були муки раю.

Я відчинив вікно, вогкий вітер обвіав мов чоло.

Носився запах надходячої весни. — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —
Мірям!

Я мусів думати про Мірям. Як то вона мусіла схильована держатися стіни, щоби не впасти, коли розповідала мені, що сталося чудо, справжнє чудо: вона найшла золотий гріш у хлібі, що його поклав був пекар зі сіней через решітку на кухонне вікно. — — — — —

Я вхопив свою калитку. — Сьогодня не було ще мабудь запізно, і я мав ще час вичарувати для неї знов одного дуката!

Щодня приходила вона до мене, мені для товариства, як вона казала, але не говорила при тім майже ні слова, так була перенята тим »чудом«. Ся подія зворушила її до глибини, і коли я собі пригадував, як вона часами нагло без зверхньої причини — на сам спогад — ставала бліда, мов смерть, мені мутилося у голові на саму думку, що я в своїй сліпоті міг натворити речі, наслідки яких сягали в безконечність.

А коли до того я пригадав собі останні, неясні слова Гілеля та зв'язав їх разом із тим, мене прошибав мороз.

Чистий мотив не був для мене оправданнем, — я розумів, що ціль не освячує засобів.

А що, коли до того є мотив: »бажаннє допомогти« був тільки наоко »чистий«? Може під ним крилася якась утаєна брехня: самолюбне, несвідоме бажаннє розкошуватися ролею добродія?

Я починав бути непевний щодо себе самого.

Се ясне, що я Мірям осужував надто поверховно.

Вже як дочка Гілеля мусіла вона бути інша від других дівчат.

Як же ж я міг бути такий нахабний та вдиратися

таким безглуздим способом в тайни життя, що стояло, можливо, о ціле небо вище від моого!

Мене ж повинні були остерегти вже самі риси її обличча, що сто разів швидше відповідало часам шестої єгипетської династії і навіть для них було ще надто одуховлене, а не то для наших часів з їхнimi типами розумових людей.

»Лиш цілковитий дурак недовіряє зверхньому виглядові«, читав я десь-колись. — Як слушно! Як правдиво!

Мірям і я були тепер добрі приятелі; чи мав я її признатись, що се я день за днем перепачковував дукати у хліб?

Сей удар був би надто наглий? Він ошоломив би її.

Я не смію на се зважитися, я мушу поступати обережніше.

А може якнебудь ослабити »чудо«? Замісць вкладати гроші в хліб, класти їх на сходи так, щоб вона мусіла їх найти, як відчинить двері, і так далі, і так далі? Я потішався, що буде можна видумати щось нове, не таке різке, якийнебудь шлях, що звільна виведе її з царства чуда знов у буденне житте.

Так! Се було найліпше.

А може розтяти вузол? Звіритись її батькові, і його порадитися? Мені стало стидно. На такий крок був ще час, коли всі інші способи заведуть.

Тільки зараз до діла, не тратити часу!

Мені приплила добра думка: Я мусів намовити Мірям до чогось особливого, вирвати її на кілька годин з її звичайного оточення, щоб вона мала інші враження.

Ми взяли б віз і поїхали на прогулку. Хто буде нас знати, як минемо жидівську дільницю?

Може буде їй цікаво оглянути розвалений міст?

Або міг би їхати з нею старий Цвак, або котра з давніх приятельок, коли б вона вважала дивачним, щоби я був при тім.

Я рішився не допустити ніякого спротиву. — —

— — — — — На порозі я мало не наскочив на якогось мужчину.
Васертрум!

Він мусів заглядати через дірку від ключа, бо стояв зігнений, як я з ним з'ударився.

»Ви шукаєте мене?«, спитав я грубо.

Він вистогнав своїм неможливим жаргоном кілька слів оправдання; потім притакнув.

Я казав йому прийти близше й сідати, але він ставув біля стола та мняв судорожно капелюх. Він силкувався даремне затаїти переді мною глибоку ворожість, що відбивалася в його обличчу і в усіх його руках.

Ще ніколи я не бачив сеї людини так близько. Се не була його страшлива бридота, що так відтручувала від нього; (вона настроювала мене борше милосерно: він виглядав як створіннє, якому природа при самім уродженню з люті й обриження роздавила ногую обличче) — виною в съому було щось інше, що виходило з нього і не давалось означити.

»Кров«, як се називав влучно Харовзек.

Я мимовільно обтер руку, яку подавав йому при вході.

Хоч як непомітно я се зробив, а проте він замітив мабуть, бо мусів нагло з цілої сили здавлювати на своїм обличчу вибух ненависті.

»Гарно вам тут«, промовив він вкінці, спотикаючись, коли бачив, що я не хотів починати розмови.

Всупереч своїм словам він замкнув при тім очі, можливо, щоб не стрінутись з моїм поглядом. А може він думав, що се надасть його обличчу більш невинний вигляд?

Можна було виразно відчути, скільки муки завдавав він собі, щоб говорити літературною мовою.

Я не почувався з'обов'язаним до відповіди і ждав, що він далі скаже.

У заклопотанню вхопив він пильник, що — Бог вна звідки — лежав на столі ще від часу гостини Харовзека, але зараз же мимовільно вз'яв руку назад, наче б його гадюка вкусила. Я дивувався в душі його півсвідомій душевній чутливості.

»Певно, очевидно, сього вимагає діло, щоб мати все гарно уладжене,« сказав він швидко, »коли мається — такі благородні візити.« Він хотів отворити очі, щоби побачити, яке враження зроблять на мене ці слова, але призвав се мабуть надто вчасним і замкнув їх скоро назад.

Я хотів пришперти його до муру: »Ви думаете про даму, що недавно тут заїздила? Скажіть же ж виразно, куди зміряєте!«

Він вагався хвилину, потім вхопив мене сильно за руку і потяг до вікна.

Дивний, неумотивований спосіб, в який він се робив, пригадував мені, як він перед кількома днями втягав на долині у свою криївку глухонімого Яроміра.

У викривлених пальцях він держав лискучий предмет:

»Як думаете, пане Пернат, чи дається ще з того що зробити?«

Се був золотий годинник з так сильно погнутими накривками, що виглядало майже так, наче б хто вмисне їх погнув.

Я взяв побільшуоче скло: завіси були до половини повідрирані, а в середині — чи не було там щось вигравироване? Ще ледви читке, а до того подряпане безліччю цілком свіжих шрамів. Я відчитував поволі:

К — рль Цот — ман.

Цотман? Цотман? — Де читав я се ім'я? Цотман? Я не міг нагадати собі. Цотман?

Васертурм мало що не вибив мені люпи з руки:

»У механізмі не бракує нічого, я вже сам дивився. Але верх, з ним зле.«

»Треба тільки випростувати, що найбільше в кількох місцях споїти. Се може вам так само добре зробити перший ліпший золотник, пане Васертрум.«

»Мені залежить на сім, щоб се була солідна робота. Як то кажуть: мистецька«, перервав він мені поспішно. Майже боязко.

»Отже добре. Якщо вам так багато на тім залежить —«

»Багато на тім залежить!« Його голос аж скакав від подратовання. »Я ж сам хочу носити сей годинник. І як кому його покажу, хочу мати змогу сказати: гляньте, так робить пан Пернат.«

Мені стало гидко від цього драба; він плював мені просто в лиць свої противні лестощі.

»Як прийдете за годину, все буде готове.«

Васертрум вився в судорогах: »Так нема. Я так не хочу. Три дні. Чотири дні. На другий тиждень досить. Я ціле життє робив би собі докори, що я вас наглив.«

Чого він міг хотіти, що він так хвилювався? Я пішов до сусідньої кімнати і замкнув годинник у касеті. Зверха лежала фотографія Анг'еліни. Я швидко зачинив накривку — на випадок, як би Васертрум дивився за мною.

Коли я вернув, впало мені в очі, що він почервонів був.

Я глядів гостро на нього, але зараз же покинув своє підозрінне: Не може бути! Він не міг нічого бачити.

»Отже може на другий тиждень«, сказав я, щоби закінчити його візиту.

Нараз перестав він вже спішитися, взяв крісло і сів.

Він отворив тепер при говоренню широко свої риб'ячі очі, інакше, як дотепер, та глядів уперто на найвищий гузик моєї камізолі.

Павза.

»Ta дівка казала вам, очевидно, щоб ви вдавали,

що про ніщо не знасте, коли би що виявилося. Щооо?« порснув він на мене нагло без ніякого вступу і вдарив кулаком об стіл.

Будо щось дивачно страшного в тій раптовності, з якою він міг перейти від одного способу говорення до другого — від підхлібства до брутальності, і я вважав се за дуже правдоподібне, що більшість людей, особливо жінки, мусіли в одну мить попадати в його владу, якщо він мав проти них бодай найменьшу зброю.

Я хотів зірватися, вхопити його за шию та викинути за двері, се була моя перша думка; але потім я надумався, чи не було розумніше вислухати його наперед докладно.

»Я справді не розумію, що ви думаєте, пане Васертурм«; — я старався зробити при тім можливо глупе лице.

»Чи маю вас може вчити по німецьки?«, крикнув він до мене грубо. »Будете мусіли піднести свою руку перед судом, як буде про те справа. Розумісте мене?! Се я вам кажу!« Він почав кричати: »Мені в лице ви не заперечите, що ,вона‘ вибігла звідти — він показав великим пальцем на ателіє — до вас в одній хустці на собі — й більше нічого!«

Лютъ підступила мені до очей; я вхопив драбугу за груди і потряс ним:

»Як ще одно слово скажете таким тоном, я поломлю вам кости! Розумісте?«

Блідий, мов смерть, опустився він на крісло і лепетів:

»Що таке? Що таке? Що ви хочете? Я лиш так кажу.«

Я перешовся кілька разів по кімнаті, щоб успокоїтись. Я не слухав, що він там випльовував на своє оправданнє.

Потім я сів зараз проти нього з рішучою постановою вияснити раз на завсіди справу, наскільки вона дотикала Анг'еліни і, коли б справа не мала закінчи-

тися мирно, змусити його щоб він остаточно розпочав ворожий наступ та вистрілив передчасно тих кілька своїх слабих стріл.

Не звертаючи найменьшої уваги на його переривання, говорив я йому просто в очі, що якенебудь вимущене — я клав натиск на се слово — певно не вдастся, бо він не може підтвердити доказами ніодного закиду, а я сам з'умію рішучо відтягнутися від свідоцтва (якщо взагалі можливе, щоб колинебудь могло прийти до сього). Анг'еліна надто близька мені, щоб я її не мав вирятувати в потребі, що б не коштувало воно, хоча б навіть фальшиву присягу!

Кождий м'яз на його обличчу дрожав, розтята губа розтягнулась аж до носа, він вискалив зуби і воркотів мов индик все те саме: »Чи я що хочу від тої дівки? Та ж послухайте!« — Його виводила з терпеливости те, що я не збивався з пантелику. — »Про Савіолю меніходить, про ту прокляту собаку, — того — того —«, виравалось йому нагло.

Він дихав спішно. Я замовк швидко: нарешті він був там, де я хотів, але він вже був стяминсь і влішив знову очі в мою камізоль.

»Послухайте, пане Пернат,« він силкувався наслідувати холодний, розважний купецький спосіб говорення.« Ви заєдно говорите про ту дів — — про даму. Добре! Вона замужна. Добре: вона вдалася з тим — тим молодим гільтасем. Що ж мені до того?« Він вимахував руками перед моїм обличчем, зложивши кінці пальців разом так, наче б держав між ними сіль — хай вона сама тим журиться, та дівка. — Я світова людина і ви теж. Ми оба се знаємо. Щоо? Я лиш хочу прийти до моїх грошей. Розумієте, Пернат?!

Я слухав здивовано:

»До яких грошей? Чи др. Савіолі вам що винен?«

Васертрум відповів виминаючо:

»Ми маємо в собою порахунки. Се на одно виходить.«

»Ви хочете замордувати його!« кричав я.

Він скочив на рівні ноги. Заточився.

»Так є! Замордувати! Як довго хочете ще грати комедію переді мною.« Я показав йому двері. »Геть звідси.«

Він взяв поволи капелюх, всадив на голову і обернувся, щоб вийти. Потім ще раз станув і сказав з таким спокоєм, на який я не вважав його ніколи спосібним:

»І так добре. Я хотів був вас пустити. Добре. Як ні, то ні. Милосерні цилюрики роблять гнилі рани. Сього мені досить. Коли б ви були розумні —: та ж Савіолі вам тільки на заваді! — Тепер — я — зроблю — всім вам троє« — він зробив рух душення, під чим він розумів — »кінець.«

На його обличчу малювалась така сатанічна безпощадність і він був, здавалось, такий певний свого, що мені кров у жилах застигла. Він мусів мати в руках зброю, якої я не передчував і якої Харовзек теж не знав. Я чую, що земля під мною хитається.

»Пильник! Пильник!« шептало мені щось у мозку. Я обчисляв віддаленне: один крок до стола — два кроки до Васертрума — я хотів вже скочити — — — коли нагло, як зпід землі, виріс на порозі Гілель.

Кімната розплілась перед моїми очима.

Я бачив тільки — наче крізь мряку, — як Гілель стояв непорушно і як Васертрум поступився крок за кроком назад аж до стіни.

Потім Гілель сказав:

»Ви ж знаєте, Ароне, реченне: Всі Жиди для себе ручителі? Не робіть другому пакости.« Він додав кілька єврейських слів, яких я не розумів.

»Що ви там нишпорите біля дверей?« виплював тандитник дрожучими устами.

»Чи я підслухував, чи ні, се вас хай не журить!« — і знов закінчив Гілель єврейським реченим, що звучало сим разом мов погроза. Я ждав, що прийде до суперечки, але Васертрум не відповів ні звука, надумався хвильку і гнівно вийшов.

Я глядів з напруженнем на Гілеля. Він дав мені знак, щоб я мовчав. Він ждав, очевидно, на щось, бо надслухував пильно крізь сіни. Я хотів зачинити двері: він здержал мене нетерпеливим рухом.

Минула певне одна минута, як знову по сходах застукотіли тяжкі кроки тандитника. Гілель вийшов без слова і зробив йому місце.

Васертрум ждав, поки він віддалився, і пробурмотів злісно до мене:

»Віддайте мені мій годинник.«

Жінка

Де міг тільки бути Харовзек?
Може він забув умовлений знак? А може його
не бачив?

Я підійшов до вікна, і повернув зеркало так, що со-
няшне проміннє, що відбивалося від нього, падало про-
сто на закриване віконце його пивничного помеш-
кання.

Виступ Гілеля — вчора — успокоїв мене трохи.
Він певно був би остеріг мене, якщо мені грозила б
небезпека.

Крім того: Васертрум не міг більше нічого важ-
ного зробити; вийшовши від мене, він пішов зараз до
своєї крамниці, — я кинув оком на долину: справді,
він стояв там спертий між своїми кухонними плитами
цілком так, як я бачив його вранці рано — — —

Невиносиме, отсе вічне чеканнє!

Лагідний, весняний воздух, що вливався крізь від-
чинене вікно з сусідньої кімнати, робив мене хворим
від туги.

Як капле вода з дахів! І як блищає її ніжні
струї у соняшнім світлі!

Якісь невидимі сили тягнули мене на світ. Не-
терпеливо ходив я по кімнаті сюди й туди. Кинувся у
крісло. Встав знову.

Оточ хворобливий зав'язок невідомого закохання у
моїй груди не хотів уступити.

Цілу ніч він мене мучив. То раз Анг'еліна при-
тулилась до мене, то знову говорив я ніби то цілком

невинно з Мірям. Ледви я пірвав її образ, як прийшла знову Анг'еліна і цілувала мене; я нюхав запах її волосся, її м'ягка соболева шуба ласкотала мою шию, зсунулась з її обнажених плечей — і вона перемінилася в Розіну, що з п'яними, напів замкненими очима танцювала — нага у фраку; — — — і все те в півсні, що був цілком, начечуваннє. Немов солодке, пожираюче, мрячнечуваннє.

Над ранком стояв над моїм ліжком мій двійник, загадочний Габаль Гармін, »подих костей«, про якого говорив Гілель, — і я читав у його очах: він був у моїй владі, він мусів відповідати на кожде питаннє, яке б я йому не поставив про речі з сього і того світа. Він ждав тільки на те, але жадоба таємного не могла пробитися крізь задушливість моєї крові та всякла у посушливий ґрунт мого розсудку. — Я прогнав геть сей фантом, він мав перемінитися в подобу Анг'еліни, але він скорчився у букву »алеф«, виріс знову, перемінився в жінку-велита, голіську, як я бачив її раз у книзі Іббур, із пульсом, немов землетрус. Вона зігнулася наді мною, і я вдихав одурюючий запах її гарячого м'яса.

— — — — — — — — — — — — —
Чи Харовзек все ще не прийшов? — Дзвони співали на церковних вежах.

Ще чверть години буду ждати — а потім гень на світ! Вештатись по оживлених вулицях, повних святочно одітих людей, замішатися в веселу юрбу в дільницях багачів, бачити гарні жінки з кокетними обличчами, з дрібними руками й ногами.

Може стріну там припадком Харовзека, так звинявся я перед самим собою.

Я взяв із полиці старосвітську тарокову гру, щоб перебути швидше час. —

Може сі образки дадуть мені притоку до пляну нової камеї?

Я шукав за паг'атом.

Не можна найти. Де він міг подітись?

Я перелисткував ще раз карти та заглибився в думках про їх утасне значіння. Особливо сей »повіщений«, — що він міг означати?:

Між небом і землею висить чоловік на шнурі, головою в долину, руки зв'язані на плечах, ліва нога схрещена з правою так, що виглядала, наче хрест над оберненим трикутником?

Незрозуміле порівнання.

А ж ось! — Нарешті! Харовзек прийшов.

А може таки не він?

Радісна несподіванка, се була Мірям.

»Знаєте, Мірям, що я власне хотів іти до вас і просити вас поїхати зі мною на прогулку?« Се не була цілковита правда, але я не робив собі нічого з того. — »Правда, ви не відмовите мені сього? Я сьогодня так безмірно радію серцем, що ви, власне ви, Мірям, мусите увінчати мою втіху.«

»— Їхати на прогулку?«, повторила вона з таким зчудованням, що я мусів голосно засміятися.

»Чи се предложення справді таке чудне?«

»Ні, ні, але — — —,« вона шукала слів, »нечувано дивне. Їхати на прогулку!«

»Зовсім не дивне, коли подумаете, що се роблять сотки тисячів людей — властиво ціле життя нічого іншого не роблять.«

»Так, інші люди!« притакнула вона, все ще цілковито заскочена.

Я взяв її за обі руки:

»Я хотів би, щоб ту втіху, яку переживають інші люди, ви, Мірям, уживали ще в безмірно більшій мірі.«

Вона стала нагло бліда, мов смерть, і я бачив по її задеревілім, глухім погляді, про що вона думала.

Се підштовхнуло мене.

»Ви не можете, Мірям, носитися заєдно з тим — чудом«, вговорював я її. »Чи обіцяєте мені се — з — з приязні?«

Вона чула страх у моїх словах і глянула здивовано на мене.

»Коли б воно на вас так не впливало, я міг би з вами тішитися, але так? Чи знаєте, що я журюся дуже вами, Мірям? — Вашим — вашим — як маю сказати? — вашим душевним здоровлем! Не беріть сього дослівно, але: я бажав би, щоб се чудо не було ніколи сталося.«

Я чекав, що вона буде сперечатись, але вона тільки притакнула задумано головою.

»Воно вас пожирає. Чи не так, Мірям?« Вона зірвалася:

»Деколи я сама майже хотіла б, щоб воно не було сталося.«

Се було для мене, наче промінь надії. — »Коли подумаю«, говорила вона цілком поволі і наче в сні, — »що могли б прийти часи, коли б я мусіла жити без чуд — — —.«

»Ви ж можете прецінь через ніч розбагатіти і не потрібуете потім вже більше —,« перервав я їй необережно, але спинився мерщій, як побачив переляк на її обличчу, — »я кажу: Ви ж можете природним способом позбутися нагло своїх журб, а чуда, які б вас тоді оживляли, були б духового роду: — внутрішні переживання.«

Вона похитала головою і сказала твердо: Внутрішні переживання — се ніякі чуда. Дуже дивно, що є, мабуть, люди, які їх загалом не мають. — Від моого дитинства, день за днем і ніч за нічю, я переживаю — « (вона урвала відразу і я догадався, що в ній було ще щось інше, про що вона мені ніколи не говорила, може переживаннє невидимих подій, подібно, як у мене) — »але се сюди не належить. Навіть коли б хто встав і уздоровляв хворих дотиком руки, я не

могла б назвати сього чудом. Доперва тоді, як мертву матерію — землю — опановує дух і коли природні закони ломляться, тоді стається те, за чим я тужу, від коли можу думати. — Мені сказав раз батько: кабалістика має двояку суть: магічну й абстрактну, які ніколи не покриваються. Вправді магічна може притягати до себе абстрактну, але ніколи противно. Магічна — се дар, ту другу можна здобути, хоча тільки при допомозі провідника.« — Вона продовжала першу думку: »Сей дар се те, чого я прагну; що я можу здобути, те для мене байдуже і безвартне, мов пилина. Коли я подумаю, сказала я перше, що могли б прийти часи, коли б я знову мусіла жити без чуд,« — я бачив, як судорожно корчились її пальці і мене роздирало каяттє і жаль, — »тоді гадаю, що я вмру вже тепер ізза самої можливости.«

»Чи се та причина, задля якої ви бажали теж, щоб се чудо було ніколи не сталося?« спитав я.

»Тільки в часті. Є ще щось інше. Я — я —«, вона призадумалась на хвилю, »я ще не була дозріла до того, щоб пережити чудо в такій формі. Так воно є. Як маю вам се вияснити? Возьміть, наприклад, що я від років маю один і той сам сон, що снується все далі і далі і в якім хтось — скажім: мешканець іншого світа — поучує мене і не тільки виказує мені на моїй власній подобі та її повільних змінах, як далеко мені ще до тої магічної зрілості, щоб пережити »чудо«, але: розв'язує мені також розумові питання, що займають мене деколи по днях, і то в такий спосіб, що я се можу завсіди провірити. Ви зрозумієте мене: Таке существо може заступити людині все щастє, яке тільки можна придумати собі на землі; се для мене міст, що лучить мене з »тамтим« боком, се драбина Якова, по якій я можу піднести до світла понад буденну темряву, — се мій провідник і приятель, і всю мою надію, що я на тих темних шляхах, якими йде моя душа, не за-

блуджу в божевіллі і темряву, я покладаю на »того«, що ще ніколи мене не обрехав. — Аж тут нараз, в супереч всьому, що він казав мені, перехрещує мое життя »чудо! Кому маю тепер вірити? Чи було ма-ною це, що наповняло мене довгими роками без перерви? Коли б я попала в сумнів щодо сього, я впала б стрімголов у бездонну пропасть. — А отже се чудо сталося! Я крикнула б з радощів, коли б —«

»Коли б — — —?« перервав я їй без диху. Може промовить вона тепер сама те спасаюче слово, і я буду міг їй до всего призватись.

»— коли б я довідалася, що я помилялася, — що се не було ніяке чудо! Але я знаю так певне, як те, що я тут сиджу, що я загинула б від того«; (мені серце застигло) — »коли б була стягненна назад з неба на землю? Чи думаете, що людина може се знести?«

»Просіть помочі у свого батька«, сказав я безрадний зі страху.

»У моого батька? Помочі?« — вона гляділа на мене без зrozуміння — »чи може він найти там третій шлях, де є тільки два? — — Знаєте, що було б для мене одиноким рятунком? Коли б зі мною те лучилося, що було з вами. Коли б я в сій хвилі могла забути все, що лежить поза мною: ціле мое життя по минішний день. — Чи се не дивно: те, що ви відчуваєте як нещастя, було б для мене найвисшим щастем!«

Ми обоє мовчали довгий час. Потім вона вхопила нагло мою руку і сміялася. Майже весело.

»Я не хочу, щоб ви через мене журилися;« — (вона потішала мене — мене!) — »передтим ви були такі урадувані й щасливі весною на дворі, а тепер ви, паче сам смуток. Я не повинна була вам загалом нічого казати. Викиньте се зі своєї пам'яти і думайте знов так весело, як передтим! — Я ж така весела —«

»Ви? Веселі? Мірям?«, перервав я їй гірко.

Вона зробила переконуюче обличче: »Так! Справді!

Весела! Коли я йшла до вас сюди на гору, мені було так несказано лячно, — я не знаю чому: я не могла позбутися почуття, що він в великій небезпеці», — я надслухував — »але замісь, щоб тішитися вашим здоровлем і добрим поводженням, я зажартувала з вами і — —«

Я силувався на веселість: »і те ви можете направити тільки тоді, коли поїдете зі мною.« (Я старався вложить в мій голос як мoga більше певності:) Я хотів би раз побачити, Мірям, чи не вдастся мені розігнати ваші сумні думи. Скажіть, чого ви хочете: ви ж ще ніякий єгипетський чародій, а поки що тільки молода дівчина, якій весняний вітрець може ще наробити пакости.«

Вона стала нараз цілком весела:

»Що ж се з вами сьогодня, пане Пернат? Таким я не бачила вас ще ніколи! — Зрештою ,весняний вітрець: у нас, жидівських дівчат, кермують, як відомо, матері тим вітерцем, а ми маємо тільки слухати. І робимо се очевидно. Се лежить уже в нашій крові. — У моїй ні«, додала вона поважно, »моя мати завзято опиралась, коли мала виходити заміж за гідкого Аrona Vasertruma.«

»Що? Ваша мати? За того тандитника з долини?«

Мірям притакнула. »Богу дякувати, так не сталося. — Правда, для сеї бідої людини се був вбиваючий удар.«

»Бідна людина, кажете?« спалахнув я. »Сей драб — се злочинець.«

Вона похитала задумано головою: »Певно, він злочинець. Але хто сидить у такій шкірі і не стане злочинцем, той мусить бути пророком.«

Я з цікавости присунувся близше:

»Чи знаєте що докладніше про нього? Се цікавить мене. З цілком особливих — —«

»Коли б ви раз один бачили в середині його крам-

ницю, пане Пернат, ви знали б зараз, як виглядає в його душі. Я кажу се, бо я була там дитиною дуже часто. — Чому ви дивитеся на мене так зчудовано? Чи се таке дивне? — Для мене був він все приязний і добрий. Раз навіть, пригадую собі, він подарував мені великий блискучий камінь, що був мені особливо подобався серед його річей. Моя мати казала, що се брилянт, і я мусіла його, очевидно, зараз назад віднести.

Зпершу він довго не хотів його приняти, але потім вирвав мені його з руки і кинув люто геть від себе. Я бачила, як притім блиснули йому слози в очах; я вміла вже тоді досить по єврейськи, щоб зрозуміти, що він бурмотів: „Все прокляте, чого діткнеться моя рука“. — — — Се був останній раз, що мені вільно було його відвідати. З того часу він вже ніколи більше не кликав мене, щоб прийти до його. І я знаю чому: Коли б я не була пробувала його потішати, було б все остало по старому, але що мені було його безмежно жалко і я йому сказала, він не хотів мене більше бачити. — — — Не розумісте цього, пане Пернат? Воно ж таке просте: він навіжений, — людина, що сейчас стає недовірчива, невилічимо недовірчива, коли хто діткнеться його серця. Він вважає себе ще більш гідним, як він справді є, — коли се взагалі ще можливе, і в тім корінь всіх його думок і вчинків. Кажуть, що його жінка любила його, може се було більш милосердє, як любов, але все таки так думало багато. Одинокий, що був глибоко переконаний в противнім, був він. Він всюди прочував зраду й ненависть.

Лишень щодо свого сина він робив виймок. Чи походило се з того, що він ріс на його очах від немовляти так, що батько, можна сказати, переживав разом розвиток кожної прикмети в дитині і через те не міг ніколи дійти до такої точки, де б могло розпочатися його недовірre, або чи се лежало в жидівській крові:

щоб перелиги на свого потомка всю свою здібність любови — в тім інстинктовнім страху нашої раси: що ми могли б вимерти і не сповнити місії, про яку ми забули і яка живе укрита в нас, — хто може се знати!

Вихованнєм свого сина він керував з оглядністю, що межувала з мудрістю і є дивна у такої неочитаної людини, як він. З бистроумністю психольоґа він усував з дороги своєї дитини кожду пригоду, що могла б була вплинути на розвиток його совісти, щоб ощадити йому на будуче душевні муки.

За вчителя він взяв для нього одного визначного вченого, який заступав погляд, що звірята не мають чуття та що їх прояви болю се тільки механічний відруг.

Азбукою його далекозорої системи виховання було більш-меньш: видусити з кожного створіння для себе самого, скільки лиш дастися, а потім викинути геть непотрібну луштину.

Що гроші як знам'я і ключ до „влади“ грали при тім першу роль, те можете, пане Пернат, догадатись. І як він сам скриває старанно власне багацтво, щоб заховати в темряві межі свого впливу, так теж видумав він спосіб, щоб уможливити те саме синові, але рівночасно увільнити його від мук назверхнього нужденного життя: він напоїв його пекельною брехнею про »красу«, присвоїв йому зверхні і внутрішні естетичні манери, навчив його зверха: удавати лелію серед поля, а в середині бути супом.

Очевидно, те з „красою“ не було мабуть його власним винахodom — тільки відай „уліпшеннем‘ поради, яку йому дав був один учений.

Що пізніше син відрікався його, де і коли тільки міг, того не брав він йому ніколи за зло. Противно, він клав йому се в обов'язок: бо його любов була безкорисна і, як се я вже казала раз про свого батька: — така, що розтягається поза гріб.«

Мірям замовкла на хвилю, я бачив по ній, як вона

снувала мовчки далі свої думи та відчув се по зміненім звуці її голосу, коли вона сказала:

»Дивні овочі ростуть на дереві жідівства.«

»Скажіть, Мірям«, спитав я, »чи ви не чули пічого про те, що Васертрум має у своїй крамниці воскову фігуру? Не знаю вже, хто се мені розповідав — може се був лиш сон — —«

Ні, ні, се правда, пане Пернат: воскова фігура, величини живої людини, стоїть у тім куті, де він спить на своїм сіннику поміж найбільше несамовитим хламом. Він відкупив її перед роками, як кажуть, від одного властителя вертепу тільки тому, що вона подібна до одної дівчини — одної християнки, що мала бути колись його коханкою.«

»Мати Харовзека«, тиснулось мені на уста.

»Не знаєте її імені, Мірям?«

Мірям похитала головою. »Коли вам на сім залежить, — може маю довідатися?«

»Пробі, ні, Мірям; се для мене цілком байдуже,« (я бачив по блеску її очей, що вона запалилася бесідою). Я рішив, що вона не може прийти назад до себе), »але що мене далеко більше цікавить, се та область, про яку ви перше побіжно згадували. Я думаю про „весняний вітрець“. — Ваш батько не буде ж вам певно приписувати, за кого ви маєте вийти заміж?«

Вона засміялася весело.

»Мій батько? Що ж ви думаете!«

»Так се велике щастя для мене.«

»Як то?« спитала вона простодушно.

»Бо тоді я маю ще вигляди.«

Се був тільки жарт, і вона не брала сього інакше, а проте зірвалася швидко і пішла до вікна, щоб я не бачив, як вона почервоніла.

Я звернув у бік, щоб помогти їй вийти з заклопотання:

»Одно мушу собі випросити як старий приятель:

Мені ви мусите сказати, як колись дійде вже до того.

— А може ви думаєте загалом не виходити заміж?«

»Ні, ні, ні!« вона боронилась так рішучо, що я мимоволі сміявся — »колись мушу прецінь вийти заміж.«

»Очевидно! Розуміється!«

Вона стала нервуватись, як підросток.

»Чи не можете хвилину бути поважні, пане Пернат?« — Я прибрав послушно вираз учителя, і вона сіла знову. — »Отже: як я кажу, що мушу колись вийти заміж, то розумію під тим, що я вправді не ломила собі дотепер голови над близшими обставинами, але не розуміла б певно життєвого змислу, коли б думала, що я прийшла на світ як жінка на те, що б бути бездітна.«

Перший раз, відколи я знав її, я бачив в її рисах жіночість.

»Се одна із моїх мрій«, говорила вона тихо далі, »представляти собі, що се остаточна мета, коли два єства зливаються в одно — в те, що — — чи ви не чули ніколи про старий єгипетський культ Озіріса? — зливаються в те, що символічно уявляє собою „гермафродит“.«

Я надслухував уважно: »Гермафродит — ?«

»Я кажу: магічна сполука мужеського й жіночого полу в однім півбожеськім єстві. Як остаточна мета! — Ні, не як остаточна мета, як початок нового шляху, що є вічний — не має кінця.«

»І ви сподієтесь найти колись того, кого шукаєте?«, спитав я зворушене. »Чи ж не може так бути, що він живе десь гень у далекій країні, може й не тут на землі?«

»Сього я не знаю«; сказала вона просто, »я можу тільки ждати. Коли нас розділює час і простір, — чого я не думаю, бо чого ж була б я прив'язана тут до ґетто? — або пропасть взаємного непізнання — і я його не найду, тоді мое життя не мало мети і було тільки безглаздою грою ідіотичного демона. — Але про-

шу вас, прошу, не говорім більше про те», — благала вона, «коли думку тільки висловиться, набірає вона вже гидкого, земського присмаку, а я не хотіла б —«

Вона нагло урвала.

»Що не хотіли б ви, Мірям?«

Вона піднесла руку. Встала швидко і сказала:

»Ви маєте гості, пане Пернат!«

Шовкова одіж шелестіла в коридорі.

Нагальний стукіт. Потім:

Анг'еліна!

Мірям хотіла йти, я задержав її:

»Чи можу представити: дочка моого любого приятеля — пані ґрафиня —«

»Не можна навіть заїхати. Всюди брук повириваний. Коли переселитеся раз, майстре Пернат, в іншу околицю, достойну людей? Там на дворі тає сніг і небо радується, аж груди розриваються, а ви тут сидите у своїй печері, наче стара жаба, — — зрештою знаєте, вчора я була у моого ювеліра і він сказав, що ви найбільший мистець, найніжніший різьбар ґем, який живе сьогодня, коли не один з найбільших, що колинебудь жили?!« — Анг'еліна лепетала, мов водопад, і я був очарований. Бачив вже тільки її сяючі, голубі очі, дрібненькі ніжки у маленьких лякових черевичках, бачив примхувате обличча, що світилось із шуби і рожеві вушка.

Вона говорила без віддиху.

»На розі стоїть мій віз. Я вже боялась, що не застану вас дома. Ви ж певне ще не обідали? Ми поїдемо наперед — так, де ж ми наперед поїдемо? Наперед поїдемо — пождіть — — так: може до саду, або просто: денебудь у чисте поле, дечується так уздусі, як все сходить і парости пускає. Ходіть, ходіть, беріть свій капелюх; а потім будете їсти у мене, — а далі будемо балакати до вечора. Беріть же свій капелюх! На що чекаєте? — Там на долині є тепле, ціл-

ком м'ягке накривало: завинемося в нього аж по вуха та притулимося разом, що аж буде нам гарячо.«

Що ж мав я сказати? « Я власне був умовив з дочкою мого приятеля прогульку — — «

Заки я міг се сказати, Мірям вже була попрощалася швидко з Анг'еліною.

Я провів її до дверей, хоч вона здержувала мене приязно.

»Слухайте, Мірям, я не можу вам тут на сходах сказати сього, як я прив'язаний до вас — — — і що я тисячу разів радше волів би з вами — — «

»Ви не можете давати дамі ждати на себе, пане Пернат«, наглила вона, »до побачення і приємної забави!«

Вона сказала се зі широго серця, невдавано і правдиво, але я бачив, що блеск у її очах погас був.

Вона збігла в долину по сходах, і біль стиснув мое горло.

Мені було так, наче б я світ утратив.

Наче одурений сидів я біля Анг'еліни. - Ми їхали
чвалом по переповнених людьми вулицях.

Довкруги мене кипіло життє. Напів ошоломлений міг я розріжняти в тім образі, що пересувався попри мене, ще лиш тільки малі світляні плями: лискучі камені на ковтках і ланцюшках, вилискуючі циліндри, білі дамські рукавички, пудель з рожевою стяжкою на шиї, що з дзявкотом брався кусати колеса, запінені вороні коні у срібній упряжі, що перелітали повз нас у протинім напрямі, крамнична виставка, а в ній шкарупи повні перел і близкучих прикрас, — шовки довкруги струнких дівочих бедер.

Гострий вітер бив нас в лиці і теплота тіла Ангеліни вражала мене подвійно одурюючо.

Поліцейські на роздорожжах відскакували вважливо на бік, коли ми чвалували попри них.

Потім їхали ми крок за кроком через побережжє, заповнене возами, і попри розвалений кам'яний міст, окружений юрбою цікавих облич.

Я майже не дивився туди: — найменьше слівце з уст Анг'еліни, її вії, гра її губ, — все те, все було для мене безмежно важніше, чим придивлятися, як обломки скал там на долині наставляли свої плечі проти напираючої криги. —

Доріжки в парку. Потім — вбита, елястична земля. Потім шелест листя під кінськими копитами, мокре повітря, безлисті дерева — велити повні воронячих гнізд, мертвa зелень лук з білявими острівцями таючого снігу, все те перелітало попри мене, наче у сні.

Тільки короткими словами, майже рівнодушно, згадала Анг'еліна про д-ра Савіолю.

»Тепер, коли небезпека минула,« сказала вона з чаруючою, діточкою простодушністю, »і я знаю, що йому теж вже ліпше поводиться, видається мені все, що я робила, страшливо нудним. — Я хочу знову тішитися, замкнути очі й пірнути в близкучім життєвім шумі. Я думаю, що всі жінки такі. Вони тільки не признаються до того. Або вони такі дурні, що самі того не знають. Чи ви так не думаете?« Вона не слухала цілком, що я їй відповідав. »Зрештою для мене жінки цілком не цікаві. Очевидно, ви не вважайте сього підхлібством: але — справді, сама близкість симпатичного мущини миліща для мене в малім пальці більше, чим найцікавіша розмова з якою хоч розумною жінкою. Сеж адже остаточно все дурниці, що там базікається. — Що найбільше: трошки стройв — тай! А люде не зміняються так часто! — — Правда, яка я легкодушна?«, спитала вона нагло так кокетно, що я, одурений її принадою, мусів здергуватися, щоби не взяти її го-

ловки між мої руки й не поцілувати її в шию, — »скажіть, що я легкодушна!«

Вона притулилася що близше й оперлася на мене.

Ми виїхали з алеї попри лісок з корчами обвиненими соломою, що виглядали в своїх завоях, наче туловища потвор, яким повідрубували кінчини і голови.

Люде сиділи на сонці на лавках, дивилися за нами і перешіптувалися між собою.

Ми мовчали хвилю і заглибилися в думках. Яка цілком інакша була Анг'еліна, чим вона була дотепер в моїй уяві! — Наче б аж сьогодня доперва вона стала для мене теперішністю!

Чи була се справді та сама жінка, яку я потішав тоді в катедрі?

Я не міг відірвати очей від її напів відкритих уст.

Вона все ще не говорила ні слова. Здавалось, що бачить в душі якийсь образ.

Віз скрутів через вогку леваду.

Було чути оживаючу землю.

»Знаєте, — пані — — ?«

»Кличте ж мене Анг'еліна«, перервала вона мені зтиха.

»Знаєте, Анг'еліно, що — що ви сьогодня цілу ніч снилися мені?«, вистогнав я насилу.

Вона зробила малий скорий рух, наче б хотіла витягнути свою руку з моєї, і гляділа на мене здивовано.
»Дивно! А мені ви! — I в сій хвилині я про те саме думала.«

Розмова знов урвалась і ми обое здогадалися, що нам те саме снилося.

Я чув се по биттю її крові. Її рука дрожала ледве замітно на моїй груди. Вона судорожно гляділа геть в бік від мене. — — — —

Я потягнув звільна її руку до моїх уст, відтягнув білу, пахучу рукавичку, чув, як її віддих ставав силь-

ніщий, і божевільний з любови впив свої зуби в її стиснену руку.

Кілька годин пізніше я сходив, наче п'яний, крізь вечірну мряку до міста. Без пляну вибирав я вулиці і ходив довго кругом, не знаючи навіть про те.

Потім я стояв над рікою, спершись на залізне поручче, і вліпив очі в бурливі хвилі.

Я все ще чув руки Анг'еліни довкола моєї шиї, бачив кам'яне корито водограю, над яким колись перед роками ми пращались зі собою, з гниючим листом в'язів у середині; вона ходила знову зі мною, мовчки по морознім, мрячнім парку свого замку, як що лиши перед хвилею, сперши, голову на моє плече.

Я сів на лавку і натягнув капелюх глибоко на голову, щоби мріти.

Води ревіли через греблю, а їх шум проковтував останній погасаючій гамір міста, що клались на спочинок.

Час до часу я натягав ліпше свій плащ і підносив очі. Ріка лежала у що раз глибшій тіні, аж вкінці, придушенна тяжкою нічю, плила вона чорносірою струєю, а ревуча гребля переходила скісно з берега на беріг, мов біла, лискуча смуга.

Я жахався на думку, що мушу вертати до моєї сумної хати.

Коротке ясне пополуднє відчужило мене на все від мого мешкання.

Ще кілька тижнів, може лиш днів, і мое щастє мусіло минути — і нічого не лишиться по нім крім болючого, гарного спомину.

А тоді?

Тоді буду безрідний ту і там, з сього і того боку ріки.

Я встав! Хотів ще раз, заки піду в понуре гетто,

глянути крізь паркову огорожу на замок, за вікнами якого вона спала. — — — Я пішов у тім напрямі, з якого прийшов, ішов напомацки крізь густу мряку здовж довгих рядів хат і крізь дрімаючі площі, бачив, як виринали грізно чорні пам'ятники, самітні хатки і прикраси барокових фасад. Млавий блеск ліхтарні виростав із мряки у величенські, фантастичні перстені, в полинялих дугових красках, став він блідожовтим, колючим оком і розійшовся за мною у воздусі.

Моя нога дотикала широких, кам'яних ступнів, посипаних піском. Де я був? Провалле йде стрімко в гору?

Гладкі мури садів на право й на ліво? Голі галузі дерев звисали в долину. Вони являлися, ніби з неба: їх пні були сковані за стіною мряки. —

Декілька гнилих, тоненьких галузок ломиться з тріскотом від дотику мого капелюха і спадає по моїм плащі геть у мрячину, сіру безодню, що крис мої ноги.

Далі ясний пункт: самітне світло в далечі — десь там — загадочно — між небом і землею. — — — —

Я мусів зблудити. Се могли бути тільки »старі замкові сходи« біля склонів Фірстенбергових садів. — — —

Далі довгий простір глинкуватої землі. — Брукована дорога.

Масивна тінь стремить високо в гору, з головою в чорній, твердій шапці: се ,Даліборка‘ = голодова башта, в якій гинули люди в той час, як королі в ,оленевім провалі‘ ганялись за звірями.

Вузка, крута вуличка з бойницями, слімакуватий хідник, ледви настільки широкий, щоб пересунути плечі — і я станув перед рядом хаток, не висших від мене.

Я міг витягненою рукою дістати їх дахи.

Я попав на ,вулицю золотників‘, де в середніх віках альхемістичні адепти розпалювали камінь мудрців та затроювали місячне проміннє.

Звідси не було іншої дороги крім тої, якою я прийшов.

Але я не найшов вже діри в мурі, яка мене впустила була, — тільки вдарився об деревляну решітку.

Ніщо не поможе, мушу збудити когось, щоби показав мені дорогу, — сказав я до себе. Дивно, що вулицю замикає тут хата — більша від других і мабуть замешкала? Не можу собі пригадати, що я завважив її коли.

Вона мусить бути білена, коли світить так ясно крізь мряку?

Йду крізь ворота через вузку смугу городу, притискаю лице до шиби: — все темне. Стukaю до вікна. — Нараз входить крізь двері зі свічкою в руках мужчина, старий як гриб, йде старечим, непевним кроком аж на середину кімнати, стає, повертає звільна голову до запорошених, алхемістичних реторт і кольб на стіні, глядить задумано на велітенське павутинне по кутах і звертає свій погляд непорушно на мене.

Тінь його вилиць паде йому на очні ями так, що виглядає, наче б вони були порожні, як у мумії.

Він, очевидно, не бачить мене.

Я стukaю до вікна.

Він не чує. Йде без звуку, мов сновида, знов до кімнати.

Я жду даремне.

Стukaю до хатніх дверей: ніхто не відчиняє — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —
Не оставалося мені нічого, як шукати так довго, поки не найшов остаточно виходу з тої вулиці.

— — — — — — — — — — — —
Чи не було мені найліпше піти ще між людей, роздумував я. — До моїх приятелів: Цвака, Прокопа і Фрісландера до „Старого Негодяя“, де вони певно були —,

щоб заглушити бодай на кілька годин з'їдаючу тугу за поцілунками Анг'еліни? Шіду мерщій.

Наче мертвецький трилист, куяли вони довкруги
червивого, старого стола, — всі три: між зубами білі,
тонкі глиняні люльки, кімната повна диму.

Ледви можна було розріжнити риси їх облич, так пожирали темнобурі стіни скуче світло старомодної висячої лампи.

В куті стояла суха, мов веретено, маломовна, звіт-ріла кельнерка, вічно з панчохою в руках, з безбарвим поглядом і жовтим носом, наче дзюб качки!

Блідочервоні занавіси заслонювали зачинені двері так, що голоси гостей у сусідній кімнаті доходили тільки, наче гудіння роя бжіл.

Фрісляндер, зі своїм стіжковатим капелюхом з простими крисами, зі своєю бородою, олов'яно-сірою краскою обличча і шрамом під оком, виглядав, наче старовинний Голяндець із забутих століть.

Йозуа Прокоп застромив був вилки у свої кучері, барабанив безнастанно своїми довгими, наче в мари, худими пальцями і приглядався з подивом, як Цвак намагався врати черевату пляшку від араку в пурпуровий плащик маріонетки.

»Се буде Бабінський«, сказав до мене Фрісландер з глибокою повагою. »Ви не знаєте, хто такий Бабінський? Цвак, розповіжте Пернатові швидко, хто був Бабінський!«

»Бабінський«, розпочав сейчас Цвак, не відриваючи ні на хвилину очей від своєї праці, »се був колись славний розбійник у Празі. — Багато літ він вів своє гайдке ремесло і ніхто сього не завважав. З часом почало одначе по ліпших домах впадати в очі, що один то другий член сім'ї зникав від столу і не показувався більше. Зпочатку не говорив ніхто на те нічого, бо

се мало свій добрий бік, що треба було менше варити, але ж не можна було на те не зважати, бо сім'я могла легко через те втратити повагу серед суспільності та попасти в поговірку.

Особливо, коли пропала безслідно доросла дочка.

Крім того почуттє самопошани вимагало, щоби класти відповідну вагу назверх на міщанське співжиттє в сім'ї.

Часописні оповістки: »Вертай, все прощається«, росли все більше й більше, — чого Бабінський у своїй легкодушності, як звичайно заводові убивці, не брав у рахубу, — та звернули остаточно загальну увагу.

Бабінський, що в душі був різко ідилічний характер, збудував собі з часом свою невсипущою працею в милім сільци Крч біля Праги свій маленький але любий куточок. Хатину, чистеньку, аж світилася, і садочек біля неї з цвітучими ґераніями.

Але що доходи не дозволяли йому її збільшати, мусів він, щоб ховати незамітно трупи своїх жертв, зробити замість квітника — як би він був властиво хотів — могилу, порослу травою і скромну, але відповідаючу потребі, яка давалася без труду продовжувати, коли вимагало сього підприємство або сезон.

На отсім святім місці сидів Бабінський звичайно що вечора по трудах дня в проміннях заходячого сонця та вигравав на свої сопільці ріжні сумовиті мельодії. — — —

»Стій!« перервав шорстко Йозуа Прокоп, витягнув з кишені ключ, приложив до уст, наче клярнет, і заспівав:

»Цімцерлім цамбуся — дег.«

»Чи ви були при тім, що знаєте так докладно мельодію?«, спитав Фрісландер здивовано.

Прокоп кинув на нього гнівним оком: »Ні. Бабінський жив надто давно. Але що він міг грati, те мушу я як компоніст найліпше знати. Ви про те не можете

судити: Ви не музикальні. — — Цімцерлім — цамбуся
— бусля — дег.«

Цвак слухав із захопленням, аж Прокоп встремив назад свій ключ і продовжав далі:

»Постійній ріст могили почав поволи зроджувати підозріннє у сусідів, аж одному поліцейському з передмістя Щіцков, який здалека видів, як Бабінський задусив власне одну даму з ліпших кругів, вдалося раз на завсіди положити кінець самолюбним вчинкам того нелюда:

Бабінського арештовано в його Тускулюм.

Суд засудив його, при узглядненню лагодячої обставини доброї зрештою слави, на смерть через повішеннє і поручив рівночасно фірмі: Браття Ляйпен — мотузний крам en gros i en detail — видати високому державному скарбові за поквітанням по уміркованій ціні потрібні прибори до вішання, наскільки вони входили в обсяг їх підприємства.

Але трапилося так, що мотуз урвався, і Бабінський був помилуваний на досмертну в'язницю.

Двацять літ відпокутував сей розбійник поза мурами Святого Панкратія, не роблячи ніколи ніякого заміту, — ще сьогодня урядники цього інституту висловлюються з повною похвалою про його зразкове поведіннє, ба навіть давали йому дозвіл час від часу, в день уродин нашого наймилостивішого володаря, грати на сопілці —«

Прокоп кинувся знов шукати за своїм ключем, але Цвак заперечив йому.

»— при загальній амнестії Бабінському даровано решту кари, і він дістав місце придверника в монастирі „Милосердих Сестер“.

Легка праця в огороді, яку він попри те виконував, ішла йому жваво від рук задля великої вправи в орудованню лопатою, набутої під час давнішої діяль-

ності так, що йому лишалося досить часу, щоб очищувати сердець духа доброю, выбраною лектурою.

Наслідки цього були вельми відрадні.

Скільки разів настоятелька висилала його в суботу вечором до шинку, щоб він трошки розвеселився, кождим разом він вертав до дому точно перед западом ночі, кажучи, що загальний упадок моралі настроює його невесело та що маси нічної голоти найгіршої сорти занепокоюють так гостинець, що для миролюбної людини найрозумніше вертати вчасно домів.

Під той час виробився в Празі лихий звичай продавати малі фігурки в червоних плащиках, що представляли розбійника Бабінського.

Певне ні в одній пошкодованій сім'ї не хиувало її.

Звичайно стояли вони в крамницях під скляними покривками, і ніщо не обурювало так Бабінського, як коли він побачив таку воскову фігуру.

«Се негідне в найвищім ступні та свідчить про безпримірну умову грубість, щоб виводити людині заєдно перед очі прогріхи його молодости», говорив звичайно Бабінський в таких випадках, »і треба глибоко жалувати, що з боку властей не робиться нічого, щоб спінити сю, очевидно, погану звичку».

Ще на смертній постелі говорив він те саме.

Недаром, бо зараз після цього власти заборонили торговлю викликаючими згіршення статуетами Бабінського.

Цвак потягнув сильно зі своєї склянки з ґрогом, і всі три засміялись, мов чорти, потім він повернув обережно голову до безбарвої кельнерки, і я побачив, як воно давила слози в оці.

»Ну, а ви шановний товариш та різьбарю ґем, не забавите нас нічим, крім того — очевидно — що з вдячності за пережиту мистецьку розкіш заплатите за бень-

кет?« спитав мене Фрісляндер після довгої загальної задуми.

Я розповів їм про мою мандрівку серед мряки.

Коли я в оповіданню дійшов до того місця, як я побачив був білу хату, всі три виймили з напруження люльки з рота, а як я скінчив, вдарив Прокоп кулаком по столі і крикнув:

»Але ж се чисте — —! Всі казки, які лиш існують, переживає сей Пернат на власній шкірі. — А правда, щодо того Голема тоді — ви знаєте: справа вияснилася.«

»Як вияснилася?« спитав я.

»Ви ж знаєте того божевільного жидівського жебрака „Гашілє“? Ні? Так отже: Голем — се був той Гашілє.«

»Жебрак Голем?«

Так, Голем се був той жебрак. Сьогодня пополудні ходила ся мара вдоволено в білу днину в своїй ославленій старомодній одежі з XVII. віку через Сальнітську вулицю і там зловив його лупій на собачу петлю.«

»Що се має значити? Не розумію ні слова,« відізвався я.

»Я ж вам кажу: се був Гашілє! Одіж мав він найти давніше десь в брамі одної хати. — Зрештою, щоби вернути до тої білої хати: ся справа незвичайно цікава. Є власне стара казка, що там на горі при вулиці альхемістів стоїть одна хата, яку видно лише під час мряки і то бачуть її тільки щасливці. Її звуть „муром під останньою ліхтарнею“. Хто вийде на гору за днини, той бачить там тільки великий, сірий камінь, — за ним є стрімка пропаст в долину в оленячий провал і ви можете говорити про щастє, Пернат, що ви не зробили ні крока далі: ви були б неминуче злетіли в долину та поломили всі кости.

Під тим каменем, так говорять, лежить веллтенський скарб. Його мав покласти там орден „Азійських Братів“, що мали заснувати Прагу, як основний камінь для дому, в якому колись при кінці світа буде мешкати чоловік — краще сказати гермафродит — створіння зложене з мужчини і жінки. Він буде мати у своїм гербі образ заяця, — мимоходом кажучи, заяць се символ Озірса, і звідти походить мабуть звичай велиководного зайчика.

Поки сей час не прийде, так говорять,стереже се місце Метузалем у власній особі, щоби діявол не літав над каменем і не сплодив із ним сина: так званого Армільоса. — Чи ви не чули ще ніколи про цього Армільоса? — Навіть те знають, як він мав би виглядати — значить, се знають старі рабіни; — коли б він прийшов на світ: його волосся було б із золота, ззаду зв'язане в чуб, далі: два розділи на голові, скісні очі і руки довгі аж до ніг.«

»Таку цяцю треба б нарисувати«, бурмотів Фрісляндер і почав шукати за олівцем.

»Отже: Пернат, коли б ви мали мати колинебудь щастс стати гермафродитом і мимоходом найти закопаний скарб,« закінчив Прокоп, »то не забудьте, що я все був вашим найліпшим другом!«

— Мені було не до жартів і я чув у серці легенький біль.

Цвак мусів се завважити, хоч і не знов причини, бо поміг мені спішно:

»В кождім разі се незвичайно дивно, майже страшно, що Пернат мав привид власне на тім місці, що так тісно зв'язане з прастарою казкою. — Се такі зв'язки, від яких людина не може, мабуть, визволитися, коли її душа здібна бачити форми, яких не можна замітити змислом дотику. — На те нема ради: надзмислове се найбільш чаруюче! — Як думаете?«

Фрісляндер і Прокоп зповаžnili, кождij з нас вважав віdpovідь zлишною.

»Як думаєте, Евляліє?« повторив Цвак питаннe, обертаючись.

Стара кельнерка скребла себе в голову дротом від панчіх, зітхнула, почервоніла і сказала:

»Але йдіть геть! Ви, недобрі.«

— — — — —
»Сьогодня весь день висіло прокляте напруженне в повітрі«, почав Фрісляндер, коли успокоївся вибух нашого сміху, »я не зробив навіть одного потягу пензлем. Я мусів безнастanco думати про Розіну, як то вона танцювала у фраку.«

»Чи вона найшлася знову?«, спитав я.

»Найшлася — се добре. Поліція моральности заангажувала її прецінь на довший час! — Може вона вколола в око пана комісаря, — тоді у „Льойзічка“? В кождім разі тепер — вона гарячково працює та причинюється дуже до піднесення руху чужинців у жидівській дільниці. Зрештою в короткім часі вона стала треклято проворна.«

»Не можна вийти з дива: коли подумати, що може жінка зробити з мужчини тільки тим, що дастъ йому влюбитися в собі,« докинув Цвак. »Щоб тільки заробити гроша і мати змогу піти до неї, став той бідний хлопчина, Яромір, через ніч мистцем. Він ходить по шинках і вирізує сілюети гостей, що даються портретувати в той спосіб.«

Прокоп не дочув кінця і цмокнув губами:

»Справді? Вона стала така гарна? — Чи ви вкрали вже коли в неї поцілуя, Фрісляндер?«

Кельнерка зірвалася і вийшла з обуреннem з кімнати.

»Гуска! Вона мусить справді, — напади моральности! Ба!«, бурмотів Прокоп гнівно в слід за нею.

»Що хотите, вона ж вийшла в невіdpovідному

місці. До того ѿ панчоха була власне готова», вгамував ѿго Цвак.

— — — — —
Господар приніс нового ґрогу, і розмова почала звільна приймати душний напрямок. Надто душний, щоб не вдарила мені на кров при моїм гарячковім настрою.

Я опирався сьому, але чим більше я замикався в собі і думав про Ангеліну, тим гарячіше шуміло мені в вухах.

Я розпращався досить нагло.

Мряка стала більше прозора, сипала на мене ніжними ледяними шпильочками, але була все ще надто густа, щоб я міг був читати назви вулиць, і я зблудив трохи зі своєї дороги.

Я попав на іншу вулицю і хотів власне завернути, як почув своє назвиско:

»Пане Пернат! Пане Пернат!«

Я оглянувся поза себе, в гору:
Нікого!

Відчинена брама, над нею біля мене позіхала дискретна мала, червона ліхтарня, а глибоко в сінях — здавалось мені — стояла ясна постать.

Знову: »Пане Пернат! Пане Пернат!« Шепотом.

Я війшов здивовано в коридор, — нараз теплі жіночі руки обняли мою шию, і я побачив при свіtlі, що падало крізь відчинювані звільна двері, що се Розіна притулилася гаряче до мене.

Підступ

Сіра, сліпа днина.

Я спав геть до пізного ранку, без снів, без тями,
ніби мертвий.

Моя стара послугачка не прийшла або забула за-
топити.

У печі лежав холодний попіл.

На меблях порохи.

Підлога незамітана.

Я ходив перемерзлий сюди й туди.

У воздухі лежав обридливий запах видиханої си-
вухи. Мій плащ, моя одіж смерділи старим тютюновим
димом.

Я відчинив вікно і знов його замкнув: — холодний,
брудний подув із вулиці був невиносимий.

Воробці з перемоклим піррем сиділи непорушно
на дахах.

Куди не гляну, всюди досадна погань. Все в мені
було розірване, пошматоване.

Подушка на фотелі — яка ж витерта була вона!
Кінське волосинне вилазило з неї по краях.

Треба було післати її до обивача — —, ах ні, хай
так остається — ще одно пусте людське життя, поки
все розсиплеся у хlam!

А ті нитяні ганчірки там на вікнах, се лахміття
без смаку й придатності!

Чому не скрутів я їх в один мотуз і не повісився
на нім?

Тоді не мусів би я що найменьше дивитися на ті речі, що поражають око, і ціла ся сіра, роздавлююча недоля минула б — раз на все.

Так! Се було найрозумніше! Зробити кінець.

Ще нині.

Ще нині — перед полуднем. Не йти цілком обідати. — Обридлива думка з повним животом кінчiti життє! Лежати в сирій землі і мати в собі нестравлені, зігнилі страви.

Коли б лиш сонце більше не світило та не сяло кождому у серде нахабною брехнею про радощі життя.

Hi! не дам більше дурити себе, не буду довше м'ячем в руках грубої, безцільної долі, що піднесла мене в гору, а потім кинула знов у калюжу лиш тому, щоб я міг побачити всю земську суету, те, що я давно вже зінав, що знає кожда дитина, кожда собака на вулиці.

Бідна, бідна Мірям! Коли б що найменьше я міг їй помогти.

Треба було рішитися, зробити рішучу, незмінну постанову, заки ще пробудився в мені наново проклятий нахил до життя, щоб манити мене новими привидами.

Пошо здалися були мені: всі ті післанці з царства нетлінного?

Нінащо, зовсім нінащо!

Хиба тільки на те, щоб я вертівся в однім крузі та відчував тепер світ як неможливу муку.

Тут лишалося ще тільки одно.

Я зрахував у голові, скільки грошей було у мене в банку.

Так, тільки так могло бути. Се було ще щось одноке, дрібненьке, що з моїх марних вчинків в життю могло мати якунебудь вартість!

Все, що було в мене — разом з тими кількома дорогими каміннями в шуфляді — зв'язати разом в один

пакет і післати до Мірям. Се забрало б від неї журу за буденне життє бодай на декілька літ. І написати лист до Гілеля, в якім я розповів би йому, як се було з тим »чудом«.

Він одинокий міг їй помогти.

Я чув: він найшов би раду для неї.

Я повишукував каміні, запакував їх, поглянув на годинник: коли б я тепер пішов до банку, — за годину могло б бути все готове.

А потім купити ще китицю червоних рож для Ангеліни! — — — в мені кричало від болю й дикої туги. — Ще лиш день, один-одніський хотів би я жити!

А потім переходити знов ту саму гнетучу розпуку?

Hi, ні хвилини більше не ждати! Мене наче вспомінкою про те, що я не піддався.

Я оглянувся довкруги. Чи мав я ще що зробити?

Правда: той пильник там. Я встремив його в кишеню, — і хотів викинути його десь на вулиці, як я був недавно рішив.

Я ненавидів сей пильник! Скільки бракувало ще і я був став через нього вбивцем.

Хто приходить знов мені перешкоджати?

Се був тандитник.

»Тільки хвилину, пане Пернат«, просив збентежено, коли я сказав йому, що не маю часу. »Лиш одну коротеньку хвилину. Лиш кілька слів.«

Піт стікав йому по обличчу, і він дрожав зі схвильовання.

»Чи можна говорити тут з вами свободіно, пане Пернат? Я не хотів би, щоб той — Гілель знов прийшов. Замкніть краще двері, або ходім ліпше до сусідньої кімнати,« — він потягнув мене своїм звичайним, нагальним способом за собою.

Потім він оглянувся кілька разів боязко і шептав захриплим голосом:

»Я розважив собі, знасте, — те, що недавно. Так лішче. Ніщо з того не вийде наверх. Добре. Що ми-нуло, те минуло.«

Я старався читати в його очах.

Він видержав мій погляд, але стиснув судорожно рукою поручче крісла, стільки напруження коштувало се його.

»Се мене тішить, пане Васертрум«, сказав я, наскільки міг, приязно, »життє надто сумне, щоб затроювати його ще взаїмною ненавистю.«

»Ні, справді, наче б се говорила друкована книжка,« грюкав він з полекшою, шукав по своїх кишенях у штанах і витягнув з них знов золотий годинник з погнутими накривками, »а щоб ви бачили, що я думаю чесно, мусите приняти від мене сю дрібницю. Як дарунок.«

»Що вам приходить на голову«, боронився я, »ви ж не подумаете — —«, нараз пригадалося мені, що говорила про нього Мірям, і я витягнув до нього руку, щоб його не вразити.

Він не звернув на те уваги, став нагло білий, мов стіна, надслухував і захрипів:

»Ось! ось! Я ж се знав. Вже знов Гілель! Він стукає.«

Я прислухався, пішов до другої кімнати та для його спокою зачинив напів двері за собою.

Сим разом се не був Гілель. Увійшов Харовзек, поклав палець на уста, наче б на знак, що він знає, хто в сусідній кімнаті, та засипав мене в одну мить потоком слів, не ждучи, що я на те скажу:

»Ах, мій вельми шановний, любий майстре Пернат, як маю дібрati слова, щоб висказати вам мою втіху, що я вас застаю дома самого і в здоровлю.« — — Він говорив, немов актор, а його напушений, неприродний

спосіб говорення стояв у такім різкім контрасті до його скривленого обличча, що я відчував перед ним глибокий жах.

»Я ніколи не важився би, майстре; приходити до вас в тім лахміттю, в якому ви певне бачили мене вже нераз на вулиці, — але, що ж я кажу: бачили! ви ж мені часто подавали ласкаво руку.

Знаєте, кому я маю се завдячити, — що приходжу до вас сьогодня в білім комірці і в чистій одежі? Одному з найблагородніших і на жаль недоцінюваних людей в нашім місті. Зворушене огортає мене, як згадаю про нього.

Хоч сам він живе в скромних відносинах, а проте має отверту руку для вбогих і потрібуючих. Вже здавна, коли я бачив його сумного перед його крамницею, гнало мене щось із глибин серця, щоб приступити до нього і стиснути йому мовчки руку.

Перед кількома днями, як я переходив біля нього, він приклікав мене, подарував мені гроші та уможливив мені через те купити собі на сплату одіж.

І знаєте, майстре Пернат, хто се мій добродій? —

Кажу се з гордістю, бо я був здавна одинокий, що догадувався, яке золоте серце б'ється в його грудях: Се був — пан Арон Васертрум! « — —

— — Я розумів, очевидно, що Харовзек ціляв свою комедію в тайдитника, що підслухував зі сусідньої кімнати, хоч було для мене неясне, що він хотів тим зробити; на всякий спосіб здавалось мені, що се надто просте підхлібство ніяк не зможе вивести підзорливого Васертура в поле. Харовзек пізнав, очевидно, з моєго поважного обличча, що я думав, похитав, сміючись, головою, а його найближші слова мали мені, мабуть, сказати, що він знає добре своїх людей і розуміє, як за далеко можна піти.

»Так є! Пан — Арон — Васертрум! Се давить мое серце, що я йому не можу сам сказати, як безмежно

я йому вдячний, і я заклинаю вас, майстре, ви не зрадьте йому ніколи, що я був тут у вас і розповідав вам все. — Я знаю, що людське самолюбство огірчило його та засіяло в його грудях глибоке, невилічиме і — на жаль, надто оправдане недовірre.

Я душевний лікар, але й мое чуттє говорить мені, що найліпше так: Васертрум не довідається ніколи — навіть з моїх уст ні — як високо я його ціню. — Се значило би: засіяти сумнів у його нещасне серце. А я далекий від того. Краще нехай він вважає мене невдячним.

Майстре Пернат! Я сам нещасний і від дитинячих літ знаю, що значить стояти в світі самому й опущеному! Я не знаю навіть імені моого батька. Моєї мамочки я теж не бачив лице в лиці. Вона мусіла вчасно померти — «голос Харовзека став дивно таємичий і проникливий — »і була, як напевно думаю, одною з тих глибоких душою вдач, що ніколи не можуть сказати, як безмежно вони люблять, і до яких належить теж пан Арон Васертрум.

Я маю одну видерту картку з дневника моєї матері — я ношу сей листок постійно на грудях — і там стоїть, що вона любила моого батька, хоч він мав бути гідкий, так дуже, як мабуть ніодна смертна жінка на землі не любила ще мужчини.

А проте вона сього, мабуть, ніколи йому не казала. — Може з таких самих причин, ізза яких я, наприклад, не міг би сказати панові Васертрумові — хоч би мое серце через те розривалося — як я йому вдячний.

Але ще однo видно з того дневника, хоч я се тільки догадуюся, бо сі речення майже не можна відчитати з під слідів сліз: мій батько — хай пам'ять його загине на небі й на землі! — мусів мерзко обійтися з моєю мамою.«

— Харовзек упав нагло на коліна, аж земля задудніла, і кричав таким прошибаючим голосом, що я

не знав, чи він все ще грає комедію, чи може він став божевільний:

»О Всемогучий, ім'я якого людина не повинна вимовляти, на колінах лежу тут перед тобою: проклятий, проклятий, проклятий хай буде мій батько на віки вічні!«

Він аж розкусив на двоє останнє слово й надслухував хвилину з витріщеними очима.

Потім заскреготав, мов діявол. І мені здавалось, що Васертрум у сусідній кімнаті тихо зітхнув.

»Даруйте, майстре,« говорив по хвилі далі Харовзек здавленим голосом, »даруйте, що я дався унести, але се моя рання й вечірня молитва, щоб Всемогучий так зарядив, аби мій батько, хто б ним не був, покінчив колись в найстрашливіший спосіб, який тільки можна видумати.«

Я мимоволі хотів щось відповісти, але Харовзек перервав мені швидко:

»Але тепер, майстре Пернат, я переходжу до прохання, яке я маю до вас:

Пан Васертрум мав піклованця, якого він над міру любив, — се мав бути його сестрінець. Кажуть навіть, що се був його син, але я не хочу в те вірити, бо тоді він мав би те саме ім'я, а в дійсності він звався: Васорі, др. Теодор Васорі.

Сльози виступають мені з очей, як бачу його в душі перед собою. Я був йому відданий з цілої душі, наче б лучив мене з ним безпосередній зв'язок любові і споріднення.«

Харовзек хлипав, наче б зі схвильовання не міг далі говорити.

»Ох, що ся благородна людина мусіла зійти зі світа!
— Ох! Ох!

Яка б причина сьому не була, — я сього ніколи не довідався, — він сам наложив на себе руку. І я був між тими, що були покликані на поміч — ох —

ох, за пізно — за пізно — за пізно! І як я потім стояв сам над його смертним ложем та вкриав поцілунками його холодну, бліду руку, тоді — чому не маю признатися, майстре Пernat? — се ж не була крадіж — тоді взяв я одну рожу з грудей помершого та присвоїв собі ту плящину, змістом якої нещасний зробив кінець свому цвітучому життю.«

Харовзек витягнув пляшку з ліком і говорив далі дрожучи:

»Одно й друге кладу тут на вашім столі, зісохлу рожу і пляшечку, вони були мені спомином про моого помершого друга.

Як часто бавився я сею пляшечкою в годинах внутрішньої самітності, коли з духового одиноцтва і туги за моєю небіжкою мамою, було для мене блаженною відрадою знати: що я потрібував вилити тільки той плин на хустину і вдихнути його, щоб перенестися без болю гень у ті простори, де спочиває мій добрий, любий Теодор по трудах на нашім земськім падолі.

Тепер я прошу вас, вельми шановний майстре, — і власне тому я прийшов сюди — возьміть одно й друге і занесіть Аронові Васертрумові.

Скажіть, що ви се дістали від когось, що був близьким другом Васорі, імені якого ви обіцяли не зраджувати ніколи — скажім від одної дами.

Він повірить і се буде для нього така дорога пам'ятка, як була для мене.

Хай се буде потайна подяка від мене. Я вбогий і се все, що я маю, але я тішуся тим, що буду знати: одно й друге буде тепер він мати і не буде навіть догадуватися, що се я дав йому.

В тім лежить і для мене щось безмежно солодке.

А тепер прощавайте, дорогий майстре, з гори дякую вам тисячу разів.«

Він держав міцно мою руку, моргав, а коли я його ще не розумів, шептав мені щось ледви чутно.

»Пождіть, пане Харовзек, я спроваджу вас трохи в долину,« повторив я механічно слова, які я вичитав з його уст, і вийшов разом з ним.

На першому поверсі ми станули у темнім місці, і я хотів розпрацатися з Харовзеком.

»Можу уявити собі, яку ціль мала ваша комедія. — — Ви — ви хочете, щоби Васертрум строївся пляшиною!« Я сказав йому се в очі.

»Певно«, сказав весело Харовзек.

»І ви думасте, що я приложу до сього свої руки?«

»Цілком не треба.«

»Я ж мав би Васертрумові занести пляшку, так ви перше казали!«

Харовзек похитав головою:

»Як вернете, побачите, що він вже сховав її.«

»Як ви можете щось таке припускати?« спітав я здивовано. »Така людина, як Васертрум, не вб'є себе ніколи, — він надто великий трус — не піддається ніколи наглим імпульсам.«

»Тоді ви не знаєте потайної їді сугестії«, перервав мені поважно Харовзек. »Ви може були праві, коли б я був говорив буденними словами, але ж я обрахував наперед кождий найдрібніший тон. На таких драбів має вплив тільки найобридливіший патос! Вірте мені! Я міг би вам нарисувати вираз його обличча при кождім моїм слові. — Ніякий ,трік' не є надто підлив, щоб не зміг видусити сліз з очей брехливої до краю товпи — не поцілив її в сердце! Чи думасте, що вже давно не були б знищені огнем і мечем всі театри, коли б так не було? По сентиментальності пізнається каналію. Тисячі чортових жебраків може згинути з голоду, ніхто не заплаче, але коли який комедіянт на сцені, перебраний за мужичка, завертає очима, тоді виють вони, наче собаки. — —

Коли б дядко Васертрум забув навіть завтра про те, що його ще тепер — коштує кров із серця: то кождомоє слово віджиє в нім, як прийде та година, коли він сам собі буде здаватися безмежно нужденним. — В таких хвилинах великого розкаяння треба тільки легенького товчка, — про се я вже постараюся, — щоб найбільш труслива лапа вхопила за отруту. Лиш мусить вона бути під рукою! І Теодорчик був би мабуть не потягнув її, як би я не був її йому підсунув.«

»Харовзек, ви страшна людина«, крикнув я з переляком. »Ви не відчуваєте ніякого — — —«

Він заткав мені мерщій рота і трутів мене в заглубину в мурі!

»Тихо! Се він!«

Непевним кроком, спираючись об стіну, сходив Ва-
сертрум у долину по сходах і перейшов хитаючись по-
при нас.

Харовзек стиснув мені швидко руку і пішов крадьки за ним.

Вернувшись до кімнати, я побачив, що рожа і пляшечка зникли, а на їх місці лежав на столі золотий, погнутий годинник тандитника.

»Вісім днів мушу ждати, заки дістану свої гроші; се звичайний реченець виповідження«, так сказали мені в банку.

Я просив, щоб покликали директора, і подав викрут, що я дуже спішуся і мушу за годину від'їхати.

Мені відповіли, що з ним не можна балакати та що він не може змінити банкових звичаїв, а якийсь драб зі скляним оком, що разом зі мною приступив до віконця, сміявся з того.

Вісім сірих, страшних днів мусів я отже ждати на смерть!

Се здавалось мені безконечністю. — — — — —

Я був такий прибитий, що не був цілком свідомий, як довго я ходив уже сюди й туди під дверми одної каварні.

Вкінці я увійшов у середину, щоб тільки збутися того обридливого драба зі скляним оком, що пішов з банку за мною і держався близько мене, а як я на нього подивився, починав зараз шукати щось по землі, наче б згубив щонебудь.

Він мав на собі ясний, краткований, за вузкий сюртук і чорні, бліскучі штані, що бовтались йому на ногах, мов мішки. На його лівім черевиці була кругла, мов яйце, випукла прищіпка так, що виглядало, наче б під нею на великім пальці ноги він носив перстень з печаткою.

Ледви я сів, увійшов і він теж і сів при сусіднім столі.

Я думав, що він хоче жебрати в мене гроші, і шукав уже за калиткою, коли ось я побачив на його напучнявілих різницьких пальцях великий, лискучий брилянт.

Години за годинами сидів я в каварні і думав, що збожеволію з внутрішньої нервозності, — але куди ж я мав іти? До дому? Вештатися по місті? Одно здавалося мені страшнішим від другого.

Зіпсований воздух, вічне, безглузде цоканнє білярдиних куль, сухе, безнастанне шелепаннє якоїсь присліпуватої газетної гісни напроти мене, довгоногий, мов бузько, піхотний лейтенант, що на переміну довбав у носі або жовтими від папіросів пальцями причісував до дзеркальця свої вуси, криклива галастра обридливих, спітнілих, тарахкаючих Італійців у бурих оксамітних убраних довкруги картярського стола в куті, що, вдаряючи п'ястуками по столі, викидали серед вереску свої козирі, то знов серед об'явів блюмотин плювали насеред кімнати. І все те бути змушеним бачити в

стінних зеркалах двічі і тричі! Се висмоктувало мені поводі кров із жил. — —

Звільна почало темніти. Пласконогий кельнер почав мацати дрючком ґазові лямпи, щоб вкінці, хитаючи головою, переконатися, що вони не хочуть горіти.

Скільки разів я повернувся, все стрічався я з зизуватим вовчим поглядом скляноокого, що за кождим разом ховався поза часопись або вstromляв свої брудні вуси в давно вже випиту чашку кави.

Він засадив свій твердий, круглий капелюх глибоко на голову так, що уха відставали йому майже цілком поземо, але не збиралася зовсім виходити.

Довше не можна було видергати.

Я заплатив і пішов.

Коли я хотів замикати за собою скляні двері, взяв мені хтось клямку з руки. — Я обернувся:

Знов той драбуга!

Сердито хотів я скрутити на ліво, в напрямі до жидівської дільниці, але він підсунувся мені під бік і спинив мене.

»Але ж цього вже надто!« закричав я до його.

»На право йти«, відізвався він коротко.

»Що се має значити?«

Він зухвало влішив у мене очі:

»Ви Пернат!«

»Хочете може сказати: пан Пернат?«

Він лиш засміявся глумливо:

»Ніяких дурниць тепер! Ви йдете зі мною!«

»Чи ви здуріли? Хто ви такий властиве?« крикнув я.

Він не відповів, тільки відвернув свій сюртук і показав обережно витертого бляшаного орла, що був пришипаний до підшивки.

Я зрозумів: сей фальбот — се був тайний поліцейський і він арештував мене.

»Так скажіть жеж, на милість Бога, що таке сталося?«

»Ви вже довідаєтесь. В департаменті«, відповів він грубо. »Ано, марш тепер!«

Я сказав йому, що візьму візника.

»Нішо з того!«

Ми пішли на поліцію.

— — — — — — — — —
Один жандарм повів мене перед двері.

Альойз Отшін
поліцейський радник

прочитав я на порцеляновій табличці:

»Можете увійти«, сказав жандарм.

Два замашені столи з високими на метер полицями стояли напроти себе.

Між ними кілька поломаних стільців.

На стіні образ цісаря.

На вікні слоїк з золотими рибками.

Більше нічого в кімнаті.

За лівим столом під подертими сірими штанами велитенська, мов копиця, нога, побіч неї повстяний черевик.

Чую шепіт. Хтось пробурмотів по чеськи кілька слів, і зараз після того виринув зпоза правого стола пан поліцейський радник і станув переді мною.

Се був малий мужчина з сивою борідкою і мав особливий звичай, заки починав говорити, вишкірювати зуби, наче той, що дивиться на яскраве сонячне світло.

При тім він прижмурював очі за очками, що давало йому вираз страшливої підлости.

»Ви зветесь Атанасій Пернат і є« — він глядів на шматок паперу, на якім не було нічого написано — »різьбар ґем«.

Копиця під другим столом оживилася зараз: почіхалася об ногу від стільця, і я почув шребіт пера.

Я потакнув: »Пернат. Різьбар ґем.«

»Ну, так тут ми вже разом, пане — — — Пернат, — так Пернат. Так є, так.« — Пан поліцейський радник став за одним махом задивляючо приязній, наче б почув наймилішчу в світі вістку, витягнув до мене обі руки і смішно старався прибрести вираз простодушної людини.

»Отже, пане Пернат, розповіжте мені, що ви робите так по цілих днях?«

»Мені здається, що се вас не обходить, пане Отшін«, відповів я холодно.

Він прижмурив очі, зачекав хвилину і почав далі швидко:

»Від коли має графіня свої зносини з д-ром Савіолі?«

Я був приготований на щось подібне і не задрожав ні трошки.

Він старався зручно замотати мене перехресними питаннями в суперечності, але я, хоч як дуже билось мені серце з жаху, не зрадився і звертав заєдно на те, що я не чув ніколи імени Савіолі, що з Анг'еліною я в приязні ще від моого батька та що вона вже нераз замовляла в мене камеї.

Проте я чув добре, що поліцейський радник бачив по мені, як я його обріхував, та аж пінився в собі з люти, що не може нічого з мене видобути.

Він надумувався хвилину, потім потягнув мене за сюртук близько до себе, вказав остерігаючо великим пальцем на лівий стіл і шептав мені до уха:

»Атанасій! Ваш покійний батько був мій наліпший приятель. Я вас хочу рятувати, Атанасій! Але ви мусите сказати мені все про граfinю. — Чуєте: все.«

Я не розумів, що се має значити. »Що розумісте ви під тим: що ви хочете мене рятувати?«, спітав я голосно.

Копиця тупнула гнівно об землю. Поліцейський радник став сірий, наче попіл, від ненависті. Витягнув губу. Ждав. — Я знов, що він зараз знову скочить (його система заскочування пригадала мені Васертрума), і ждав собі теж, — бачив, як зпоза стола показалося чигаюче, цапине обличче властителя брилуватої ноги — коли нагло поліцейський радник верескнув до мене:

»Убийник.«

Я онімів зі счудовання.

Цапине обличче сковалося невдоволено знов за пульт.

Поліцейський радник був теж, здавалося, трохи збентежений моїм спокосм, але скрив се зручно, підсугаючи стілець та кажучи мені, щоб я сів.

»Ви відмовляєтесь отже, пане Пернат, дати мені бажані відомості про ґрафиню?«

»Я не можу їх дати, пане раднику, що найменьше не в тім розумінню, як ви сього ждете. Перше, я не знаю нікого, щоб звався Савіолі, а потім я свято Ґереконаний, що се наклеп, коли хто закидує ґрафині, що вона зраджує свого чоловіка.«

»Чи ви готові присягнути на те?«

Мені заперло віддих. »Так! В кождий час.«

»Добре. Гм.«

Наступила довша перерва, під час якої поліцейський радник, здавалося, нагадував собі щось з напругою.

Коли він знов глянув на мене, лежала на його пиці якась комедіянтська риса болю. Я згадав мимоволі про Харовзека, коли він почав говорити придушеним від сліз голосом:

»Мені ж ви можете сказати, Атаназій, — мені, старому другові вашого батька, — мені, що носив вас на руках — « я ледви прикушував губи від сміху: він був найбільше десять літ старший від мене — »правда, Атаназій, се була конечна оборона?«

Цапине обличче показалося знову.

»Що було конечна оборона?« спітав я, не розуміючи.

»Те з — — — Цотманом?« крикнув мені поліцейський радник в лице назвище.

Се слово поцілило мене, наче удар ножем: Цотман! Цотман! Годинник! Атже назвище Цотман було вигравіроване на годиннику.

Я чув, як вся кров плила мені до сердця: Страшний Васертрум дав мені годинник, щоби звернути на мене підозрінне вбивства.

Поліцейський радник скинув зараз маску, вишкірив зуби і прижмурив очі:

»Ви признаєтесь отже до вбивства, Пернат?«

»Се все помилка, страшна помилка. На милість Бога, вислухайте мене. Я се вам виясню, пане раднику — —!« кричав я.

»Чи скажете мені тепер все про граfinю?«, перевав він мені швидко: »я вас роблю уважним: ви поганіше тим своє положення.«

»Я не можу сказати більше, як сказав вже: граfіня невинна.«

Він закусив зуби і звернувся до цап'ячого обличча:

»Пишіть: — Отже, Пернат признаєтесь до вбивства урядника уbezпечень Карля Цотмана.«

Мене пірвала безпам'ятна лютъ.

»Ви поліцейська каналіє!« заревів я, »що ви позволяєте собі?!«

Я шукав за твердим предметом.

В тій хвилі два поліцейські вхопили мене і вложили мені на руки кайдани.

Поліцейський радник надувся тепер, мов когут на оборі:

»А сей годинник?« — він показав нагло погнутий годинник у руці, — »чи нещасний Цотман ще жив, як ви його ограбили, чи ні?«

Я став знов цілком спокійний і подав виразним голосом до протоколу:

»Годинник подарував мені сьогодня передполуднем — тандитник Арон Васертрум.«

Роздався регіт, наче іржаннє, і я бачив, як брилувата нога і повстяний ходак виводили разом під столом танець втіхи.

— — — — —

Муки

Зі скованими руками, поза мною жандарм з наїжним штиком, так мусів я йти крізь вулиці, освітлені вечірним світлом.

Вуличники тягнулися за мною з права і ліва зі свистом, жінки відчиняли вікна, грозили варехами й обсипали мене лайками.

Вже здалека бачив я величезний кам'яний судовий будинок з написю на причілку:

»Караюча справедливість —
охрана всіх чесних.«

Мене приняли потім велітенські ворота і сіни, в яких чути було кухонний запах.

Бородатий мужчина з шаблею, в урядничім сюртуку і шапці, босий, з довгими, зв'язаними в кістках підштанниками, встав, поставив геть млинок від кави, який держав між ногами, і приказав мені розбиратися.

Потім переглянув всі мої кишені, виймив усе, що в них було, і спитав мене, чи є в мене — блощиці.

Коли я заперечив, стягнув він мені перстені з пальців і сказав, що все добре і що я можу знову вратися.

Мене повели кілька поверхів у гору і через коридори, в яких сям і там стояли у віконних заглубинах великі, сірі скрині.

Здовж стіни тягнувся безпереривний ряд залізних дверей з заліznimi шtabами і малими, закриваними отворами. Над кождим з них ґазова лампа.

Велітенський, по вояцьки вбраний тюремний сто-

рож — перше чесне обличче від годин — відомкнув одні двері, всадив мене в малий, наче шафа, вонючий, мов зараза, отвір і замкнув за мною.

Я стояв у цілковитій темряві і мацав навколо.

Мое коліно вдарило об бляшану посуду.

Вкінці я натрапив на клямку — простір був такий вузкий, що я ледви міг обернутися, — і я станув у — келії.

Здовж мурів по дві і дві причі з сінниками.

Перехід поміж ними ледви на один крок.

Один квадратний метер закриваного вікна, високо в горі в скісній стіні, впускав матовий блеск нічного неба.

Невиносима жара, воздух, затросний запахом старої одежі, наповняв кімнату.

Коли мої очі привикли до темряви, побачив я, що на трох причах — четверта була порожня — сиділи люди в сірих арештантських одягах; з руками спертими на колінах і з обличчями затопленими в руках.

Ніхто не говорив ні слова.

Я сів на порожнє ліжко і ждав. Ждав. Ждав. Годину.

Дві — три години!

Коли надвору було чути крохи, я зривався:

Тепер, тепер ідуть по мене, щоб повести мене перед слідчого суддю.

Кождий раз я ошибався. Крохи губилися все знов у коридорі.

Я розірвав свій комірець, — думав, що вдушуся.

Я чув, як один арештант за другим з зойком протягався.

»Чи не можна відчинити вікно на горі?« спітав я в розпуці в темряву і майже злякався власного голосу.

»Не відчиняється«, забурмотіло у відповідь з одного сінника.

Мимо того я шукав напоматки рукою здовж вузшої

стінки: у висоті грудей йшла в поперек дошка — — — два збанки на воду — — — кусні шкіри з хліба.

Я видряпався з трудом на гору, держався за крати і притиснув лице до щелини в вікні, щоб втягнути бодай трохи свіжого воздуху.

— — — — — — — — — —
Я стояв так доти, аж коліна почали трястися. Перед моїми очима одностайна, чорносіра нічна мряка.

Холодні залізні крати пітніли.

Мусіло бути недалеко півночі.

За мною роздався хропіт. Тільки один, здавалося, не міг заснути: він кидався на всі боки і стогнав час до часу півголосом.

Коли ж прийде нарешті ранок?! Ось! Знов било.

Я рахував дрожучими устами:

Раз, два, три! — Богу дякувати, ще трохи і вже мусіло світати. Било далі:

Чотири? П'ять? Піт виступив на мое чоло. — Шість!! — Сім — — — була однацята.

Тільки година минула, відколи останній раз бив годинник.

— — — — — — — — — —
Поволи почали мої думки укладатися:

Васертрум підсунув мені годинник пропавшого Цотмана, щоб кинути на мене підозрінє вбивства. — Він мусів отже сам бути убийцем; бо як інакше міг би він прийти до того годинника? Коли б він був найшов денебудь трупа і аж тоді ограбив його, тоді був би він певне взяв собі тих тисячу ґульденів, що визначені публично за найденнє пропавшого. — Але так не сталося: оголошення все ще були розліплені на рогах вулиць, як я бачив виразно по дорозі до тюрми. — — —

Що на мене мусів донести тандитник, се було ясне.

Таксамо й те: що він, що найменьше щодо Ангеліни, був у змові з поліцейським радником. Пошо було б інакше се переслуханнє щодо Савіолі?

З другого боку виходило з того, що Васертрум мав ще в руках листів Анг'еліни.

Я роздумував далі — — —

За одним махом стояло переді мною все так страшно виразно, наче б я сам при тім був.

Так; лише так могло бути: Васертрум забрав потайки до себе тоді, як перешукував зі своїми поліцейськими спільниками мое мешкання, мою залізну касету, в якій сподівався найти докази, — але не міг її відразу відімкнути, бо ключ я мав при собі і — — — може власне тепер розбивав її у своїй печері.

В божевільній розпуці термосив я заліznі крати і бачив у дусі перед собою Васертрума, як він рився в листах Анг'еліни — —

Коли б я міг лише повідомити Харовзека, щоби він остеріг бодай вчасно Савіолі!

Одну хвильку я вхопився надії, що вістка про мое арештування розійшлася певне лискавицею по жидівській дільниці і я надіявся на Харовзека, як на ангела-спасителя. Проти його пекельних хитрощів не зможе тандитник зробити нічого. »Я вхоплю його за глотку власне в тій хвилі, коли він схоче взяти д-ра Савіолі за шию,« казав раз Харовзек.

За хвилю я покинув знов надію, їй мене огорнув дикий страх: А що, як Харовзек спізнився?

Тоді Анг'еліна пропала. — — —

Я кусав свої губи до крові і дряпав груди з жалю, що я не спалив був ще тоді листів; — — — я присягнув собі згладити Васертрума зі світа в тій самій хвилі, як тільки стану на вільну ногу.

Чи згину потім з власної руки чи на шибениці, — яка ріжниця?!

Я не сумнівався ні хвилі, що слідчий суддя повірить моїм словам, коли я вясню йому історію з годинником; розповім йому про погрози Васертрума,

Завтра буду напевно вільний; що найменьше суд арештує теж і Васертрума під замітком убивства.

Я рахував години і молився, щоб вони швидше минали; впився очима в чорну мряку.

По невимовно довгім часі почало нарешті розвиднюватись і з мряки виринуло зпершу, мов темна пляма, далі чим раз виразніше мідне, велітенське обличче: годинник на старій вежі. Але вказівок не було на нім; нова мука.

Потім вдарила п'ята.

Я чув, як арештанти побудились і, позіхаючи, почали розмовляти по чеськи.

Один голос видався мені знайомий; я обернувся, зліз з дошки і — побачив на причі напроти мене віспуватого Льойзу, що сидів і глядів на мене здивовано.

Оба інші — се були голтіпаки з зухвалими обличчами та оглядали мене зневажливо.

»Дефравдант? Що?«, спитав один півголосом другого і трутів його лікtem.

Запитаний буркнув щось згірдливо, бушував у своїм сіннику, витягнув чорний папір і розложив на землі.

Потім вилив на нього зі збанка трохи води, клякнув, приглядався до неї, як до зеркала і зчісував собі пальцями волосся на чоло.

Потім висушив папір з ніжною старанністю і склав його знову під причу.

»Пане Пернат, пане Пернат«, бурмотів Льойза беззастанно, витріщивши очі, як хтось, що побачить мару.

»Панове знаються, як бачу«, сказав нечесаний, зауваживши се, говором віденського Чеха і глумливо напів поклонився мені: »Дозвольте мені представитися: Моя ім'я Фосатка. — — — Підпал«, додав гордо цілу октаву низше.

Зачесаний плонув крізь зуби, дивився хвильку згірдно на мене, показав собі на груди і сказав ляконічно:

»Влом.«

Я мовчав.

»Ну, а ізза якого підозріння ви тут попали, пане графе?« спитав Віденець по хвилі.

Я надумувався хвилю, потім сказав спокійно:

»Вбивство з грабунком.«

Обидва підскочили зі счудовання, глумливий вираз їх облич уступив місце виразові безмежного поважання й оба крикнули, немов із одних уст:

»Респект, респект.«

Коли побачили, що я не звертаю на них уваги, відсунулися в кут і говорили з собою шепотом.

Раз тільки встав був зачесаний, приступив до мене, діткнувся мовчки м'язів моєї руки і вернув, хитаючи головою до свого приятеля.

»Ви теж тут під замітом убивства Цотмана?« спитав я непомітно Льойзу.

Він притакнув. »Так, давно вже.«

Знову минуло кілька годин.

Я замкнув очі й удавав, що сплю.

»Пане Пернат. Пане Пернат!« почув я нагло зтиха голос Льойзи.

»Що? — — — Я удав, що я збудився.

»Пане Пернат? прошу вас, даруйте, — прошу, — прошу, чи не знаєте, що робить Розіна? — Чи вона дома?« вистогнав бідний хлопець. Мені було його несказано жалко, як він вліпив свої горіючі очі в мої уста і викручував зі схвильовання судорожно руки.

»Їй добре ведеться. Вона — вона тепер кельнеркою у — Старім Негодяю«, збрехав я.

Я бачив, як він відітхнув лекше.

— — — — — — — — —
Два арештанти внесли мовчки на дощі бляшані горшки з гарячим виваром з ковбас і поклали три з них у келії, потім через кілька годин забрязчали знову замки, і сторож повів мене до слідчого судді.

Мої коліна дрожали зі схвильовання, коли ми йшли по сходах до гори і в долину.

»Чи думаете, що се можливе, щоб мене ще сьогодня випустили?«, спітав я пригноблено сторожа.

Я бачив, як він придушував з милосерддя усміх. »Гм. Ще сьогодня? Гм — — Боже — все можливе.« — Мене прошибло морозом.

Я знов побачив порцелянову табличку на дверях і назвище:

Карль барон фон Ляйзетретер
слідчий суддя

Знов кімната без ніякої прикраси і два столи до писання з високими на метер полицями.

Старий, високий мужчина з білою, розділеною бородою, в чорному сюртуці, з червоними, набрясклими губами і зі скрипучими черевиками.

»Ви пан Пернат?«

»Так.«

»Різьбар ґем?«

»Так.«

»Келія ч. 70?«

»Так.«

»Підозрілий в убивстві Цотмана?«

»Прошу, пане судд — — «

»Підозрілий в убивстві Цотмана?«

»Правдоподібно. Що найменьше догадаюся так.

Але — — «

»Признаєтесь?

»До чого маю признатися, пане суддя, я ж невинен!«

»Признаєтесь?«

»Ні.«

»Тоді заряджую для вас слідчий арешт. — Виведіть його.«

»Але ж прошу, вислухайте мене, пане суддя, — я мушу безумовно ще сьогодня бути дома. На мене ждуть важні справи — — «

За другим столом хтось заблеяв.

Барон підсміхнувся.

»Стороже, виведіть цього чоловіка.«

— — — — — — — — —
Минав день за днем, тиждень за тижнем, а я все ще сидів у келії.

О дванацятій годині вільно було нам щодня зійти на в'язничне подвірре і разом з іншими арештантами ходити парами 40 мінут в один круг по вогкій землі.

Говорити зі собою було заборонено.

По середині площі стояло голе, завмираюче дерево, в його корі був врослий скляний образ Матері Божої.

Попід мурами росли нужденні корчики дерену з листами майже чорними від налітаючої саджі.

Довкруги крати келій, зпоза яких час до часу виглядало сіре обличче з блідими, безкровними устами.

Потім треба було знов вертати в мешканнє—гробницю до хліба, води і вивару з ковбас, а в неділю до гнилої сочевиці.

Доперва пізніше мене переслухували ще раз:

Чи є в мене свідки, що се ,пан' Васертрум пода-
рував мені годинник?

»Так: пан Шемаяг Гілель — — властиво — ні«
(я пригадав собі, що його при тім не було) — — »але пан Харовзек — ні, і його при тім не було.«

»Отже коротко: нікого при тім не було?«

»Ні, нікого при тім не було, пане суддя.«

Знов блеяннє поза столом і знову те саме:

»Стороже, виведіть його!« — — —

Моя журя про Анг'еліну перемінилася в тупу резигнацію: Хвиля, коли я мусів був дрожати за неї вже

минула. Або плян пімсти Васертрума пощастився, або Харовзек не допустив до нього, говорив я собі.

Але журба про Мірям заганяла мене тепер майже в божевіллє.

Я уявляв собі, як вона ждала з години на годину, щоби чудо повторилося, як вона вибігала вранці рано, коли приходив пекар і дрожучими руками обмащувала хліб, — як вона може через мене миналася з жаху.

Часто в ночі ся думка проганяла від мене сон, я ставав на дошку при стіні, впивався очима в мідне обличче годинника на вежі і з'їдав себе бажаннем, щоб мої думки долетіли до Гілея і кричали йому в вуха, аби він поміг Мірям і визволив її від мук очікування чуда.

Потім я кидався на солому і запирав у собі віддих, аж мало не розскакувалися груди, — щоб вичарувати перед собою образ мого двійника і післати його до неї для розради.

І раз з'явився він справді біля мого леговища з буквами: Хабрат Церег Аур Бохер на грудях і я хотів крикнути з радощів, що тепер все направиться, але він запався в землю, ще заки я міг йому приказати, щоб він явився у Мірям. — —

Що я не діставав ніякої вістки від моїх другів!

Я питав моїх співжителів, чи заборонено посылати листи?

Вони не знали сього.

Вони казали, що не дістали ще ніколи листа, — але й не було зрештою нікого, хто міг би до них писати.

Тюремний сторож обіцяв мені довідатися про те при нагоді.

Мої нігті потріскали від кусання, волоссе здичіло, бо ножниць, гребеня і щітки не було.

Води до миття теж ні.

Я боровся майже безнастанно з нахилом до блювот, бо ковбасний вивар був приправлений не сіллю,

а содою. — — Тюремний припис, щоби »запобігти надмірному розвиткові полового гону«.

Час минав у сірій, страшній одноманітності.

Крутився кругом, наче колесо мук.

Часами приходили хвилі, які знав кождий з нас, коли той або другий зривався і вганяв годинами сюди й туди, мов дике звіря, щоб потім знов кидатись зломано на причу і далі тупо ждати — ждати — ждати.

Коли надходив вечір, лізли блощиці по стінах юрбами, мов мурашки, і я питав себе здивовано, чого той драбуга в підштанниках і з шаблею оглядав мене так совісно, чи в мене нема насікомих.

Може в красвім суді побоювалися, що може відбутися зхрещення чужих рас тих створінь?

В середу передпілуднем приходила звичайно свиняча голова в широкім капелюсі і з дригаючими ногами: тюремний лікар др. Розенбллят, і переконувався, що всі здорові, як горіхи.

А як котрий жалівся, все одно нашо, то записував — цинкову масть до натирання грудей.

Одного разу прийшов теж президент краєвого суду — високий, наперфумований гульвіс з „доброго товариства“, якому стояли на обличчу вписані всі простацькі злочини, і дивився, чи все в порядку: »чи все ще ніхто не повісився«, як висловився зачесаний арестант.

Я приступив до нього, щоби передати йому мое прохання, але він відступив крок назад поза тюремного сторожа і наставив проти мене револьвер. — »Що мені треба«, кричав він до мене.

Чи є листи до мене, спітав я чимно. Замісь відповіди дістав я штовханця в груди від пана дра Розенбллята, що зараз після сього віддалився. Також пан президент вийшов і глумився крізь отвір у дверах: — я повинен радше признатися до вбивства. Скорше у своїм життю не дістану листів.

Я призначаївся був давно до зіпсованого воздуху і гаряча, мене морозило безнастанино. Навіть тоді, як сонце світило.

Двох із арештантів перемінилося було вже декілька разів, але я не зважав на те. Одного тижня були се кешеневий злодій й опришок, найближшим разом фальшивник монет або переховник крадених речей.

Що я вчора пережив, те сьогодня забував.

Всі зверхні події блідли супроти гризучої жури про Мірям.

Тільки одна подія вбилася мені глибше в пам'ять, — вона переслідувала мене деколи навіть у сні:

Я стояв на дощці при стіні, щоб глядіти в гору на небо, коли нагло почув я, як вколо мене якийсь гострий предмет у бедро. Я подивився й побачив, що се був пильник, що вліз був мені з кишені поміж сюртука і підшивку. Він мусів вже довго там лежати, інакше був би його певне завважав той чоловік в кімнаті, що при сінях.

Я витягнув його й кинув недбало на сінник.

Коли я потім зліз, його вже не було, і я не сумнівався ні на хвилю, що його міг взяти тільки Льйоза.

Кілька днів пізніше забрали його з келії та перевели на один поверх низше.

Тюремний сторож сказав, що се не могло бути, щоби два в'язні, обжаловані в тім самім злочині, як він і я, сиділи в тій самій келії.

Я бажав з цілого серця, щоб сьому бідному хлопцеві вдалося при помочі того пильника видістатися на волю.

Травень

Сонце світило так тепло, наче серед літа, і знеможене дерево на подвіррю пустило кілька пуп'янків.

На мое питаннє, який день сьогодня, тюремний сторож зпершу мовчав, а потім шепнув мені, що сьогодня 15. травня. Він не повинен був властиво говорити сього, бо з в'язнями говорити заборонено, — особливо такі, що ще не призналися, не повинні бути інформовані щодо часу.

Отже повні три місяці сидів я вже в тюрмі і ще ніякої вістки зі світа!

— — — — — — — — — —

Вечером крізь закратоване вікно, що було тепер в теплі дні відчинене, долітали этих звуки роялю.

Один із в'язнів сказав мені, що се грає на долині дочка ключника.

День і ніч я мрів про Мірям.

Як їй там велося?!

Часами я мав відрадне почуття, що мої думки долетіли до неї, стояли під час її сну над ліжком і клали їй успокоючо руку на чоло.

То знову в хвилинах розпуки, коли моїх товаришів із келії вели одного за другим на допит, — а лише мене ні, — давив мене тупий жах, що може вона давно вже вмерла.

Тоді я ставив питання до долі, чи жива вона чи ні, хора чи здорована, а відповідь мало мені дати число солімок, які я виривав рукою з сінника.

Але майже кожний раз »виходило зле«, і я рився

в душі за промінчиком надії на будуче; — я старався перехитрити свою душу, що ховала мою тайну, тим на око далеким питанням, чи прийде для мене коли-небудь ще день, коли я буду веселий і зможу тішитися.

Пророчня потакувала все такі питання, і тоді був я годину щасливий і веселий.

Як ростина непомітно росте і розвивається, так звільна розбудилася в мені незміркована, глибока любов до Мірям, і я не міг зrozуміти, що я міг так часто сидіти й говорити з нею і не замітив вже тоді сього.

Я бажав, щоб вона думала з тим самим почуванням про мене, і мое бажання зростало в таких хвилях часто до предчувствя певности. I коли я в такий час почув на коридорі крохи, тоді я боявся майже, що мене можуть випровадити й випустити, і моя мрія могла би розплистися в ніщо в суворій дійсності зовнішнього світа.

Мое вухо стало за довгий час мого арешту таке гостре, що я чув найбільше тихий шелест.

Кождий раз, як ніч западала, я чув далеко гуркіт воза і ломив собі голову, хто в нім міг сидіти.

Було щось дивне в тій думці, що там на світі були люди, яким вільно було робити, що захочуть, — які могли порушатися свободно, ходити сюди й туди, а проте не відчували сього як несказану втіху.

Що і я буду колись знов таким щасливцем, що буду міг похожати по вулицях у соняшному свіtlі, — сього я не міг собі вже уявити.

День, коли я держав Ан'геліну у своїх обіймах, належав, здавалося, до давної минувшини; — я думав про нього з тим тихим жалем, що закрадається у серце, коли отвориться книжку й знайдеться в ній зів'ялі цвіти, що їх носила колись кохана нашої молодості.

Чи сидить ще старий Цваквечір за вечером з Фрісляндером і Прокопом у »Негодяї« та баламутить мозок засохлої Евлайлії?

Ні, се ж був травень: — саме час, коли він вештався зі своєю скринькою з маріонетками по провінціональних закутках та показував на зелених левадах перед ворітьми лицаря Синьобородого.

— — — — —
Я сидів сам у келії. — Мій одинокий товариш від тижня, палій Фосатка, пішов був перед кількома годинами до слідчого судді.

Сим разом тревав його допит дивно довго.
Аж ось. Залізний дрючик на дверях забрязчав. І сиючий від радощів влетів Фосатка, кинув клунок із одіннем на причу й почав скоро, мов вихор, передягатися.

Арештантську одежу кидає з проклоном кусень за куснем на землю.

»Нічого не могли мені доказати, ті голодранці. — Підпал! — А дулю.« Він відтягнув пальцем долішну повіку. »На чорного Фосатку за молоді вони. — Я казав, що був вітер. І на тім станув. Хай його тепер замикають, як зможуть зловити — пана вітра. — А сьогодня вечером дай, Боже, здоровля! — Погуляємо у Льойзічка.« — Простяг руки і танцював. — „Лиш раз в життю весна цвіте“. — Він насадив з лопотом на лоб твердий капелюх з малим голубо цяткованим сойчиним пером. — А правда, се буде вас цікавити, пане графе: знаєте, що нового? Ваш приятель Льойза втік! Власне довідався я на горі у тих голтьіпак. Ще тамтого місяця — при кінці він вирвався на світ і вже давно« — він вдарив руку об руку — »за горами.«

»Ага, пильник«, думав я собі і усміхався.
»Отже дивіться тепер і ви, пане графе,« палій подав мені по товариськи руку, »щоб ви як найшвидше звідсіль вийшли. — А як коли не буде у вас грошей, то питайте у Льойзічка за чорним Фосаткою. — Там

знає мене кожда дівчина. Так! — Отже сервус, пане графе. Дуже мило було мені.«

Він стояв ще в дверях, коли сторож втрутив у келію нового арештанта.

На перший погляд я пізнав у ньому того бовдура у вояцькій шапці, що стояв раз у дощ біля мене в луковій брамі на Когутячій вулиці. Радісна несподіванка! Може він знов припадково щонебудь про Гілеля і Цвака і всіх інших?

Я хотів зачинати вже випитувати його, але ж він на моє велике здивовання приложив таємничо палець до уст і дав мені знак, щоби я мовчав.

Доперва як вже двері були знадвору замкнені і кроки сторожа на коридорі прогомоніли, він оживився.

Моє серце билося схильовано.

Що се мало значити?

Чи він мене знов і що він хотів?

Перше всого бовдур сів і роззув свій лівий чобіт.

Потім витягнув зубами із зап'ятка затичку, виймив з загублення, що було під ним, маленьку зігисну бляшку, відірвав, мабуть тільки легко причіплену, підошву і подав мені гордо одно й друге. —

Все те в один мент і не звертаючи цілком уваги на мої зворушені питання.

»Так! Щирий привіт від пана Харовзека.«

Я був так зчудований, що не міг видобути ні слова.

»Потрібуете взяти тільки бляшку і розрізати нею в ночі підошву. Або загалом як піхто не буде бачити. — Вона в середині порожна«, — пояснив він хитро, »і ви найдете там лист від пана Харовзека.«

Зворушеній надмірно я кинувся бовдурові на шию, і слізи покотилися мені з очей.

Він відборонювався лагідно і говорив з докором:

»Мусите опануватися, пане Пернат! Не маємо ні хвилини часу до страчення. Може зараз виявиться, що

я в фальшивій келії. Ми помінялися з Францом у портієра номерами.«

Я мусів виглядати дуже глупо, бо бовдур говорив далі:

»Як ви сього не розумісте, то не шкодить нічого. Досить того: я тут і кінець!«

»Скажіть же мені,« перервав я йому, »скажіть мені, пане — — пане — — —«

»Венцель,« — помог мені бовдур, »мене зовуть храсивий Венцель.«

»Скажіть жеж мені, Венцель, що робить архівар Гілель і як мається його дочка?«

»На те нема тепер часу,« перервав мені нетерпеливо красивий Венцель. »Мене ж можуть за одну хвилину викинути. — Отже: я опинився тут, бо я спеціально призвався до грабунку — — «

»Як, лиш задля того, щоб до мене дістатися, ви поповнили грабунок, Венцель?« спитав я зворушену.

Бовдур похитав згірдно головою:

»Коли б я справді допустився грабунку, я б не був до нього призвався. Що ж ви думаєте собі про мене?!«

Я розумів поволи: — сердешний парень пустився на хитрощі, щоб перекрастися з листом Харовзека до тюрми.

»Так, передовсім! — він прибрав дуже поважну міну — »я мушу вивчити вас падавки.«

»Чого?«

»Падавки! — Дивіться уважно і затямте все докладно! — Отже дивіться: Наперед назбирається слину в писку; — він надув щоки і рухав ними сюди й туди, як той, що полоче уста — »потім дістається піну на писку, бачите так!: — він зробив і те. З обридливою природністю. — »Потім завертається великі пальці в кулак. — Потім витріщується очі! — він глипнув страшно зизом — »а потім — се вже трохи тяжше —

треба півголосно кричати. Скажіть так: Бе — бе — бе, і рівночасно треба впасті.« — Він впав, як довгий, на землю, аж будинок задрожав, і сказав, встаючи:

»Се природна падавка, як навчив нас блаженної пам'яти др. Гульберт у ,баталіоні'.«

»Так, так, се обманчivo подібне«, признав я, »але пошо того всього?«

»Бо ви мусите наперед вирватися з келії!« пояснив красивий Венцель. »Сей др. Розенблят се ж звичайний різун! Коли в кого немає вже цілком голови, — Розенблят все ще говорить: сей чоловік здоровий, як риба! — Тільки перед падавкою він має смертельний страх. Як хто се добре вміє: зараз дістанеться до келії хворих. — — А звідти втекти — се вже дитинча іграшка,« — він почав говорити вельми таємно — »віконні крати у келії хворих є власне перепилені і тільки слабо зліплені. — Се тайна баталіону! — Вам треба лише кілька ночей пильно вважати і, як тільки побачите петлю з линви, що буде спускатися з даху аж до вашого вікна, тоді виймите по тихо крати, щоб ніхто не збудився, встремите плечі в петлю і ми витягнемо вас на дах та спустимо вас на другий бік на вулицю. — І вже.«

»Але пошо я маю втікати з тюрми?« спітав я простодушно, »я ж невинний.«

»Се не причина, щоб не втікати!«, перечив мені красивий Венцель та здивовано зробив великі очі.

Я мусів ужити цілої своєї вимови, щоби вибити йому з голови цілий очайдушний плян, що був, як він казав, вислідом ухвали ,баталіону'.

Він не міг зрозуміти, що я міг відкинути такий »дар божий« і волів радше ждати на визволенні.

В кождім разі дякую сердечно вам і вашим добрым товаришам,« сказав я зворушену і стиснув йому руку. »Коли мине сей тяжкий час, буде моїм першим ділом віддячитися всім вам.«

»Се цілком злишне«, відмовляється приязно Венцель.
»Як заплатите кілька склянок „пільзнера“, прий memo з подякою, але більш нічого. Пан Харовзек, що є тепер скарбником у баталіоні, розповідав вже нам, який ви потайний добродій. Чи маю йому що переказати, як вийду за кілька днів на волю?«

»Так, прошу вас,« перервав я йому швидко, »скажіть йому, щоб він пішов до Гілеля і сказав йому, що я дуже боюся за здоров'я його дочки Мірям. Нехай пан Гілель не спускає її з очей. — Чи затягните собі се назвище: Гілель?!«

»Гірель?«

»Ні: Гілель.«

»Гілер?«

»Ні: Гі—лель.«

Венцель ломив собі яzik над сим неможливим для Чеха назвищем, але вкінці подужав його, викривлюючись дико.

»І потім ще одно: Нехай пан Харовзек — я прошу його сердечно — займеться теж — оскільки се йому можливе, тою »знатною дамою«, — він знає вже, хто се має бути.«

»Ви думасте певно про ту шляхтянку, що мала до діла з тим Шімцем — з дром Саполі? — Так вона ж прецінь розвелася і виїхала геть з дитиною і дром Саполі.«

»Знаєте се папевно?«

Я чув, що мій голос дрожав. Хоч як тішився я сим задля Анг'еліни, — але ж серце стискалось мені судорожно.

Скільки жури переніс я задля неї, а тепер — — — я був забутий.

Може справді вона думала, що я убийник.

Гіркий посмак підступив мені до горла.

Бовдур зрозумів, мабуть, тим ніжним почуттєм, що дивним дивом властиве таким занедбанім людям у всіх

справах, що дотикають любови, як се мене вразило, бо дивився з переляком в бік і не відповідав.

»Знаєте може, як мається дочка папа Гілеля, панна Мірям? Чи знаєте її?« спитав я пригноблено.

»Мірям? Мірям?« — Венцель зморщив задумано своє обличче — »Мірям? — Чи ходить вона часто в ночі до Льойзічка?«

Я мимоволі мусів сміятися. »Ні. Напевне ні.«

»То я не знаю її, відповів сухо Венцель.

Ми мовчали хвилину.

Може є що про неї в листі, сподівався я.

»Що Васертрума чорт пірвав«, почав нагло Венцель знову, »се вже ви певно чули?«

Я скочив з острахом.

»Ну так.« — Венцель показав на глотку. — »Кажу вам: се було щось обридливе. Як розбивали його крамницю, бо він вже від кількох днів не показувався, то я був, очевидно, перший при тім; — як би ні! — I там він спідів, той Васертрум, в загноєнім фотелі, з кров'ю на грудях і скляними очима. — — — — — Знаєте, я собі дужий парень але й мені все закрутілось, кажу вам, в голові і я гадав, що впаду без пам'яти. Раз-у-раз мусів я собі казати: Венцель, не хвилюйся, се ж тільки мертвий Жпд. — В його глотці стремів пильник, а в крамниці було все поперекдане. — Грабунковий морд очевидно.«

»Пильник! Пильник!« Я чув, як з жаху застигав мені віддих. — Пильник! Отже таки найшов він собі дорогу!

»Л знаю теж, хто се був«, говорив Венцель по хвилі далі півголосом. »Ніхто інший, кажу вам, як віспуватий Льойза. — Я найшов власне на землі у склепі його пожик і сховав його швидко, щоб не попала на нього поліція. — Він закрався до склепу підземним хідником — — — « він урвав одним ма-

хом свою мову і надслухував кілька хвилин уважно, потім кинувся на причу і почав страшенно хропіти.

За хвилю забрязкотіла колодка, тюремний сторож увійшов і оглядав мене підозріло.

Я дивився байдуже, а Венцеля не можна було добудитися.

Аж після декількох стусанів випростувався він, позіхаючи, і вийшов поперед сторожа, хитаючись заспано.

З гарячковим напруженням отворив я лист Харовзека і читав:

Дня 12. травня.

»Мій любий, бідний приятелю і добродію!«

Тиждень за тижнем ждав я, що вийдете вкінці на волю, — все надармо, — пробував усіх можливих заходів, щоб зібрати для вас оправдуючий матеріял, але не знайшов ніякого.

Я просив слідчого суддю, щоби приспішив слідство, але кождим разом я чув, що він не може нічого зробити, — се діло державного прокуратора, а не його.

Урядовщина!

Щойно власне, перед годиною, мені вдалося одно, від чого я надіюся найліпшого успіху: я довідався, що Яромір продав Васертрумові золотий годинник, що його нашов він був після арештування свого брата Льойзи в його ліжку.

У „Льойзічка“, де, як ви знаєте, сходяться детективи,ходить чутка, що сей годинник вбитого, мабуть, Цотмана — труп якого дотепер ще невідкритий — знайдено як *corpus delicti* у вас. Все інше я доспівав собі: Васертрум і так далі!

Я взялся зараз до Яроміра, дав йому 1000 фл. — «
Я впустив лист і сльози радости виступили мені на

очах: лиш Анг'еліна могла дати Харовзекові ті гроші. А ні Цвак, ані Прокоп, ані Фрісляндер не мали стільки грошей. — Отже таки не забула вона мене. — Я читав далі:

»— 1000 фл. і обіцяв йому дальших 2000 фл., коли він піде зі мною зараз до поліції і признається, що він вкрав годинник дома у свого брата і продав його.

Але все те може статися аж тоді, як сей лист буде вже при помочі Венцеля в дорозі до вас. Не стає часу.

Але будьте певні: воно станеться. Ще сьогоднія. Я ручу вам.

Я не сумніваюся ні на хвилю, що Льойза поповнив се вбивство і що той годинник Цотманів.

Коли б над сподіваннє так не було, — тоді вже Яромір знає, що має робити: — В кождім разі він пізнає, що се той сам годинник, який найдено у вас.

Отже: чекайте і не попадайте в розпуху! День вашого визволу вже може недалекий.

Але чи проте прийде ще день, коли ми побачимося?

Не знаю.

Мені хочеться майже сказати: я не вірю в те, бо мій кінець зближається швидко, і я мушу матися на увазі, щоби остання година мене не заскочила.

Але одно затямте собі: ми ще побачимося.

Коли може не в сім життю і не, як мертві, у тім життю, але певно в той день, коли час увірветься, — коли, як стоїть у біблії, ГОСПОДЬ виплюне із своїх уст тих, що були байдужі і ні теплі, ні холодні. —

Не дивуйтесь, що я таке говорю! Я не говорив ніколи з вами про такі справи, а, як ви раз зачепили

слово ‚кабалістика‘, я виминув його, але — що я знаю, те знаю.

Може зрозумісте, що я думаю, як ні, то ви-
черкніть, прошу вас, те, що я сказав, зі своєї пам'яти.
— — Один раз, у моїй гарячці, мені здавалося, — що
бачу знак на ваших грудях. — Може бути, що мені
привиділося се на яві.

Коли б ви справді не зрозуміли мене, то прийміть
се до відома, що я майже від дитинства мав деяку —
внутрішню! — свідомість, що вела мене дивним шля-
хом; — свідомість, що не покривається з тим, чому
вчить медицина або чого вона, Богу дякувати, ще не
знає, і мабуть ніколи не дізнається.

Але я не дався змилити науці, найвищою метою
якої є — будувати ‚жданню‘, яку найліпше б зруй-
нувати.

Та досить сього.

Розповім вам краще, що міжтим сталося:

При кінці квітня з Васертуром було вже так да-
леко, що моя сугестія почала на нього ділати.

Я бачив се по тім, що він ґестикулював постійно
на вулиці і говорив голосно з собою.

Се певна признака того, що думки людини почи-
нають збиватися в бурю, щоб заволодіти своїм начом.

Потім він купив собі хустину і робив записи.

Він писав!

Писав! Я не сміюся! Він писав.

Потім пішов до потаря. Я знав на долині під ха-
тою, що він робив там на горі: — він робив своє за-
віщання.

Що він зробить мене своїм наслідником, того я на
всякий спосіб не сподівався. Коли б се було прийшло
мені на думку, був би мене напав мабуть з радощів
танець св. Віта.

Він зробив мене своїм наслідником, бо, на його дум-

ку, я був одинокою людиною на землі, якій він міг ще направити заподіяне лихо. Совість його перехитрила.

Може була се надія, що я його буду благословити, коли після його смерти стану з його ласки нагло мілюнером, і тим чином змію проклін, який він чув у Вашій кімнаті з моїх уст.

Отже моя сугestія мала потрійний вплив.

Скажено смішне, що він потайки таки вірив у відплату на тім світі, хоч ціле житте старався вибити собі те з голови.

Але так воно є зі всіми тими мудрагелями; видно се вже по тій божевільній люті, в яку вони попадають, як їм сказати се в очі. Вони почивають, що їх приловлено.

Від тої хвилі, як Васертрум вернув від нотаря, я не спускав його більше з ока.

В ночі я підслухував під віконницями його склепу, бо кожної хвилі могло прийти рішення. —

Думаю, що крізь мур я був би чув очікуваний звук, коли б він витягав затичку з плящини з отрутою, Ще бракувало може одної години, і діло моого життя було б довершене.

Та втім вмішався хтось непокликаний і замордував його. Пильником.

Близше хай розповість Вам про те Вснцель, мені надто гірко писати про те все.

Хай буде се пересуд, — але, як я побачив, що тут пролито кров — предмети в крамниці були нею помашені, — здавалося мені, наче б його душа вирвалась з моїх рук.

Якийсь піжний, непомильний інстинкт говорить мені, що се не все одно, чи людина гине з чужої руки, чи з власної: — що моя місія була б сповнилася лише тоді, коли б Васертрум забрав був свою кров зі собою у землю. — Тепер, коли сталося інакше, я почиваюся

немов знаряддем, що не було призане достойним в руках ангела смерти.

Але я не хочу спречатися. Моя ненавість іде поза могилу, і є ще в мене власна кров, яку я можу пролити, як схочу, щоб вона ходила крок у крок за його кров'ю в крайні тіней. — — —

Кожного дня від похорону Васертрума я сиджу біля нього на кладовищі і надслухую у своїх грудях, що маю робити.

Мені здається, що я вже знаю, але я хочу ще ждати, поки внутрішній голос, що говорить до мене, стане ясний, мов джерело. — Ми люде не чисті і часто мусимо довго постити й чувати, поки зрозумімо шепіт нашої душі. — — —

Минулого тижня повідомив мене суд урядово, що Васертрум назначив мене своїм одиноким наслідником.

Не потрібую запевняти Вас, пане Пернат, що я не возьму з того для себе ані крейцаря. — Я буду берегтися, щоб не дати „йому“ — на „тім“ світі підпори.

Його доми скажу продати, предмети, яких він дотикав, будуть спалені, а зі всіх грошей, що з того дістану, припаде після моєї смерти третина вам. —

Бачу в душі, як Ви зірветесь й почнете протестувати, але я можу Вас успокоїти. Ви дістанете ваше власне правне майно з відсотками. Я знав вже давно, що Васертрум забрав був колись все Вашому батькові і Вашій сім'ї, — аж тепер я маю змогу виказати се на основі актів.

Друга третина буде розділена між 12 членів „баталіону“, яких знав ще особисто др. Гульберт. Хочу, щоби кождий з них став багатий і дістав доступ до пражського — »доброго товариства«.

Остання третина припаде по рівній часті найближшим семи розбійникам в краю, яких будуть мусіти увільнити для браку вистарчаючих доказів.

Я винен се публичному згіршенню.

Так. Се мабуть все.
 А тепер, мій любий, любий приятелю, бувайте здорові і згадайте часами
 Вашого
 щирого і вдячного
 Іннокентія Харовзека.«

З глибоким зворушенням відложив я лист.
 Я не міг навіть радуватися вісткою про мое близьке звільнення.

Харовзек! Бідна людина! Як брат журився мосю долею. Лиш тому, що я колись подарував йому 100 фл. Коли б ще раз тільки я міг стиснути його руку!

Але я відчував се: так, він каже правду; сей день не прийде ніколи.

Я бачив його перед собою: горіючі очі, сухітничі плечі, високе, благородне чоло.

Може в відповідну пору все було б пішло цілком інакше, коли б помічна рука була занялася сим зісохлим життєм.

Я перечитав ще раз письмо.

Скільки методи було в божевіллю Харовзека! Чи був він загалом божевільний?

Я майже соромився, що одну хвилю мав таку думку.

Чи його натяки не говорили досить? Він був така людина, як Гілель, як Мірям, як я сам; людина, яку опанувала була її власна душа; яку вона вивела крізь дики безвісти і дебри життя високо на верхи незнаної країни.

Чи не був він, хоч весь свій вік передумав над убивством, більше чистий, чим котрийнебудь з тих, що вештаються з задертим носом і удають, що виконують вивчені заповіди якогось невідомого, мітичного пророка?

Він держався заповіди, яку диктував йому непере-

можний інстинкт, не думаючи про нагороду ні тут, ні там.

Чи се, що він зробив, не було найбільш побожним виконанням обов'язку в найтайнішім значенню того слова?

»Трус, підступний, душегуб, хворий, проблематична — злочинна вдача« — я чув буквально, як мусів би звучати осуд товни над ним, коли б вона хотіла заглянути своїм сліпим стаснім каганцем у його душу, — тої запіненої зі злости товни, що ніколи не зrozуміс, що отрійний осінник може бути тисячу разів кращий і благородніший від хосенної требульки. — — —

Знов заскрипів знадвору замок і я чув, як втрутіли у келію людину.

Я не обернувся навіть, так сильно вразив мене лист.

Ні слова про Анг'еліну не було в нім, нічого про Гілеля.

Правда: Харовзек мусів писати дуже спішно, його письмо се зраджувало.

Чи дістану я потайки ще один лист від нього?

Я надіявся тайком на завтрашній день, на спільній прохід в'язнів по подвіррю. — Там було ще найлекше, щоб котрий з „баталіону“ встремив мені що.

Тихий голос вирав мене з задуми:

»Позволите, пане, що я представляюся? Називається Ляпондер. Амадей Ляпондер.«

Я обернувся.

Малий, углий, ще досить молодий мужчина в добірній одежі, тільки без капелюха, як всі в'язні у слідстві, склонився коректно переді мною.

Він був гладко виголений, як актор, а його великі, яснозелені, лискучі очі, форми мі́далів, мали в собі ту властивість, що, хоч як просто були звернені на мене, то, здавалося, не бачили мене. — Було щось у них наче — непритомність.

Я пробурмотів мое назвище, поклонився рівнож і хотів знов відвернутися, але пе міг довго відірвати погляду від тої людини, так дивно впливав він на мене своїм екзотичним усміхом, що витискали весь час на його обличчу підтягнені в гору закутки його гарно закроєних уст.

Зі своєю прозорою шкірою без зморщин, дівочим вузеньким носиком і ніжними ніздрями він виглядав майже, мов китайська статуя Будди з рожевого креміння.

»Амадей Ляпондер, Амадей Ляпондер«, повторяв я собі.

»Що він міг поповнити?«

Місяць

»Чи ви були вже на допиті?« спитав я по хвилі.

»Я приходжу власне відтіль. — Мабуть не буду вас тут довго турбувати«, відповів пан Ляпондер чесно.

»Бідняга«, подумав я, »він не догадується, що жде в'язня у слідстві.«

Я хотів приготувати його поволі:

»Можна звільна призвичайтися до сидження на місці, як минуть перші, найгірші дні. — — —

Він поглянув чесно на мене.

Павза.

»Чи довго тревав допит, пане Ляпондер?«

Він усміхнувся розсіяно:

»Hi. Мене спитали тільки, чи я признаюся, і я мусів підписати протокол.«

»Ви підписали, що признаєтеся?« крикнув я.

»Певно.«

Він говорив так, наче б воно було самозрозуміле.

Се певно нічого злого, поясняв я собі, коли він так цілком не хвилюється. Певне який визов на двобій або щось подібне.

»Я, на жаль, вже тут так довго, що здається мені, наче вік цілий; — я зітхнув мимохіть і він прибрав сейчас співчуваючий вираз. »Бажаю вам, пане Ляпондер, щоб ви не потрібували сього переходити. Бачу по всім, що будете небавом знов на вільний стопі.«

»Як хто думає«, відповів він спокійно, але воно звучало, як укрита двозначність.

»Не думаете?« спітав я, усміхаючись. Він похитав головою.

»Як маю се розуміти? — Що зробили ви такого страшного? Бибачте, пане Ляпондер, се не цікавість, — а тільки співчуттє, коли я питаю.«

Він вагався хвилину, а потім сказав, не здрігнувши навіть вісю:

»Убивство з похоти.«

Мені було так, наче б він вдарив мене колом по голові.

З відрази і жаху я не міг видобути звука.

Він мабуть завважав се і глядів дискретно в бік, однак дроганнє його автоматично усміхненого обличча не зраджувало, що його вразила нагла зміна моого поведення.

Ми не говорили ні слова і гляділи мовчки попри себе. — — — —

Коли стемнілося і я поклався, він пішов зараз за моїм прикладом, роздягнувся, повісив старанно своє одіннє на гвіздок, простягся і зараз потім заснув міцно, як можна було вносити по спокійнім, глибокім віддиху.

Цілу ніч я не міг успокоїтися.

Безнастанне почуттє, що біля мене лежить така потвора та що я дихаю з нею одним воздухом, було для мене таке страшне і дратуюче, що вражіння дня, лист Харовзека і всі пережиті новини уступили глибоко взад.

Я положився так, щоб мати душегуба все на оці, бо я не міг би був знести, щоб він був поза мною.

Келія була освітлена блідим місячним сяйвом і я міг бачити, як Ляпондер лежав без руху, майже здеревіло.

Його черти мали в собі щось мертвецького, напіввідімкнені уста збільшали те вражіннє.

Довгі години він не зміняв ні разу свого положення. Аж пізно по півночі, коли тоненький промінчик мі-

сяця впав на його обличче, обняв його тихий неспокій і він став рухати нечутно устами, як той, що говорить у сні. Здавалося, що се все те саме слово — може одно реченне, — так наче б:

»Пусти мене. Пусти мене. Пусти мене.«

— — — — — — — — — — — — — — — — — —
Найближших кілька днів я не звертав на його уваги, і він теж не переривав ніколи мовчанки.

Пого захованне було, як і передтим, ввічливс. Скільки разів я хотів ходити по келії, він запримічував те зараз і, коли спідів на причі, підтягав чесно ноги під себе, щоб дати мені дорогу.

Я починав викидати собі свою шорсткість, але мимо найліпшої волі не міг позбутися відрази до нього.

Хоч як сподівався я, що зможу привінкнути до нього, — не йшло.

Навіть по почах я не міг спати. Ледви на чверть години я засплюяв.

Кожного вечора повторялося точнісько та сама історія: Він ждав з пошаною, поки я простягнувся, потім роздягався, складав педантично одіж, вішав її і так далі і так далі.

— — — — — — — — — — — —
Одної ночі — се могло бути біля другої години — стояв я смертельно сплячий з умучення знов на дощі при стіні, впився очима в місячну повню, проміння якої відбивалися, наче лискуча олива, від мідного обличча годинника на вежі і думав сумно про Мірям.

Втім нагло я почув стиха за собою її голос.

Я сейчас розбудився, більш, чим розбудився, — обернувся і надслухував.

Минула хвилина.

Я думав вже, що я помилився, коли повторилося знову. Я не міг розуміти докладно слів, але воно звучало, як:

»Питай мене. Питай мене.«

Се був рішучо голос Мірям.

Я зліз на долину, хитаючися схильовано, як мога тихше, і приступив до ліжка Ляпондера.

Місячне сяйво світило просто в його обличче, і я міг бачити виразно, що його повіки були відхилені так, що лише білка було видно. По сціпенілих м'язах щок я бачив, що він лежав у глибокім сні.

Лиш уста рухалися знов, як перед хвилею.

Поволі я зрозумів слова, що видобувалися зпода його зубів:

»Питай мене. Питай мене.«

Голос був похожий цілком на голос Мірям.

»Мірям? Мірям?« закричав я мимоволі, але придавив зараз голос, щоб не розбудити сплячого.

Я ждав, аж його обличче знов здеревіло, і повторив циха:

»Мірям? Мірям?«

Його уста промовили ледви чутно, а проте виразно:

»Так.«

Я приложив ухо до його уст.

За хвилю я почув шепіт голосу Мірям — я чув так виразно її голос, що мороз перебіг мені поза шкіру.

Я пив її слова так жадібно, що розумів тільки їх змисл. Вона говорила про любов до мене і про те несказане щастє, яке ми нашли собі — і що ми ніколи не розлучимося — скоро — без перерви, як той, що боїться, щоб йому не перервали й хоче використати кожду хвилинку.

Потім голос почав уриватися — і погас на хвилю цілком.

»Мірям?« спитав я, дрожучи зі страху і заперши віddих, »Мірям, чи ти вмерла?«

Довгий час ніякої відповіди.

Потім майже незрозуміло:

»Ні. — Я живу. — Я сплю. — —

Нічого більше.

Я надслухував і надслухував.

Даремне.

Нічого більше.

Зі зворушення й дрожання я мусів спертися на край причі, щоб не впасти на Ляпондера.

Привид був такий повний, що мені хвилинами здавалося, що Мірям лежить справді переді мною, і я мусів зібрати всі свої сили, щоби не поцілувати уста душегуба.

»Енох! Енох!« — почав він нагло лепетіти, далі чим раз ясніше і виразніше: »Енох! Енох!«

Я пізнав зараз Гілеля.

»Чи се ти, Гілель?«

Нема відповіди.

Я пригадав собі, що я читав, що, аби побудити сплячих до говорення, треба ставити їм питання не в ухо, а звертатися з ними до нервової сіті на животі.

Я зробив так:

»Гілель?«

»Так, я чую тебе!«

»Чи Мірям здорова? Чи ти все знаєш?« спітав я скоро.

»Так. Я все знаю. Я знав се давно. — Не журися, Енох, і не бійся!«

»Чи можеш мені простити, Гілель?«

»Я ж кажу тобі: не журися.«

»Чи скоро побачимося знову?« — Я боявся, що не зрозумію вже відповіди; останнє речення було вже лише тільки, мов подих.

»Я надіюсь. Буду чекати — на тебе — як зможу — потім мушу — край —«

»Куди? В який край?« — я мало не впав на Ляпондера — »В який край? В який край?«

»Край — Гад — на південь — Палестина —«

Голос завмер.

Сотки питань бушували мені поплутано по голові:
Чому зве він мене Енохом? далі Цвак, Яромір, годинник,
Фрісландер, Ангеліна, Харовзек.

»Бувайте здорові і згадайте про мене часами«, ви-
йшло нагло знов голосно й виразно з уст душегуба.
Сим разом голосом Харовзека, але подібно, наче б я
сам те сказав.

Я пригадав собі: се був дословно кінець листа Харовзека. —

Обличче Ляпондера лежало вже в темряві. Місячне світло падало в голови його сінника. За чверть години воно мусіло зникнути з келії.

Я ставив питання за питаннєм, але не діставав вже ніякої відповіді:

Душегуб лежав непорушно, мов труп, і замкнув
повіки.

Я робив собі найгостріші викиди, що за весь сей час я бачив у Ляпондері тільки злочинця й ніколи людину.

Після того, що я власне пережив, був він, очевидно, сновидою — створінням, що стояло під впливом місяця.

Може він поповнив своє збивство в свого роду замряченю. Певно навіть. —

Тепер, коли світало, зникла з його рисів задеревість, на лиці-появився вираз блаженного спокою.

Так спокійно не може спати людина, говорив я собі, що має на совісти душегубство.

Я ледві міг діждатися хвилі, коли він пробудиться.

Чи буде він знати, що сталося?

Він отворив очі, стрінувся з моїм поглядом і дивився в бік.

Я підступив сейчас до нього і вхопив його за руку: «Вибачте мені, пане Ляпондер, що я дотепер був для вас таний недрівникъ». О

— «Будьте переконані мій плане, я зо щільною відповідь

перервав він мені живо, »що се мусить бути обридливе почутте, бути разом з убийником з похоти«.

»Не говоріть більше про те«, просив я. »Сьогодня в ночі мені перейшло стільки ріжного крізь голову, і я не можу позбутися думки, що ви може — — — « я шукав за словами.

»Ви вважаєте мене хворим«, поміг він мені.

Я потакнув: »Мені здається, що я можу так думати по деяких ознаках. Я — я — чи можу поставити вам одно просте питання, пане Ляпондер?«

»Прошу.«

»Се звучить трохи дивно, — але — чи можете мені сказати, що вам сьогодня снилося?«

Він похитав, усміхаючись, головою: Мені не сниться ніколи.«

»Але ж ви говорили через сон.«

Він глянув здивовано на мене. Подумав хвилину. Потім сказав рішучо:

»Се могло статися хиба тоді, коли ви мене що запитали.« — Я потакнув. »Бо, як я кажу, мені не сниться ніколи нічого. Я — я — блукаю«, додав він півголосом по хвилі.

»Ви блукаєте? Як я маю се розуміти?«

Мені здавалося, що він нерадо про те говорить, і я мусів подати йому причини, задля яких я хотів конче се знати, та розповів йому загально, що в ночі діялося.

Коли я скінчив, сказав він поважно: »Ви можете буті певні, що все те, про що я говорив у сні, се правда. Коли я передтим завважив, що я не сню, тільки „блукаю“, то я мав тим на думці, що мої сонні переживання інакші, чим — скажім: у нормальних людей. Назвіть се, коли хочете, покиненнем тіла. — Так, наприклад, сьогодня вночі я був в одній незвичайно чудній кімнаті, до якої був вхід з долини крізь спустні двері.«

»Як виглядала вона?« спітав я швидко. »Буда вона незамешканна? Порожна?«

»Ні; в ній стояли меблі; але не багато. І ліжко, в якім спала молода дівчина — або лежала піби мертвa, — а біля неї сидів мушчина і держав руку над її чолом.« — Ляпондер змалював обличча обоїх. Без сумніву були се Гілель і Мірям.

З напруги я ледви важився дихати.

»Прошу, розповідайте далі. Чи був ще хто в кімнаті?«

»Чи був ще хто в кімнаті? Чекайте — — — ні, більш не було нікого в кімнаті. На столі світився семираменний свічник. — Потім я зійшов крученими сходами в долину.«

»Вони були поломані?«, перервав я.

»Поломані? Ні, ні; вони були цілком в порядку. А в бік від них ішла комірка, а в ній сидів мушчина зі срібними спряжками на чоботах і чужого типу, як я не бачив ще ніодної людини: жовтої краски лиця і зі скісними очима; — він був похилений наперед і ждав відай на когось. Може на яке поручення.«

»Книжки — старої, великої книжки ви ніде не бачили?« допитувався я.

Він потер собі чоло:

»Книжки, кажете? — Так. Цілком слушно: книжка лежала на землі. Вона була отворена, ціла з пергаменту і сторінка починалася з великого, золотого ,А'.«

»З ,І', думаете певне?«

»Ні, з ,А'.«

»Чи знаєте се напевне? Чи не було се ,І'.«

»Ні, се було певно ,А'.«

Я похитав головою й починав сумніватися. Ляпондер читав, очевидно, в півні у моїй уяві та помішав усе з собою: Гілеля, Мірям, Голема, книгу Іббур і підземний хідник.

»Чи давно ви маєте сей дар „блукати”, як ви називаєте?«, спитав я.

»Від 21. року — — «, він ставув; здавалося, що нерадо про те говорить; нараз його обличче прияло вираз безмежного здивовання, і він вдивлявся в мої груди, наче б щось там побачив.

Не звертаючи уваги на мое здивованнє, він вхопив мене швидко за руку і просив — майже благав:

»Ради Бога, скажіте мені все. Сьогодні останній день, який можу бути з вами. Може вже за годину мене заберуть, щоб прочитати мені смертний при-
суд — —.«

Я перервав йому з жахом:

»Мусите взяти мене на свідка! Я присягну, що ви хворі. — Ви люнатик. Вас не сміють повісити, не розслідивши вашого умового стану. Будьте ж роз-
важні!«

Він відборонювався нервово: »Се така побічна спра-
ва, — прошу вас, скажіть мені все!«

«Але що ж я маю вам сказати? — Говорім радше про вас і — — «

»Тепер я знаю, що ви мусіли пережити деякі дивні речі, що мене дуже близько обходять, — близше, як вам може здаватися; — — прошу вас, скажіть мені все!«
благав він.

Я не міг зрозуміти сього, що мое життя цікавило його більше, чим власні, дійсно досить пекучі справи; але щоб його заспокоїти я розповів йому всі мої над-
природні переживання.

При кождім більшім розділі він притакував вдово-
лено головою, як людина, що проглядає справу до
споду.

Коли я дійшов до того місця, як переді мною стояло явище без голови та наставляло мені чорночервоні зер-
ниста, він ледви міг з нетерплячкою діжатися кінця.

»Отже ви висипали їому їх з руки«, бурмотів він задумано. »Я б ніколи не був подумав, що може бути ще третій ,шлях'.«

»Се ж не був ніякий третій шлях,« відповів я, »се було те саме, як коли б я не приняв зернят.«

Він сміявся.

»Не думаете, пане Ляпондер?«

»Коли б ви були їх не приняли, ви були б пішли теж ,шляхом життя', але зернята, що представляють магічні сили, не були б тоді остали. — А так вони посипалися по землі, як кажете. Значить: вони лишилися тут і будуть так довго під опікою ваших предків, поки не прийде їм час сходити. Тоді оживуть ті сили, що в них ще сплять.«

Я не розумів: »Ті зернята є під опікою моїх предків?«

— »Ви мусите розуміти вашу пригоду почасті символічно«, сказав Ляпондер. »Круг голубо блестячих людей, що стояв довкола вас, се був ланцуг унасліджених від предків ,я', які кождий син матері тягне за собою. Душа — се не щось ,поодиноке' — вона має доперватимстати і се зветься тоді ,бесмертність'; ваша душа ще зложена з багато ,я' — так, як муравлина держава з множества муравлинок; ви носите ще в собі душевні останки багато тисячок предків: — голов вашого покоління. Так є зі всіми ествами. Бо як могла би курка, висиджена штучно з яйця, винайти собі зразу відповідну поживу, коли б не було в ній досвіду міліонів літ? — Існованнє ,інстинкту' зраджує присутність предків у тілі й душі. — Але, даруйте, я не хотів перебивати вам.«

Я розповів до кінця. Все. І те, що Мірям говорила про ,гермафродита'.

Коли я зунинився й піdnіс очі, я побачив, що Ляпондер побілів, мов стіна, та що по щоках нили йому сльози.

Я встав швидко, удав, що не бачу нічого, і почав ходити по келії, щоб підождати, аж він успокоїтися.

Потім я сів проти нього та напружуваю усю свою вимову, щоби переконати його, як конечно було звернути увагу суддів на його хворобливий умовий стан.

»Коли б ви не були призналися до убивства!« закінчив я.

»Але ж я мусів! Мене ж питали на сумліннє,« сказав він наївно.

»Чи ж після вас брехня гірша від — від убивства з похоти?«, спитав я счудовано.

»Взагалі, може, ні, але в моїм випадку певно. — Гляньте: Коли слідчий суддя спитав мене, чи я признаюся, я міг сказати правду. Я мав отже вибір брехати або не брехати. — Коли я поповняв убивство — заощадіть мені, прошу вас, подробиць: се було таке страшне, що я не хотів би оживляти наново споминів — — коли я поповняв убивство, я не мав ніякого вибору. Хоч я був при повній свідомості, та все ж таки вибору я не мав: Щось, чого я ніколи не прочував у собі, пробудилося й стало сильніше від мене. Чи думаете, що я був би вбивав, як би я мав змогу вибирати? — Я не вбив ніколи — навіть найменьшої звіринки, — а тепер я вже цілком не міг би сього зробити.

Прийміть, що було б людським законом: вбивати та що за невиконаннє цього була б призначена смерть — так, як у війні — і що я заслужив би собі на смерть. — Бо я не мав вибору. Я просто не міг убивати. Коли ж я доконав убивства з похоти, справа малася якраз противно.«

»Тим більше, що тепер ви почуваєтесь наче б іншою людиною, ви мусите вжити всіх старань, щоби ухилитися від присуду!« замітив я.

Ляпондер відбороноювся рукою: »Ви помиляєтесь! Судді зі свого становища цілком праві. Чи мають вони

таку людину, як я, пустити на волю? Щоби завтра або післязавтра знов скоїлось нещастє?«

»Ні, вас повинні посадити в закладі для умово хворих. Я так кажу!«

»Коли б я був божевільний, ви були б праві«, відповів Ляпондер байдужно. »Але я не божевільний. Я щось цілком іншого, — щось, що виглядає похоже на божевілле, і є власно його противенством. Прошу, послухайте. Ви мене зараз зрозумієте. — — — Те, що ви перше розповідали мені про явище без голови — очевидно, те явище се символ; ключ до нього ви могли б легко найти, як би застанилися, — те саме лучилося колись мені самому. Але я приняв зерната. Я йду отже „шляхом“ смерти! — Для мене найсвятіше, що я можу подумати: керувати мої кроки духом. Сліпо, з повним довіррєм, все одно, куди воно заведе: на шибеницю, чи на престіл, до нужди, чи до багацтва. Я не вагався ніколи, коли вибір був у моїх руках.

Тому я й не брехав, коли вибір був у моїх руках. Чи знаєте слова пророка Міхи:

»Сказано тобі, чоловіче, що добре
й чого Господь від тебе хоче,«?

Коли б я був збрехав, я був би створив причину, бо я мав вибір; — — коли я поповнював убивство, я не творив причини; се звільнився тільки наслідок причини, що вже давно в мені дрімала, над якою я не мав більше влади.

Отже мої руки чисті.

Коли мій дух казав мені стати убивцем, він виконав на мені смертний присуд; коли люде прив'яжуть мене до шибениці, моя доля відлучиться від їхньої: — я стану вільний.«

Я відчував, що він святий, і волоссе їжилось мені на голові з жаху ізза моєї власної малечі.

»Ви розповідали мені, що наслідком гіпнотичного впливу одного лікаря на вашу свідомість ви втратили були на довго спомин про вашу молодість«, говорив він далі. »Се признака — тавро — всіх тих, що вкушені „змієм духового царства“. Здається так, наче б мусіли бути защеплені в нас два життя одно на друге, як благородна парість на дике дерево, заки зможе статися чудо пробуждення; — що звичайно розділює смерть, те тут розділюється через погаснене спомину — деколи тільки через наглу внутрішню переміну.

У мене було так, що я в 21. році життя збудився одного ранку ніби змінений, будьто би без ніякої зверхньої причини. Що до того часу було мені міле, те стало нараз байдуже: Життє видалося мені глупе, як індіанська історія, та стратило на дійсності; зате сини стали певністю — аподиктичною, доказаною певністю, розумієте мене добре: доказаною, реальною певністю, а денне життє стало сном.

Всі люди були б до цього спосібні, коли б мали ключ. А ключ до того лежить одиноко у тім, щоби в сні прийти до свідомості свого „я“, так сказати б своєї власної шкіри, — винайти ті вузенькі щілинки, крізь які протискається свідомість між чуванням і глибоким сном.

Тому то я сказав перше: я „блукаю“, а не: „мені сниться“.

Змаганнє до безсмертності се боротьба з нашими внутрішніми голосами і примарами за скіпетр; а очікуваннє короновання власного „я“ — се очікуваннє Месії.

Примарний Габаль Гармін, якого ви бачили, „подих костей“ з кабалістики, се був король. Коли він буде укоронований, тоді — розірветься шнур, яким зв'язані ви через зовнішні змисли і комин розуму зі світом.

Ви питаете, як се могло статися, що я мимо свого відірвання від життя міг стати через ніч убивцем? Лю-

дина мов скляна рурка, крізь яку перебігають пестрі кулі: майже у всіх тільки одна в життю. Коли куля червона, людина зветься: „лиха“. Коли жовта, тоді людина: „добра“. Коли біжить дві кулі одна за другою, — одна червона й одна жовта, тоді мається „непостійний“ характер. Ми, „вкушенні змісм“, переживаємо в життю те, що звичайно переживає ціла раса за весь вік світа: пестрі кулі перелітають одна за другою крізь скляну рурку, а коли вони скінчаться — — тоді ми стали пророками, — дзеркалом Бога.«

Ляпондер замовк.

Довгий час я не міг промовити ні слова. Його слова приголомшили мене майже.

»Пошо питали ви мене перше так боязко про мої переживання, коли ви сами стоїте так дуже, дуже висше від мене?« почав я нарешті знову.

»Ви помиляєтесь,« сказав Ляшондер, »я стою багато нижче від вас. — Я питав вас, бо я почував, що ви маєте ключ, якого мені не доставало.«

»Я? Ключ. Боже!«

»Так ви! І ви дали мені його. Думаю, що нема щасливішої людини на землі, як я сьогодня.«

На коридорі счинилася метушня; замки заскрего-
тіли, — Ляпондер майже не зважав на те:

»Те з гермафродитом — се ключ. Тепер я маю певність. Вже тому я тішуся, що по мене приходять і я швидко досягну мети.«

Я не міг бачити вже зпоза сліз обличча Ляпоч-
пондера, я чув тільки усміх в його голосі.

»А тепер: прощавайте, пане Пернат, і вважайте: те, що завтра повісять, се тільки моя одіж; ви відкрили мені найкраще, — останнє, чого я не знав ще. Тепер ідемо на весілля — — —,« він встав і пішов за сторожем — »се тісно в'яжеться з убивством«, були його останні слова, які я чув і лише неясно розумів.

Скільки разів з тої ночі стояла місячна повня на небі, здавалося все мені, що я бачу на сірому простирадлі на ліжку спляче обличче Ляпондера.

В найближчих днях після його відходу доходили до мене з подвірря удари молотом і майстрованнє, що тривало часто до ранка.

Я здогадувався, що се значить, і з розпуки затикав собі годинами вуха.

Минав місяць за місяцем. Зnidіле листє на подвіррю в'януло й я бачив, як погасало літо. У воздухі чути було спліснілій випар, що виходив із мурів.

Коли під час проходів мій погляд упав на завмираюче дерево і на врослий скляний образ святої, кождим разом зроджувалось у мені мимохіть порівнаннє, як глибоко вбилося мені в пам'ять обличче Ляпондера. Я носив у собі безнастанно се буддийське обличче зі шкірою без зморщин і з дивним, незгасаючим усміхом.

Ще один тільки раз — у вересні — приклікав мене був слідчий судя і спитав недовірчиво, як я виясню свої слова при віконці в банку, що я мушу нагло виїздити і чому я в останніх годинах перед моїм арештом був такий неспокійний та сховав був при собі всі дорогі камені.

На мою відповідь, що я носився з думкою самоубийства, заблеяло за столом знов щось глумливо. —

Дотепер був я сам один у своїй келії і міг заглиблюватися в своїх думках, у своїм смутку за Харовзеком, що, як я відчував, давно вже мусів померти, і Ляпондером та в тузі за Мірям.

Потім прийшли знов нові в'язні: злочинні комісіонери з пережитими обличчами, пузаті банкові касієри, — ,сироти‘, як звав їх Фосатка, — та затроювали мені воздух і настрій.

Одного дня розповідав один із них з обуреннем, що вже давніше тому доконано в місті убивства з

похоти. На щастє зловили тоді справника зараз і зробили з ним коротку справу.

»Він звався Ляпондер, той лайдак, злочинець«, кричав один драбуга з мордою грабіжної звірюки, що задля катування дитини був засуджений на — 14 днів арешту. »Його зловлено на гарячім учинку. Лямпа перевернулася на землю при тій бучі, і кімната вигоріла. Труп дівчини згорів при тім так сильно, що до нинішнього дня не можна було дізнатися, хто се був властиво. Чорні очі й вузке лице — се все, що про неї знають. А Ляпондер навіть тоді, як здохав, не видав її назвища. — Щодо мене, — то я був би стягнув із нього шкіру й посипав перцем. — Се гарні собі панове! Душегуби всі вони на купу! — — — Так, як би не було іншого способу, як хто хоче позбутися дівчини«, додав він з цинічним усміхом.

Я кипів від люти і був би найрадше кинув тим гільтаєм об землю.

Ніч за нічю він хропів на тім ліжку, на котрім спав Ляпондер. Я відітхнув, коли його нарешті визволили.

Але й тоді навіть я не міг був його позбутися: Його слова вбилися були в мене, мов стріла із за зубцями.

Майже безнастанно, особливо в темряві, гризло мене страшливе підозрінне, що жертвою Ляпондера могла бути Мірям.

Чим більше боронився я від того, тим глибше вкоріновалася в мені думка, поки не стала майже манією.

Деколи, особливо тоді, як місяць світив ярко крізь крати, ставало мені ліпше: тоді оживали переді мною хвилі, які я прожив з Ляпондером, і глибоке спочуття для нього проганяло мою муку, — але надто часто вертали знов страшні хвилини, коли я бачив перед собою

в душі знов замордовану, звуглілу Мірям і думав, що зі страху зійду з ума.

Слабі основи моого підозріння виростали в таких хвилинах у замкнену цілість — в один образ, повені несказано страшних подробиць.

З початком вересня коло 10. години вечером, як було вже цілком темно і моя розпуха дійшла до тої міри, що я, щоб не крикати голосно, впився зубами в мій сінник, наче спрагнене звіря, відчинив нагло тюремний сторож келію і казав мені йти з собою до слідчого судді. Я був такий слабий, що радше плентався, як ішов.

Надія, щоб вийти колинебудь з цього страшного будинку, давно вже в мені умерла.

Я приготовлявся знов на те, що дістану холодне питаннє, почую стеоретичне блеяннє за столом і буду мусів вертати назад у темряву.

Пан барон Ляйзетретер вже давно пішов був до дому, і в кімнаті стояв лиш старий, горбатий писар з павуковими пальцями.

Я ждав тупо, що зі мною станеться.

Мою увагу звернуло, що тюремний сторож увійшов був теж разом і моргав до мене добродушно, але я був надто прибитий, щоб здавати собі справу з того всього.

»Слідство виказало«, почав писар, заблеяв, виліз на крісло й нишпорив вперед довго на полиці за паперами, поки почав далі: »виказало, що дотичний Карль Цотман перед своєю смертю при нагоді тайних сходин з незамужною колишньою проституткою Розіною Мецелес, що носила тоді прізвище ‚червона Розіна‘, пізніше була викуплена з винного сальону ‚Кавтскі‘ глухонімим, стоячим тепер під поліційним доглядом витиначем сілюєт, Яроміром Кваснічкою, а від кількох місяців живе як утриманка на віру з Його Світлістю князем Феррі Атенштетом, був заманений підступним способом у підземний, отвертий льох дому, конскриційний номер 21873 через

римське III, при Когутячій вулиці, біжучий номер сім, був там замкнений та полишений сам собі, зглядно смерти через голод або студінь. — — Значить згаданий висше Цотман», пояснив писар, дивлячись поверх очок і перевернув кілька листів далі.

»Слідство виказало далі, що згаданий висше Карль Цотман був по всякій імовірності — по своїй смерти — ограблений зі всіх своїх речей, з окрема зі свого, заличеного під римським ,П' над ,Б‘, годинника з двома накривками« — писар піdnis в гору на ланцюшку годинник. »Заприсяженому зізнанню витинача сілюет, Яроміра Кваснічки, осиротілого сина помершого перед 17 роками пекаря проскур того самого назвища: будьто би він знайшов годинник у ліжку свого брата Льойзи, який втік міжтим, та продав його торговцеві старих речей, помершому міжтим властителеві кількох реальностей, Аронові Васертрумові, за гроші, не можна було надавати ваги з браку віродостойності.

Слідство виказало далі, що труп згаданого Карля Цотмана мав при собі у хвилі віднайдення в задній кишені від штанів записну книжечку, в якій він мабуть кілька днів перед смертю вписав був декілька заміток, виясняючих фактичний стан справи й улекшуючий ц. к. властям зловленнє виновника.

Наслідком того висока ц. к. Прокураторія звернула увагу на сильно підозрілого тепер через останні записи Цотмана, Льойзу Кваснічу, тепер утікшого, і рівночасно зарядила знесенне слідчого арешту проти Атанасія Пernata, різьбаря ґем, дотепер некараного, та застановити проти нього слідство.

Прага, в липні

підписав

Д-р. барон фон Ляйзетретер.«

— — — — — — — — — — — — — — — — — —
Земля хиталася під моїми ногами, і я стратив на хвилю пам'ять.

Коли я прийшов до себе, сидів я на кріслі, а тюремний сторож клепав мене приязно по плечах.

Писар був цілком спокійний, зажив табаки, обтер
ніс і сказав до мене:

»Відчитаннє цього зарядження протягнулося до піншого дня, бо ваше назвище зачинається з букви „П“ і може очевидно приходити в азбуці аж при кінці.« — Потім читав далі:

»Крім того належить повідомити Атанасія Перната, різьбаря гем, що на основі завіщання помершого в травні студ. мед. Інокентія Харовзека припадає йому в спадщині третина його цілого майна, та візвати його підписати протокол.«

При посліднім слові писар замочив перо і почав мазати.

Я ждав, як звичайно, що він заблес, але він не блеяв.

»Інокентій Харовзек«, бурмотів я за ним непритомно. Тюремний сторож нахилився до мене й шептав мені до вуха:

»Перед своєю смертю він був у мене, пан д-р. Харовзек, і розвідувався про вас. Він казав вас дуже, дуже вітати. Очевидно, я не смів тоді сього зробити. Се гостро заборонено. Страшний кінець зробив він собі зрештою, пан д-р. Харовзек. Він позбавився сам життя. Його найшли лежачого на грудях мертвим на могилі Арина Васертрума. — Він видовбав був дві глибокі діри в землі, розтяв собі жили і встромив руки в діри. Так згинув він від упливу крові. Він був, мабуть, божевільний, пан д-р. Хар — — — «

Писар відсунув з лоскотом своє крісло і подав мені перо до підпису.

Потім випростувався гордо і сказав докладно тоном
свого баронського начальника:

»Стороже, вивести геть цього чоловіка.«

Як колись давним давно, так і тепер мужчина з шаблею і в підштанниках у кімнаті при воротах відложив з подолка свій млинок до кави; тільки що сим разом він не обшукував мене і віддав мені мої дорогі камені, калитку з десятъма гульденами, мій плащ і все інше. — — —

Потім я опинився на вулиці.

»Мірям! Мірям! Аж тепер зближається нарешті побачення!« Я здавлював крик дикої радости.

Мусіла бути вже північ. Місячна повня плила поза мрячною заслоною без блеску, як бліда мідяна тарілка.

Брук був покритий верствою липкого болота.

Я добився до повозки, що виглядала в мряці як поломана, передпотопова потвора. Мої ноги відмовляли мені майже послуху; я відвик ходити і заточувався — на нечулих підошвах, мов хворий на стрижінь. —

»Візник, везіть мене, як мoga скорше, на Когутячу вулицю 7! — Розумісте мене? — Когутяча 7.«

На волі

Шісля кількох метрів їзди віз задержався.

»Когутяча вулиця, ласкавий пане?«

»Так, так, тільки швидко.

Знов віз поїхав кусень далі. Знов задержався.

»Ради Бога, що се таке?«

»Когутяча вулиця, ласкавий пане?«

»Так, так. Аякже.«

»На Когутячу вулицю ми ж не можемо їхати!«

»Чому ж ні?«

»Там же ж всюди брук повираваний, жидівське місто виправляється.«

»Отже їдьте, як далеко зможете, тільки мерщій.«

Повозка скочила чвалом один-одніський крок і штикульгала далі поволенъки.

Я спустив бренкаючі вікна і втягав жадливо в легкі нічний воздух.

Все стало для мене таке чуже, таке незрозуміло нове: хати, вулиці, позамикані крамниці.

Біла собака перебігла одинцем невдоволено попри мене вокгим коридором. Я дивився за нею. — Як дивно! Собака! Я забув цілковито, що такі звірятა існують. — Врадуваний, мов дитина, я крикнув за нею: »А гей же, як можна бути таким невдоволеним.« — — —

Що скаже Гілель? — А Мірям?

Ще лиш кілька хвилин, і я був у них. Я рішив стукати доти до дверей, поки не вижену їх з ліжок.

Тепер же ж було все добре — всі злидні цього року минули! —

То ж то буде Різдво!

Тепер я не засплю вже так, як останнім разом.

Хвилями нападав мене знов давній жах: пригадувалися мені слова арештanta з мордою хижого звіра. Спалене обличче — убивство з похоті — але ні, ні! — Я отрасався насилу: ні, ні, сього не могло бути. — Мирям жила! Я ж чув її голос з уст Ляпондера.

Ще лиш хвилина — пів — — і потім —

Повозка станула перед румовищем. Всюди барикади з брукового каміння!

На них горіли червоні ліхтарні.

Хмара робітників копала її згортала при світлі смолоскипів.

Купи грузу й відломків муру загороджували дорогу.

Я дряпався кругом, западав по коліна.

Се ж мусіла бути Когутяча вулиця?!

Я орієнтувався з трудом. Одні руїни довкруги.

Чи не стояв тут дім, в якім я колись мешкав?

Передня частина була розвалена.

Я видряпався на горбок із землі; глибоко піді мною йшов чорний, муріваний коридор здовж колишньої вулиці. Я глянув у гору: відкриті кімнати звисали побіч себе у вітровій, наче величеські комірки бжіл, освітлені напів світлом смолоскипів, напів мрячним сяйвом місяця.

Там у горі мусіла бути моя кімната — я пізнав се по стінним мальовилі.

Ще тільки невеличка смужка остала з неї.

А побіч неї ателіє — Савіолі. Моє серце стало нагло цілком порожнє. Як дивно! Ателіє! — Ан'геліна! — — Все те лежало так далеко, так безмежно далеко поза мною!

Я обернувся: з дому, в якім жив Васертрум, не остало каменя на камені. Все зрівнане з землею: крамниця

тандитника, пивничне мешканнє Харовзека — — — все, все.

»Людина проходить, мов тінь« — пригадалося мені речення, яке я читав десь-колись.

Я спитав робітника, чи він не знає, де живуть ті люди, що випровадилися звідси; чи не знає він може архіваря Шемаяг Гілеля.

»Нікс дойч«, звучала відповідь.

Я подарував йому ґульдена: він зрозумів вправді відразу по німецьки, але не міг дати мені пояснення.

З його товаришів теж ніхто.

Може буде можна довідатися у ,Льойзічка‘?

,Льойзічек‘ замкнений, відповіли мені, дім відновлюється.

Отже хиба збудити кого з сусідів! — Чи не можна б?

»Навколо не мешкає ні собака«, відповів робітник, «бо се урядово заборонено. Задля тифу.«

»А ,Негодяй‘? Він певне відкритий?«

»Негодяй‘ замкнений.«

»Певне?«

»Певне!«

Навгад я подав кілька назвищ крамарів і продавців тютюну, що мешкали в сусідстві, потім назвища Цвака, Фрісляндера і Прокопа — —

При всіх робітник хитав головою.

»Може знасте Яроміра Кваснічку?«

Робітник надслухував.

»Яромір? Чи він глухонімий?«

Я зрадів. Богу дякувати. Нарешті бодай один знайомий.

»Так, він глухонімий. Де він мешкає?«

»Витинає образки? З чорного паперу?«

»Так. Се він. Де можу знайти його?«

Робітник описав мені з усіми можливими подроби-

цями нічну каварню в середині міста і почав далі згортали.

Цілу годину я бродив через румовища, переходив через хиткі дошки, перелазив попід бальки, що загороджували дорогу. Ціла жидівська дільниця була одною кам'яною пустелею, наче б землетрус зруйнував місто.

Задиханий зі зворушення, заболочений і з подертими чобітами я вийшов нарешті з лябіринту.

Ще кілька рядів будинків, і я стояв перед шуканою норою.

»Кафе Хаос« стояло написано над нею.

Пустий, маленький льокаль. Ледви було місце на кілька столів, що стояли під стінами.

По середині на триніжнім білярді спав кельнер і хропів.

В куті сиділа перекупка, перед нею кіш з яриною, і куняла над склянкою чаю.

Нарешті кельнер зволив встати і спитати мене, чого я хочу. Зухвалий погляд, яким він оглядав мене від стіп до голови, освідомив мене доперва, як обірвано я мусів виглядати.

Я глянув у дзеркало і злякався: чуже обличче без крові, поморщене, сіре мов попіл, з кострубатою бородою і з розчіхраним, довгим волоссем гляділо на мене.

Я спітав, чи не було тут витинача сілюєт Яроміра і замовив чорну каву.

»Не знаю, де він так довго дівается«, відповів кельнер, позіхаючи.

Потім він поклався знов на білярд і спав далі.

Я взяв „Prager Tagblatt“ зі стіни і — ждав.

Букви бігали, мов мурашки, перед очима, і я не розумів ні слова з того, що читав.

Години минали за годинами й за вікнами показалася вже підозріла, глибока синява, що для льокалю з газовим освітленнем звіщає світанок.

Де-не-де заглянули до каварні поліцейські з зеленими лискучими перами на капелюках і йшли повітним, тяжким кроком далі.

Увійшло трох невиспаних вояків.

Вуличний замітач випив горівки.

Нарешті, нарешті: Яромір.

Він був так змінився, що я зпершу не пізнав його цілком: очі погасли, передні зуби випали, волоссе зрідло, а за вухами були глибокі ями.

Я так зрадів, що по так довгім часі побачив знайоме обличче, що зірвався, пішов йому назустріч і вхопив його за руку.

Він поводився незвичайно боязливо і споглядав раз-у-раз на двері. Я старався всякими можливими рухами дати йому зрозуміти мою втіху зі стрічі. — Він довго не вірив мабуть мені.

Але які питання я не ставив йому, все той сам безпомічний рух нерозуміння.

Як мав я йому пояснити?

Стій! Ідея!

Я казав дати собі олівець і рисував по черзі обличча Цвака, Фрісландера і Прокопа.

»Що? Нікого більше в Празі?«

Він вимахував живо руками, зробив рух раховання грошей, перемашерував пальцями по столі і вдарив рукою об руку. Я зрозумів: всі три дістали мабуть від Харовзека гроші і як купецька спілка мандрували тепер по світу з побільшеним театром маріонеток.

»А Гілель? Де він живе тепер?« — Я нарисував його обличче, коло нього хату і знак питання.

Знаку питання Яромір не розумів; — він не вмів читати, але розумів, чого я хочу, — взяв сірник, кинув його ніби то вгору і спрятав його зручно, мов штукар.

Що се значило? Чи Гілель теж поїхав?

Я нарисував жидівський ратуш.

»Отже тут нема Гілеля?«

»Ні!« (запереченнє головою).

»Де ж він?«

Знов та сама ігра сірниками.

»Він каже, що той пан десь подівся і ніхто не знає куди«, вмішався повчаючо вуличний замітач, що весь час приглядався нам з зацікавленнем.

Мое серце скорчилось зі страху судорожно: Гілеля нема! — Тепер я був одним один на світі. — — Предмети в кімнаті почали мигати перед моїми очима.

»А Мірям?«

Моя рука дрожала так сильно, що я добго не міг вдати її обличча.

»Чи Мірям теж зникла?«

»Так. Теж зникла. Без сліду.«

Я застогнав голосно, бігав сюди й туди по кімнаті, аж три вояки гляділи на себе здивовано.

Яромір старався успокоїти мене і силувався сказати мені ще щось інше, що він довідався мабуть: він поклав голову на руку, як той, що спить.

Я вхопився стола: Ради Бога, чи Мірям умерла?«

Хитаннє головою. Яромір повторив рух спання.

»Була Мірям хвора?« Я нарисував пляшку з ліком.

Хитаннє головою. Знов Яромір поклав голову на руку.

Стало світати, одна газова лампа по другій гасла, а я все ще не міг видобути з нього, що значив його рух.

Я покинув се. Думав.

Одиноче, що мені лишалося, було піти вранцірано на жидівський ратуш і розвідатися там, де міг виїхати Гілель із Мірям.

Я мусів їхати за ним, — — — — —

Я сидів мовчки біля Яроміра. Німо і глухо, як він.

По довгій хвилі я піdnіс очі й побачив, що він витинає ножицями сілюсту.

Я пізнав профіль Розіни. Він подав мені образець почерез стіл, приложив руку до очей і плакав тихо. —

Потім зірвався нагло і, не пращаючись, попленився до дверей.

На жидівськім ратуші сказали мені, що архівар Шемаяг Гілель не прийшов одного дня без причини і не вернув більше ніколи; свою дочку він взяв у кождім разі зі собою, бо й її не бачив ніхто з того часу. Се було все, що я міг розвідати.

Ні сліду, де вони могли подітися.

В банку сказали мені, що на мої гроші наложений судовий арешт, але що там ждуть кождий день дозволу виплатити їх мені.

Отже й спадщина Харовзека мусіла перебути ще урядову дорогу, а я ждав з такою палючою нетерплячкою на гроші, щоб за всяку ціну віднайти слід Гілєля і Мірям.

Я продав мої дорогі камені, що були ще в мене в кишені, і наймив собі дві невеличкі мебльовані кімнати на піддашу при Старошкільній вулиці — однокій вулиці, що перед відбудовою заховалася з цілого жидівського міста.

Дивний припадок: се був той сам добре знайомий будинок, про котрий розповідали, що колись зник у нім Голем.

Я розвідувався у мешканців — переважно дрібних купців і ремісників —, скільки було правди на тій по-голосці про »кімнату без входу«, але з мене сміялися. — Як можна вірити в таку небидицю!

Мої власні переживання в зв'язку з тим, стали у в'язниці бліді, мов давно розвіяній сон, я бачив у них тільки символи без крові й життя — і вичеркнув їх із книги моїх споминів.

Слова Ляпондера, які я чув деколи так виразно в собі, наче б він сидів, як колись, напроти мене і говорив до мене, скріпляли мене в тім переконанню, що я мусів бачити часто внутрішніми очима те, що здавалося мені колись реальною дійсністю.

Чи ж не минуло й не пропало все те, що я мав колинебудь? Книга Іббур, фантастична тарокова ігра, Ангеліна, навіть мої старі други Цвак, Фрісляндер і Прокоп! — — — — — — — — — —

Був Святий Вечір, і я приніс собі до хати маленьку ялинку з червоними свічками. Я хотів бути ще раз молодим, мати довкола себе блеск світла, запах соснових шпильок і горючого воску.

Заки ще сей рік скінчиться, буду я вже, може, в дорозі, буду шукати по містах і селах, куди мене серце потягне, за Гілелем і Мірям.

Вся нетерплячка, всяке очікуваннє і весь страх, що
Мірям могла б бути вбита, пропали поволи і мое серце
чуло, що я їх найду.

Се було, наче постійний щасливий усміх у моїм серці, і коли я поклав на щонебудь свою руку, здавалося, наче б то вона зціляла. Мене наповняло дивним способом вдоволеніс людини, що після довгої мандрівки вертає до дому і видить вже здалека близкучі вежі рідного міста.

Ще раз зайшов я до малої каварні, щоб забрати зі собою на Святий Вечір Яроміра. — Мені сказали, що він вже більше не показувався, і я зажурений хотів вже йти далі, коли увійшов старий мандрівний торговець і хотів мені продати малі, безвартні старинності.

Я бушував у його скриньці поміж всікими ланцюж-

ками від годинників, малими хрестиками, шпильками від волосся і брошками, аж попало мені під руку серце з червоного каменя на споловілій шовковій стяжці і зі здивованнєм я пізнав, що се пам'ятка, яку дарувала мені колись малою дівчиною при водограю у своїм замку — Анг'еліна.

І ось нараз станула переді мною моя молодість, наче б я бачив у панорамі по дитячому намальований образ. —

Довго, довго стояв я зворушений і глядів на мале, червоне серце у своїй руці. — — — — —

Я сидів на своїм піддашу і прислухувався, як тріскали соснові шпильки, коли сям і там починали тліти малі галузки над свічками.

»Може власне в тій самій хвилині старий Цвак виводить десь у світі свій ‚Святий Вечір маріонеток‘, — малював я собі, — »і декламує таємним голосом строфи свого любимця Оскара Вінера«:

»Червоне серце з каміня де ділось?
На стяжці висіло воно шовковій....
Ох, не бери його мені;
Я вірний був йому в любві,
Сім літ служив йому я йому вірно,
Сім літ страдав за ним безмірно!«

Нараз обняв мене дивно святочний настрій.

Свічки згоріли. Лиш одна-одинока палахкотіла ще. В кімнаті клубився дим.

Я повернувся нагло, наче б тягнуло мене рукою:

На порозі стояв мій власний образ. Мій двійник. В білім плащи. З короною на голові.

Лиш одну хвильку.

Та ось крізь деревляні двері вдерлось полум'я, і вдарила хмара душливого гарячого диму:

Пожар у хаті! Вогонь! Вогонь!

— — — — — — — — — — — —
Я відриваю вікно. Вилажу на дах.

Здалека чути різкий свист чвалаючої вогневої стражі.

Блискучі шеломи, уривані прикази.

Потім примарний, ритмічний, сопливий віддих сика-вок, наче б демони води причаювались до скоку на свого смертельного ворога — вогонь.

Скло брязчить, і червоні язики показуються з усіх вікон.

На долину скидають сінники, ціла вулиця завалена ними, люде скачуть на них, їх відносять поранених.

Але в мені кричить щось у дикій, радісній екстазі; не знаю чому. Волоссе їжиться на мені.

Я біжу до самого комина, щоб не згоріти, бо полум'я доходить до мене.

Довкола нього намотана комінлярська линва.

Я розвиваю її, обвиваю нею руки й ноги так, як учився колись хлопцем на гімнастиці, і спускаюся спокійно по фасаді будинку. —

Пересуваюсь попри одно вікно. Дивлюсь у середину:

В середині все освітлене осліплюючо.

І я бачу — — — я бачу — — — ціле мое тіло стає одним голосним криком радости:

»Гілель! Мірям! Гілель!«

Хочу скочити на залізні крати.

Не попадаю, трачу опору в линві.

Хвилину вишу головою в долину, з ногами навхрест між небом і землею.

Линва скрипить. Зі скреготом розтягаються волокна.

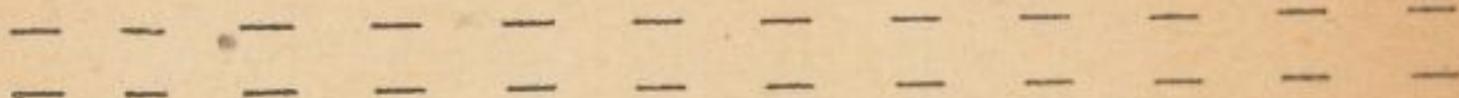
Я падаю.

Моя свідомість гасне.

Падаючи, хапаюся ще віконниці, але рука зсувається. Нема стриму:

Камінь гладкий.

Гладкий, мов кусень
салату.

Кінець

»— — — мов кусень сала!«

Се камінь, що виглядає, мов кусень сала.

Сі слова дзвенять мені ще в вухах. Я випростовуюся і надумуюся, де я.

Лежу в ліжку і мешкаю в готелі.

Не звуся цілком Пернат.

Чи се все мені лиш снилося?

Hi! Так не сниться.

Дивлюся на годинник: я спав ледви годину. Пів на третю.

А там лежить чужий капелюх, який я заміняв сьогодня в катедрі на Градчині, як сидів у лавці на богослуженню.

Чи є на нім чиє назвище?

Беру його й читаю золотими буквами на білій шовковій підшивці чуже і прецінь таке знайоме ім'я:

АТАНАСІЙ ПЕРНАТ.

Тепер воно не дає мені спокою; я вбираюся швидко і збігаю в долину по сходах.

»Портієр! Отворіть! Я йду на годинку на прохід.«

»Куди, прошу?«

»В жидівську дільницю. На Когутячу вулицю. Чи є загалом вулиця, щоб так звалася?«

»Певно, певно« — портієр сміється злосливо — »але в жидівській дільниці, роблю вас уважним: не багато дікавого. Все перебудоване, прошу.«

»Не шкодить. Де Когутяча вулиця?«

Товстий палець портіса показує на карті: »тут, прошу.«

»А шинок „Під Льойзічком“?

»Тут, прошу.«

»Дайте мені великий кусень паперу.«

»Тут, прошу.«

Завиваю капелюх Пernата. Дивно: він майже новий, бездоганно чистий, а проте такий ломкий, наче був прастарий. —

По дорозі роздумую:

Все те, що пережив сей Пернат, я пережив разом у сні, одної ночі бачив, чув, відчував, наче б то я сам був. Але чому я не знаю, що бачив він у вікні в тій хвилі, як рвалася линва й він кричав »Гільель, Гільель«?

Я зрозумів, що він у тій хвилині відлучився від мене.

Я постановляю собі, що мушу віднайти того Атанасія Перната, хоча б прийшлося шукати три дні і три ночі.

Отже се Когутяча вулиця?

Навіть приблизно не була вона така у сні! —

Самі нові доми.

Хвилину пізніше сиджу в каварні Льойзічек.

Лъокаль без стилю, доволі чистий.

Все таки в глибині естрада з деревляним поручем; деякої схожості зі старим „Льойзічком” зі сну не можна заперечити.

»Що прикажете, прошу?«, питав кельнерка, моторна дівчина, в червонім оксамитнім фраку.

»Коняк, кельнерко. — Так, дякую.«

»Гм...!«

»Прошу?«

»Чия ся каварня?«

»Пана комерційного радника Льойзічка. — Цілий дім його. Дуже славний багатий пан.«

— Ага, той драбуга зі свинячими зубами на ланцюшку від годинника! пригадував я собі. —

Мені прийшла добра думка, як зоріснтуватися:

»Кельнерко!«

»Прошу?«

»Коли завалився кам'яний міст?«

»Гм. Перед трицять трома роками!« — я роздумую: отже різьбар гем Пернат мусить мати тепер майже дев'яťдесять літ.

»Кельнерко!«

»Прошу?«

»Чи нема тут нікого поміж гістьми, що міг би нагадати собі, як виглядало старе жидівське місто з тих часів? Я письменник, і се мене цікавить.«

Кельнерка задумується: »Поміж гістьми? Ні. — Але пождіть: Отсей маркір від білярду, що грав там карамболі зі студентом, — бачите його? Сей з гачкуватим носом, старий, — сей жив тут завсіди і все вам розповість. Чи маю покликати його, як він скінчить?«

Я дивився за поглядом дівчини:

Стрункий, біловолосий, старий мужчина сперся там об зеркало і натирає крейдою свій патик. Знищене, але дивно знатне обличче. Кого пригадує воно мені?

»Як зветься сей послугач?«

Дівчина спирається настоячки лікtem на стіл, лиже олівець, пише швидко безчисла разів на мраморній плиті його ім'я і вимазує його зараз скоро мокрим пальцем. Міжтим кидає на мене більш або меньш палкі погляди; як їй впадуться. Неминуче, очевидно, рівночасне підтяганнє бров, бо воно збільшувало казочність погляду.

»Як зветься сей послугач?« повторяю своє питання. Бачу по ній, що вона радше почула би: чому не носите тільки один фрак? або щось подібне, але я про те не питаю: мій сон заліз мені занадто в голову.

»Ну, як же ж зветься він«, сердиться вона, »Фері зветься він. Фері Атенштет.«

»Так? Фері Атенштет! — Гм, — отже знов старий знайомий.«

»Розповіжте мені багато, багато про його«, бурмочу я і покріплююся зараз коняком, »ви ж розповідасте так мило!« (Я бриджуся сам себе.)

Вона нахиляється тасмично до мене, щоб її волоссє скоботало мене в обличче, і шепче:

»Фері був давно великий пройдисвіт. — Він мав бути з прастарої шляхти — се, очевидно, лише поговорка тому, що він не носить бороди — і мав мати силу грошей. Одна руда жидівка, що вже від молоду була „дамою“ — вона написала знов декілька разів швидко її ім'я — „цілком його обдерла“ — щодо грошей, думаю, очевидно. Ну, а як вже він не мав більше грошей, вона покинула його й віддалася за одного високодостойного пана: за . . . « — вона шепнула мені до вуха назвище, якого я не розумів. »Той високодостойний пан мусів, очевидно, зректися всяких почестей і міг з того часу називатися вже тільки фон Демеріх. Так. Але того, що вона була перше „дамою“, не міг він, очевидно, з неї змити. Я все кажу —.«

»Фріці, платити!« крикнув хтось із естради. —

Мої очі блукають по льокалю, і я чую нагло за собою тихе, металічне цвірінкання, наче б пільного копника.

Я повертаюся цікаво. Не вірю своїм очам:

З обличчем, оберненим до стіни, старий, мов Метузалем, з маленькою, наче від цигарок, скринькою до гранія в дріжучих кістякових руках, сидить в куті, запавшиесь цілком у себе — сліпий, старезний

Нефталі Шафранек і крутить маленькою корбою.

Підступаю до нього.

Шепотом співає він собі баламутно:

»Пані Пік,
Пані Гок.
І про все цокотять.
Ронте, блауе штерн
Фон мессінг', ан ройхелн унд рон.«

— — — — —
»Чи знаєте, як зветься сей дідусь?« питаю переходячого мимо кельнера.

»Ні, мій пане, ніхто не знає ні його, ні його прізвища. Він сам забув його. Він сам один на світі. Прошу вас, він має 110 літ! Він дістас в нас кождої ночі так звану ласкаву каву.«

Я нагинаюся над дідусем і — кричу йому в вухо одно слово: »Шафранек!«

Се прошибає його, мов стріла. Він бурмотить щось, тре собі, надумуючись, чоло.

»Розумієте мене, Шафранек?«

Він притакує.

»Уважайте но добре! Хочу вас щось спитати про старі часи. Як мені на все добре відповісте, дістанете сей ґульден, що кладу тут на стіл.«

»Гульден«, повторює дідуган і зачинає зараз крутити, мов шалений, свою цвірінкаючу скриньку.

Я задержую його руку: »Подумайте! — Чи не знали ви перед якими 33 роками різьбаря гем Пернат?«

»Гардболец! Кравець!« лепече він астматично та смеється на цілий рот, думаючи, що я розповідав йому щось дотепне.

»Ні, не Гардболец: — — Пернат!«

»Перелес?!« — він радіс формально.

»Ні, і не Перелес. — Пернат!«

»Пашелес?! — він пів з радості. — —

Розчаровано понехую свою спробу.

— — — — — — — — — — — — —
»Хочете говорити зі мною, мій пане?«, — маркір
Фері Атенштет стойть переді мною і кланяється хо-
лодно.

»Так. Справді. — Можемо при тім грати партію
білярду.«

»Чи граєте в гроші, мій пане? Даю вам 90 на 100
першенства.«

»Отже добре: за одного ґульдена. Починайте ви
може, маркір.«

Його Світлість бере патик, прицілюється, не по-
цілює, стягає сердито обличче. Я знаю се: він дастъ
мені дійти до 99, а потім зробить своє в одній серії.

Мені стає чим раз більше чудно. Я зміряю просто до
своєї мети:

»Пригадуєте собі, пане маркір: давним-давно, пе-
ред яких трицятьма роками тоді, як кам'яний міст за-
валився, чи не знали ви тоді в жидівськім місті яко-
гось — Атанасія Перната?«

Якийсь мужчина в блузі в білі й червоні пасма,
визоокий, з малими золотими ковтками, що сидить на
лавці при стіні й читає часопись, зривається, витріщує
на мене очі і хреститься.

»Пернат? Пернат?« повторює маркір і надуму-
ється напружено — »Пернат? — Чи не був він ви-
сокий, стрункий? Брунатне волоссе, шпакувата корот-
ка гостра борідка?«

»Так. Слушно.«

»Коло сорока літ під той час? Він виглядав, наче
— — «, Його Світлість глядить на мене нагло пере-
ражено. — »Чи ви йому рідня, мій пане?« Косоокий
хреститься.

»Я? Йому рідня? Смішно. — Ні. Я лиш ціка-

влюся ним. Чи знаєте ще що?», кажу спокійно, але чую, що мое серце стигне, мов лід.

Фері Атенштет надумується далі.

»Коли не милюся, його вважали свого часу божевільним. — Раз говорив він, що зветься — — пождіть но — так, Ляпондер! А потім знов видавав себе за якогось — Харовзека.«

»Ані словечка правди!« вмішується косоокий. »Харовзек дійсно був. Мій батько дістав по нім у спадку кілька тисяч гульденів.«

»Хто цей чоловік?« питаю півголосом маркіра.

»Се перевізник і зветься Чамрда. — Що до Перната, то я пригадую тільки, або що найменьше так мені вдається — що він у пізнішім віці оженився з дуже гарною, чорнявою жідівкою.«

»Мірям!« кажу до себе і так хвилююся, що мої руки дріжать, і я не можу далі грати.

Перевізник хреститься.

»Що з вами сьогодня, пане Чамрда?« питав здивовано маркір.

»Пернат не жив ніколи«, кричить косоокий. »Я не вірю.«

Частую його зараз коняком, щоби став більш ба-
лакучий.

»Є люде, що кажуть, що Пернат ще живе«, починає нарешті перевізник, я чув, що він вирізує гребені і живе на Градчині?«

»Де на Градчині?«

»Перевізник хреститься:

»Про те їїходить власне! Він мешкає там, де не може жити ніяка жива людина: біля муру при останній ліхтарні.«

»Знасте його хату, пане — пане — Чамрда?«

»За ніякі гроші не піду туди!« протестує косоокий.

»За кого мене маєте? Ісусе Христе, Сине Божий!«

»Але ж можете показати мені здалека дорогу, пане Чамрда?«

»Се ще так«, бурмоче перевізник. »Як хочете поїждати до шестої вранці; тоді зійду з вами над Молдаву. Але я вам відраджу! Ви злетите в „оленячий рів“ і поломите собі кости! Мати Божа!«

— — — — —
Вранці йдемо разом; від ріки повіває свіжий воздух. З нетерплячки ледви чую землю під собою.

Нагло виринає переді мною дім на Старошкільній вулиці.

Пізнаю кожде вікно: вигнену ринву, крати, лискучий, мов сало, мур — — все, все!

»Коли сей дім згорів?«, питаюто косоокого. З напруження шумить мені у вухах.

»Згорів? Ніколи!«

»Так! Знаю се напевне.«

»Ні.«

»Але ж я знаю! Заложімся.«

»За що?«

»Один гульден.«

»Згода!« — і Чамрда виводить сторожа.

»Чи сей дім коли погорів?«

»І — де там!« Він сміється.

Не можу й не можу повірити.

»Живу вже тут сімдесят літ«, впевняє сторож, »я ж мусів би те знати.«

— — — Дивно, дивно! — — —

Перевізник везе мене через Молдаву своїм човном, що складається з вісми негладжених дощок, і робить смішні криві рухи. Жовта вода піниться і б'є об дерево. Дахи Градчину блестять червоно у свіtlі ранішнього сонця. Мене опануває несказано святочний настрій. Легке мрячне почуття, наче якогось давного життя, наче б світ довкруги мене був зачарований —

сонна свідомість, наче б я жив хвилями рівночасно в кількох місцях.

Висідаю.

»Скільки я винен вам, пане Чамрда?«

»Один крейцар. Як би ви були помогали веслувати, було б коштувало — два крейцарі.«

— — — — —
Йду внов вгору тою самою дорогою, якою я йшов вже раз сьогодня у сні: малими, самітними замковими сходами. Серце б'ється мені і я знаю наперед: тепер прийде голе дерево, віти якого звисають поза мур.

Ні: воно засипане білим цвітом.

У воздухі повно солодкого запаху бозу.

Під моїми ногами лежить місто у першім ранішнім світлі, наче привид заповіту.

Ні звука. Лиш запах і блеск.

Із замкненими очима виходжу на гору, на малу, чудну вулицю альхемістів, так добре відомий стає мені нагло кождий крок.

Але де сьогодня в ночі стояла деревляна огорожа перед білою хатою, там тепер замикає вулицю величний, позолочуваний частокіл.

Два тиси стремлять вгору зпоміж цвітучих, низьких корчів та замикають з двох боків входові ворота в мурі, що тягнеться поза першим частоколом.

Я витягаюся, щоби заглянути почерез корчі до середини, й мене осліплює нова краса:

Мур довкола саду покритий весь мозаїкою. Блакит туркусу з золотими, особливо виробленими фресками, що представляють культ єгипетського бога Озіріса.

Бічні ворота — се сам бог: гермафродит з двох частин, що творять двері, — права жіноча, ліва мужеська. — Він сидить на коштовнім, плоскім престолі з перлівки — як півгорорізьба — а його золота голова має подобу зайчої. Вуха сторчати в гору і стулені до

куши так, що виглядають, як дві сторінки отвореної книги. —

Чути росу, і зпоза мурів віс запах якінтів.

— — — — — — — — — — — —
Довго стою, мов з каменя, й подивляю. Мені здається, наче б якийсь чужий світ виступав перед мене. Старий огородник або слуга з золотими спряжками на чоботах, з жаботом і дивачно скроєним піджаком надходить зліва зпоза воріт до мене і питас мене крізь щаблі, чого я хочу.

Я подаю мовчки завинений капелюх Атанасія Перната.

Він бере його й іде через бічні ворота.

Він відчиняє їх, і я бачу поза ними мраморний будинок, мов святиню, а на його кам'яних сходах:

Атанасія Перната
і сперту на ньому:

Мірям,

як дивляться обое в долину на місто.

На хвилину Мірям обертається, бачить мене, усміхається і шепче щось Атанасію Пернатові.

Я очарований її красою.

Вона така молода, як я бачив її сьогодня в ночі у сні.

Атанасій Пернат повертається звільна до мене і мое серце застигає:

Мені стає так, наче б я бачив себе самого у зеркалі, таке похоже його обличче на мое.

— — — — — — — — — — — —
Але крила воріт зачиняються, і я бачу ще тільки блестячого гермафродита.

Старий слуга дає мені мій капелюх і каже: — я чую його голос, мов зпід землі:

»Пан Атанасій Пернат дякує гарно і просить не вважати його негостинним, що він

не запрошує вас до саду, але тут панує здавна суворий домашній закон.

Маю вам переказати, що вашого капелюха він не вбирав, бо завважав відразу заміну.

Він сподіється тільки, що від його капелюха у вас не боліла голова.«

✓.971

Кінець.

cm 56

" 36

" 103

" 104

" 105

" 135

" 143

" 214 - 218

" 220

231

